Jak Deleon

BALAT ve ÇEVRESİ

BİR SEMT MONOGRAFİSİ

CAN

TÜRK YAZARLARI

Bu kitap, İstanbul'da Can Yayınları'nda dizildi,
Eko Basımevi'nda basıldı. (1991)

Jak Deleon
BALAT ve ÇEVRESİ
BİR SEMT MONOGRAFİSİ

ARAŞTIRMA

CAN YAYINLARI LTD. ŞTİ.
Babıâli Caddesi No. 19 Kat 2 34410 Cağaloğlu, İstanbul
Telefon: 528 61 13 Faks: 513 51 88

Bu çalışma, Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Fonu'nun
destek ve katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

Kartpostallar: *Boğaziçi Üniversitesi Arşivi*
Fotoğraflar: *Kanat Atkaya*

ISBN 975.510.348-1
© Jak Deleon / Can Yayınları Ltd. Şti. (1991)

Sevgili eşim Zeynep'e

Tarihçi değil, gezgin gözüyle baktım Balat, Hasköy, Fener, Ayvansaray semtlerine; tüm İstanbul'a baktığım gibi. Bilimadamı yanımla mekânları, gazeteci yönümle de insanları inceledim. Ama tarih değil yazdıklarım; bir "dipnotlar dizisi" diyebiliriz....

J.D.

Hep ardından gelecek bu şehir.
Aynı sokaklarda yürüyeceksin.
Aynı mahallede yaşlanacaksın.
Aynı evlerde kır düşecek saçlarına.
Bu şehirdir gidip gideceğin yer.
Bir başkasını umma.

Konstantinos Kavafis

İÇİNDEKİLER

İstanbul'un Fethi ve Haliç 9
Balat: Bir Semt Monografisi 37
Balat: Şalom Gazetesi'nde Yazılar 76
Balat'ın Karşı Kıyısı: Hasköy 95
Balat'ın Kapı Komşusu: Fener 114
Balat'ın Bir Ucu: Ayvansaray 145
Haliç Yangınlarından Istanbul Sularına 170
Kaynakça 188

İSTANBUL'UN FETHİ VE HALİÇ

Bu şehr-i Stanbul ki bi misl-ü bahadır
Bir sengine yekpare Acem mülkü fedadır.

Şair Nedim bu dizeleri kaleme almadan yüzyıllar önce İstanbul'u almak için girişimlerde bulunmuştur Osmanlı. Bu girişimleri sıralamadan önce, Osmanlı'lar tarafından İstanbul'a verilen çeşitli adlara göz atalım: Konstantıniyye (ya da Mahmiye-i Konstantıniyye), İslambol, Darüssaade (ya da Dar-üs Saadet, Dersaadet), Deraliye (ya da Dar-ü Devlet-i Aliye-i Osmaniye), Darüssaltanat (ya da Dar-ü Saltanat-ü Seniye-i Osmaniye), Darülhilafe (ya da Dar-ül Hilafet-ül Aliye-i İslamiye), Asitane (ya da Asitane-i Saadet, Asitane-i Saltanat, Asitane-i Aliye, Asitane-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye)...

Hun İmparatoru Attila, 447 yılında Büyükçekmece'ye kadar geldiyse de Bizans'ı vergiye bağladıktan sonra geri döndü. Avar Türkleri 616 yılında İstanbul önlerine değin ilerlediler; 626 yazında şehri kuşattılar. Sasani'ler Kadıköy ve Üsküdar yakasından Avar'lara destek oluyordu. Bizans ağır mütareke koşullarını kabul ederek kuşatmadan sıyrılmasını bildi. Tarihe göz atıldığında İstanbul kentinin çekirdeğinin doğal bir liman olan Haliç olduğu görülür. Trak'lar binlerce yıl önce Haliç'e, Fenike'liler yine o demlerde Kadıköy yakasına yerleşmiş, iki cenahın birleştiği bir şehir oluşturulmuştu. M.Ö. 658 yılında da Byzas komutasındaki Grek birlikleri Sarayburnu'na yerleşmiş, orada küçük bir şehir kurmuştu. M.S. 325 yılında İmparator Konstantin büyük bir şehrin inşasına soyunmuş, 11 Mayıs 330 tarihinde de bu şehir (Bizans adı altında)

"Dünya İmparatorluğu'nun Başkenti" olduğunu ilan etmişti. Amaç Roma'nın Avrupa üzerindeki hegemonyasını yıkmaktı. 395 yılında Bizans, Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti oldu.

Emevi ve Abbasi orduları İstanbul'u birkaç kez kuşatarak Bizans'lılara korkulu anlar yaşatmışlardır. 7., 8. ve 9. yüzyıllarda gerçekleşmiştir bu kuşatmalar. İlk Arap kuşatması Halife Osman zamanında, Muaviye tarafından gerçekleştirildi. Bizans denizden kuşatıldı. Abdullah Ebu Serh komutasındaki islam donanmasıyla Bizans gemileri arasındaki savaş 655 yılında Fenike açıklarında meydana geldi. Bizans donanması yok edildi ama İstanbul düşmedi. 668 yılında da İstanbul Arap orduları tarafından karadan kuşatıldı. Bu kuşatmada Eyyub el-Ensari ve Muaviye'nin oğlu Yezid de bulunuyordu. Bir sonuç alınamayınca, Halife Muaviye, ordularını geri çağırdı. 674 yılında başlatılan kuşatma tam yedi yıl sürdü ve (Bizans'ın ünlü "Rum ateşi" nedeniyle) başarılı olamadı. İslam alemi yeni bir kuşatmanın hazırlıklarına 713 yılında, Halife Velid zamanında başladı. Kuşatma 715 yılında, Süleyman bin Abdülmelik devrinde gerçekleşti. Mesleme komutasındaki ordular Bizans'ı karadan ve denizden çevirdiler. Arap donanması Haliç'in ağzında gerili duran zincire kadar ulaştıysa da ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Sur önündeki kara savaşları da oldukça zorlu geçiyordu. Bu arada tahta geçen Ömer bin Abdülaziz, kuşatmadan olumlu sonuç çıkmayacağını görerek Mesleme'yi ve ordularını geri çağırdı.

Arap'ların İstanbul'u son kez kuşatmaları Harun ür-Reşid zamanında oldu. İzmit'te Bizans kuvvetlerini bozguna uğratan İslam orduları, Üsküdar önlerine kadar geldiler ve burada yıllık vergi karşılığı İmparatoriçe İrene'yle barış anlaşması imzaladılar.

Türk'ler İstanbul'u tam yedi kez kuşatmışlardır. Bu kuşatmaları ayrı ayrı incelemek aydınlatıcı olur kuşku-

suz:

1391: Bizans İmparatoru Yuannis Paleologos, Yıldırım Beyazıt'la bir anlaşma yapmıştı. Bu anlaşmaya göre, Yuannis'in oğlu Manuel, Osmanlılar tarafından Bursa'da rehin tutuluyordu. İzin almadan Bursa dışına çıkamıyordu Manuel. İmparator Yuannis Paleologos 1391 yılında ölünce, oğlu Manuel gizlice İstanbul'a hareket etti ve tahta çıktı. Anlaşmanın tek taraflı bozulması üzerine de Yıldırım Beyazıt, genç imparatora şu istekleri bildirdi: İstanbul şehrinin dışındaki tüm Bizans topraklarının Osmanlı'ya bırakılması, İstanbul'da yaşayan Türk'ler için bir cami ve kendi mahkemesi bulunan bir mahalle yaptırılması, yıllık verginin arttırılması, Galata semtinin askeri garnizon olarak Osmanlı ordusuna bırakılması... Bu ağır koşulları kabul etmeyen Manuel, çok geçmeden şehrinin kuşatıldığını gördü. Kuşatma tüm şiddetiyle sürerken, Macar Kralı Sigismund'un Osmanlı topraklarına saldırmak üzere olduğu söylentisi ulaştı Yıldırım Beyazıt'a. Bundan habersiz olan ve giderek güçsüz düşen Manuel, Osmanlıların koşullarını kayıtsız şartsız kabul ettiğini bildirdi. Kuşatma da böylece kaldırıldı...

1395: Yıldırım Beyazıt o yıl Balkanlardaki Hristiyan devlet başkanlarını biraraya getiren bir kongre düzenledi. Kongreye katılan Bizans İmparatoru Manuel Paleologos, Osmanlı'yla bir saldırmazlık paktı imzalamayı reddetti. Kaldı ki bir önceki kuşatmanın ardından gelen barış anlaşmasının şartlarına uymamış, İstanbul'da bir Türk mahallesi kurulmasına izin vermemişti. Kongreden sonra Osmanlı ordusu Bizans'ı bir kez daha kuşattı. Ama aynı günlerde büyük bir Haçlı ordusu Bizans sınırına yaklaşıyordu. Yıldırım Beyazıt kuşatmayı kaldırdı ve Haçlı'ları karşılamak üzere Balkanlara hareket etti...

1397: Yıldırım Beyazıt Haçlı ordusunu Niğbolu'da ağır bir yenilgiye uğrattığında, artık Bizans'ın kapılarının Osmanlı'ya açılacağını düşünüyordu. Zaferin ardından

Anadolu Hisarı'nı yaptırdı ve Bizans'a Karadeniz'den gelen yardımların önünü kesmek için önlemler aldı. Kuşatma başladığında, herşeye karşın şehre dışarıdan yardım sızdığı görüldü. Kuşatma günlerce devam etti. Sonunda İmparator Manuel, Yıldırım Beyazıt'ın öne sürdüğü koşulları kabul etti. Buna göre şehirde bir Türk mahallesi ve Türk mahkemesi kurulacak, bu mahkemeye bir kadı atanacak, camide Yıldırım Beyazıt adına hutbe okunacak ve Osmanlı'ya yılda 10.000 altın vergi verilecekti. Koşullar kabul edilince, kuşatma sona erdi...

1400: İmparator Manuel Haçlı ordularını yeniden yardıma çağırdı. Kuşatma kalkmıştı. Bizans, Osmanlı'nın koşullarından da kurtulmak istiyordu. Haberi alan Yıldırım Beyazıt şehri yine kuşattı ve topa tuttu. Kısa süre sonra Bizans savunmasının direnci kırıldı ve şehirde ayaklanmalar başgösterdi. Halk Bizans'ın Türk'lere verilmesini istiyordu; açlık ve yokluk Bizans'lıları bezdirmişti. İmparator Manuel de Haçlı ordularından umudu kesince teslim olmayı düşünmeye başladı. Bizans'ın düşmesi an sorunuydu. Ama İmparator'un şansı devreye girdi: Moğol Hakanı Aksak Timur, Osmanlı'nın doğu illerini yakıp yıkmaya başlamıştı. Yıldırım Beyazıt kuşatmayı derhal kaldırdı ve Anadolu'ya, Timur'la hesaplaşmaya götürdü ordusunu...

1412: Osmanlı'da kardeşin kardeşi vurduğu acı bir döneme denk düşer bu kuşatma. Yıldırım Beyazıt'ın ölümünden sonra başlayan buhrandan yararlanan Manuel, vergiyi tümüyle kaldırdı. Bu arada Beyazıt'ın oğulları arasındaki taht kavgası sürüyordu. Çelebi Mehmet ve Musa Çelebi arasındaki bu kavgayı körükleyen İmparator Manuel, Osmanlı'nın içerden çatırdamasına neden oluyordu. Edirne'de sultanlığını ilan eden Musa Çelebi İstanbul'u kuşattı ve surları topa tuttu. Manuel hemen Çelebi Mehmet'ten yardım istedi ve böylece büyük bir kardeş kavgası başladı. Çelebi Mehmet'in ordusuyla savaşan Musa Çele-

bi, kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı...

1422: 2. Murat Osmanlı tahtına geçer geçmez Bizans'ı kuşattı. Niyeti şehrin en kısa sürede düşmesini sağlamaktı. Manuel teslim olmak üzereyken Anadolu'da isyan başladı: 2. Murat'ın kardeşi Şehzade Mustafa başkaldırıyordu. 2. Murat kuşatmayı kaldırırken Bizans'a ağır koşullar imzalattı. Ve Bizans'ı bırakarak kardeşiyle savaşmak üzere Anadolu'ya geçti...

1453: Sultan 2. Mehmet'in büyük düşü, yaşamının amacı Bizans'ı fethetmekti. Osmanlı'nın sınırları Rumeli ve Anadolu'da her geçen gün genişliyordu; Bizans'sa orta yerde kalmış bir ada gibiydi. 2. Mehmet 1452 yılının Mart-Temmuz ayları arasında Rumeli Hisarı'nı yaptırdı ve Bizans'ın dünyayla ilişkisini kesti. Osmanlı İmparatorluğu o aralar komşularıyla barış içinde yaşıyordu. Savaş 6 Nisan 1453 tarihinde başladı, 29 Mayıs'ta noktalandı. 11 Nisan'da topların yerleri değiştirildi. 18 Nisan'da Prens Adaları ele geçirildi. 22 nisan tarihinde Türk donanması karadan yürütülerek Haliç'e indirildi ve 29 Mayıs 1453'de Bizans düştü...

İstanbul Ansiklopedisi yazarı Reşad Ekrem Koçu, "Fatih Sultan Mehmet" (İstanbul, 1953) başlıklı kitabında şu sözcüklere yer verir:

"1431 yılı yazında evvela güneş tutuldu ve en azametli hali korku ve dehşet içinde Konstantiniyye'den seyredildi. Ortalık öyle zifiri karanlık oldu ki, gün ortasında gökyüzünde yıldızlar göründü. Bundan bir ay sonra üç gece arka arkaya fecr-i şimali (kutupların uzun gecelerinde gökyüzünü kaplayan renkli ve güçlü ışık) göründü. Arkasından pek muhteşem bir kuyruklu yıldız doğdu; kuyruğu Doğu ufkunun üstünde, başı gökkubbesine doğru, sabah ezanı vaktinde Kontantiniyye ve civarındaki memleketlerin semasını bir hafta kadar murassa bir sorguç halinde tezyin etti. O yıl ve ertesi yıl Anadolu'da ve Rumeli'de doğan çocukların çoğu oğlandı ve koyunlarla keçiler

ikiz yavruladılar. İneklerin yavruları hep dişi oldu ve atların yavruları erkek oldu. Tarlalarda başakların taneleri iri ve dolgun oldu, bağ ve bahçelerde ağaçlar nakıl gibi meyveyle donandı.

Hicri 835 yılı Recep'inin 26.-27. ve miladi 1432 yılı Mart'ının 29.-30. gecesi ve bir Pazar günü sabah vaktinde, ki güneş aslan burcundaydı, 2. Sultan Murat'ın, Sinop Hükümdarı İsfendiyar Bey kızı Hatice Alime Hüma Hatun'dan bir oğlu dünyaya geldi. Baba sabah namazını kılmış, seccadesinde kur'an okuyordu. Sure-i Muhammed'i bitirmek, Sure-i Feth'e başlamak üzereydi ki, bir oğlu dünyaya geldiği müjdesini verdiler."

Doğan çocuğun 1451 yılında, yani 19 yaşında Osmanlı tahtına oturacağını, 21 yaşındayken de Bizans fatihi olarak adını dünya tarihine yazdıracağını kimse bilmiyordu henüz. Bu noktada 2. Mehmet'in saltanatını kronolojik açıdan incelemekte yarar var:

1451: 2. Mehmet'in Osmanlı tahtına çıkışı.

1452: İstanbul Boğazı üzerinde "Boğazkesen"in (Rumeli Hisarı) yapılması.

1453: İstanbul'un kuşatılması ve fethi. Mora Despotu'nun yıllık 10.000 altın, Sırp Kralı'nın 12.000 altın, Sakız adasındaki Ceneviz'lilerin 6000 altın, Limni'deki Ceneviz'lilerin 3000 altın, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun 2000 altın vergiye bağlanması.

1454: Beyazıt'ta eski sarayın yapılması. Arnavutluk'da Berat'ın ve Sırbistan'da Semendire'nin fethi. Sırp Kralı'nın yıllık vergisinin 30.000 altına çıkarılması.

1455: Mora Despotu'nun vergisinin 20.000 altına, Limni Cenevizlileri'nin vergilerinin 4000 altına çıkarılması.

1456: Enez Ceneviz Dükalığı'nın ilhakı, Semadirek ve Taşoz adalarının fethi.

1458: Kıyılarındaki Venedik üsleri dışında, tüm Mora yarımadasının fethi.

1459: Eyüp Camii ve türbesinin yapılması.

1460: Eflâk'ın Osmanlı İmparatorluğu'na katılması.

1461: Karadeniz kıyısında bulunan ve Ceneviz'lilerin elinde olan Amasra'nın fethi.

1462: Trabzon Rum İmparatorluğu'nun fethi, Midilli Ceneviz Dükalığı'nın ve İsfendiyaroğulları-Çandaroğulları Beyliği'nin Osmanlı'ya ilhakı. Çanakkale Boğazı kalelerinin inşası.

1463: Fatih Camii ve külliyesi inşaatının başlaması. Bosna Krallığı'nın ilhakı, Hersek'in Osmanlı uyruğuna girmesi. 16 yıl sürecek olan Venedik savaşının başlaması.

1466: Arnavutluk'un fethi.

1467: Konya'nın ilhakı.

1469: Venedik'lilerin elinde bulunan Atina'nın ve Eğriboz adasının fethi. Ermenek, Aksaray ve İçel'in ilhakı, Karaman Beyliği'ne son verilmesi.

1471: Fatih Camii ve külliyesinin tamamlanması. Alanya Beyliği'nin ilhakı.

1472: Silifke ve yöresinin ilhakı. Çinili Köşk'ün yapılması.

1473: Akkoyunlulara karşı Otlukbeli Zaferinin kazanılması.

1474: Kırım'da Kefe kalesinin fethi. Kırım Hanlığının Osmanlı uyruğunu kabul etmesi.

1475: Boğdan seferi.

1476: Belgrad seferi.

1477: Kroya kalesinin alınmasıyla Arnavutluk'un fethinin tamamlanması.

1478: Venedik'le barış ve Venedik'in Osmanlı'ya 100.000 altın savaş tazminatı ödemesi.

1479: Zante-Kefalonya Dükalığı'nın ilhakı. Gürcistan seferi ve Turul Beyliği'nin ilhakı.

1480: Hersek Dükalığı'nın ilhakı. Gedik Ahmet Paşa'nın İtalya seferi. Rodos kuşatması.

1481: Fatih Sultan Mehmet'in ölümü.

İstanbul'u fethetme düşüncesi 2. Mehmet'in başlıca amacıydı. Yine de bu amacını çok iyi gizlemesini biliyordu. 2. Murat'ın ölümünden sonra tahta geçen 2. Mehmet'ten imtiyazlar koparmak isteyen Bizans'lılar, kendisine bir elçi göndermişler ve dileklerini iletmişlerdi. 2. Mehmet elçiye, "İstekleriniz çok önemli değil, onları Edirne'de görüşürüz," cevabını vererek gerçek amacını belli etmemişti. Edirne'ye gelen padişah, Bizans İmparatoru Konstantinos Dragases'den Rumeli Hisarı'nın (Boğazkesen) yapılması için bir yer istedi. Rumeli Hisarı'nın yapımı başlar başlamaz, Anadolu Hisarı'nın da onarımına gidildi. 2. Mehmet'in amacı, Boğaz'ın kuzeyinden gelecek yardımların İstanbul'a ulaşmasını önlemekti. Anadolu ve Rumeli'den 2000 duvarcı, 4000 marangoz, 6000 işçi getirilerek 21 Mart 1452 tarihinde Rumeli Hisarı'nın yapımına başlandı. Kimi kaynaklar, Sultan Mehmet'in de taş, tuğla ve kireç taşıyarak işçileri yüreklendirdiğini, bu çabaya Sadrazam Halil Paşa'nın ve Zağanos Paşa'nın da katıldığını yazarlar.

Rumeli Hisarı'nın yapımı Temmuz ayında tamamlandı. İnşaat bittiği anda, 2. Mehmet büyük çaplı bir topun dökümüne başlanmasını buyurdu. Bu topun dökümünde Muslihiddin ve Orban (Macar kökenli) adlı iki mühendis çalışıyordu. Kısa sürede dökülen top, Rumeli Hisarı'na yerleştirildi ve Boğaz'dan geçmeye çalışan bir Venedik gemisi ilk hedefi oldu. Hisarın duvarlarının kalınlığı 25 adım olarak hesaplanmıştı. Hisar komutanlığına Firuz Ağa getirildi, kaleye 400 yeniçeri yerleştirildi ve böylece Boğaz'dan geçiş izin ve ücrete bağlandı. Bizans İmparatoru kuşatmanın an meselesi olduğunu anlamış, 2. Mehmet'e elçiler göndermiş ama sonuç alamamıştı. Bunun üzerine İstanbul'un bütün kapıları kapatıldı ve şehir savaşa hazırlanmaya başladı.

28 Ağustos 1452 tarihinde, 2. Mehmet komutanlarıyla birlikte Haliç ve Marmara surlarını incelemeye gitti,

oradan da Edirne'ye hareket etti. Edirne'de verdiği ilk emir, çok sayıda demir ve tunç topların bir an önce dökülmesiydi; surların kalınlığı ve sağlamlığı düşündürücüydü. Edirne'de dökülen dev topun deneme atışı sırasında şehirdeki bütün camların kırıldığı yazılır. Topun taşınması için 600 kişi ve 50 çift öküz gerekiyordu. Bu arada 2. Mehmet de boş durmuyor, İstanbul bölgesinin haritası ve surların planları üzerinde çalışmalar yapıyor, birliklerin şehre hangi noktalardan gireceğini, topçu bataryalarının nerelere kurulacağını saptıyordu. 1 Şubat 1453'de, 200.000 piyade ve süvari, 10.000 cephane arabası, topçu bataryaları ve dört dev toptan oluşan Osmanlı ordusu, Edirne'den İstanbul'a doğru harekete geçti. 50 arabacı ve 200 kazmacı, ordunun geçişini kolaylaştırmak için yolları onarmak ve köprüler inşa etmek üzere günlerce önce yola çıkmıştı. Bu arada Baltaoğlu Süleyman Bey komutasındaki Osmanlı donanması Gelibolu'dan İstanbul'a doğru yelken açmıştı. Şehir karadan ve denizden kuşatılacaktı.

Edirne'den İstanbul'a doğal koşullar altında beş gün süren piyade yürüyüşü, dev topların ağır hareketi nedeniyle 64 gün sürmüştü. Osmanlı ordusu 1 Nisan 1453'de Eyüp sırtlarından Marmara'ya kadar uzanan bölgeye yerleşti.

Tarihçi Chalcocondylas, şu gözlemde bulunur: "Sultan Mehmet'in altın ve kırmızı ipekle işlenmiş olan çadırı surlardan çeyrek mil uzaklıktaydı. Çadırın cephesi aynı anda hem Edirnekapı'ya hem de Topkapı'ya bakıyordu."

Bu arada Bizans da boş durmuyor, yiyecek, su ve cephane ikmali yapıyor, Avrupa'ya yardım çağrılarında bulunuyordu. Ama İmparator'un çağrıları boşunaydı: O yüzyılda Avrupa'da şiddetli bir mezhep kavgası hüküm sürüyor, Katolik'lerle Ortodoks'lar bir türlü uyum içinde yaşayamıyordu. Ortodoks olan Bizans'ın ileri gelenlerinden vezir Notaras'ın şu sözleri söylediği yazılır: "İstanbul'da bir Katolik kardinalinin şapkasını görmektense, bir

Türk'ün kavuğunu ve sarığını görmeyi tercih ederim!" Bu yüzdendir ki Katolik Avrupa Bizans'a yardıma yanaşmıyordu. Sarayburnu'yla Galata arasındaki iç limanı korumak için kalın bir zincir gerilmiş, Bizans donanması zincirin arkasında beklemeye başlamıştı. Bizans ordusu özellikle Yedikule, Silivrikapı, Topkapı, Edirnekapı, Eğrikapı, Ayvansaray, Balat, Fener, Ayakapı taraflarında mevzilenmişti. Orduda Bizans'lıların yanısıra, Ceneviz'li, Sakız'lı, Venedik'li askerler de vardı.

Osmanlı kuvvetleri şöyle dağılmıştı: Edirnekapı'yla Topkapı arasındaki bölgede 2. Mehmet'in "merkez" gücü bulunuyordu. Topkapı'dan Yedikule'ye kadar olan bölge İshak Paşa ve Mahmut Bey'in komutasındaydı. Karaca Bey'in komutasındaki kuvvetler, Edirnekapı'dan Tekfur Sarayı'na olan bölgedeydi. Galata sırtlarında muhtemel bir Ceneviz saldırısına karşı hazır bekleyen birlik, Zağanos Paşa'nın komutasındaydı. Dev toplar önce Eğrikapı'ya getirilmiş, burada surların çok kalın olması nedeniyle Topkapı-Edirnekapı arasına yerleştirilmişti. Baltaoğlu Süleyman Bey komutasındaki Osmanlı donanması, Beşiktaş açıklarında bekliyordu.

Sultan 2. Mehmet, tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra Bizans İmparatoru'na (Mahmut Paşa'yı elçi olarak gönderip) "teslim ol" çağrısında bulundu. Surların kalınlığına güvenen imparator bu çağrıyı reddetti. Ve 2. Mehmet topçularına ateş emrini verdi...

6 Nisan 1453 günü şafak sökerken dev toplardan fırlayan gülleler Bizans'ın surlarını dövmeye başladı. İlk top, bugün Topkapı adıyla anılan yerde ateşlendi. Diğer topların patlamasıyla meydana gelen korkunç gürültü sonucunda Bizans halkı paniğe kapılmıştı. Ama bu salvolar surları yerle bir etmek için yeterli değildi; dev topları doldurmak için tam iki saat gerekiyordu. Böylece günde (her top tarafından) ortalama sekiz atış yapılabiliyordu yalnızca. Surlar yıkılmıyordu ama derin yaralar alıyorlardı. Aynı

günün ortalarına doğru dev toplardan biri durduğu yerde infilak ederek çevresindeki yeniçerilerin ölümüne yol açtı.

Günlerce sürdü top atışı. Surlarda açılan gediklerden içeri girilebilmesi için "lağımcı" denilen asker sınıfı gece gündüz hendek kazıyordu; bu işlem, aynı zamanda surların temellerinin zayıflamasına neden oluyordu. Ayrıca burçlara yaklaşabilmek için her tarafı kalın deriyle kaplı kuleler inşa edilmişti. Bu kuleler dört tekerlek üzerinde hareket ediyor, Bizans askerlerinin yağdırdığı oklara karşın her geçen gün burçlara biraz daha yaklaşıyordu. Büyük bir savunma hareketine girişmişti Bizanslılar. Osmanlı topçularının surlarda günışığında açtığı gedikler, gecenin karanlığında hızla kapatılıyor, surların dibine kadar gelebilenlerin üzerine "Rum ateşi" denilen yağlı ateş boşaltılıyordu. Üzerine su döküldükçe daha beter parlıyordu "Rum ateşi".

Vladimir Mirmiroğlu, "Fatih'in Donanması ve Deniz Savaşları" adlı kitabında "Rum ateşi"ni şöyle anlatır:

"Bizans'lılar muharebelerinde mayi halinde öldürücü bir ateş kullanıyorlardı. Bu ateşle düşmanın donanmasını ve harp vasıtalarını yakarlardı. Bunu ilk icad eden Kallinikos adında bir Yunanlı alimdir. Bu alim yedinci miladî asırda Suriye'nin İliupolis şehrinde doğmuştur. (...) Bu mayi ateşin formülü, şimdiki atom bombası gibi Bizans hükümeti tarafından daima gizli tutuluyordu ve gayet emin ustalar tarafından imal olunuyordu. Her ne kadar bu ateşin formülü kat'î surette malum olmamış ise de, tarihlerin rivayetlerine göre iptidai maddeleri neft, küherçile, kükürt ve çam ağaçlarından çıkan siyah katrandan (zift) ibaret olduğu anlaşılıyor. Bu maddelerin ne veçhile ve ne miktarda karıştırılması lazım geldiği hakkında sarih malumat yoktur.

Yukarıdaki maddelerin birleşmesinden hasıl olan madde yakıldığı zaman gayet kesif bir duman ile patlamak nevinden şiddetli bir seda husule gelir. Sonra sema-

ya doğru bir alev sütunu fırlayarak etrafına müthiş ateşler saçar ve tesadüf eylediği eşyayı yakardı. Bu ateşi hiçbir vasıta söndüremez. Hatta üzerine su döküldükçe şiddet ve harareti bir kat daha artar ve zararı daha ziyade olur."

Saldırının odağını Topkapı'yla Edirnekapı arasındaki açık arazi oluşturuyordu. Buradan 6 Nisan'da başlatılan top atışları surları oldukça sarsmış görünüyordu. 26 Nisan günü Şair Ahmet Paşa komutasındaki birlikler surlara taarruz ederek, yoğun ok ve "Rum ateşi" yağmuruna rağmen büyük gedikler açmayı başarıyor, Haydar Paşa da Silivrikapı bölgesinde düşmanı yıpratıyordu. Bu arada Avni Paşa Mevlevihane kapısını zorluyor, Sadi Paşa Edirnekapı'dan şehre doğru ilerliyor, Hersek Ahmet Paşa da Eğrikapı'nın düşmesi için uğraş veriyordu.

Kuşatmanın ilk haftaları süresince tahta kuleler "Rum ateşi" tarafından yakılarak imha edildi, birliklerin sürekli taarruzlarını da olağanüstü sağlamlıktaki Bizans surları durdurdu. 2. Mehmet bu aşamada Bizans'ı yalnız karadan değil, denizden de vurması gerektiğini düşündü. Türk donanması Marmara ve Boğaz'da bulunuyor, limanın ağzına gerili zincir ve zincirin ardında hazır bekleyen Bizans donanması nedeniyle Haliç'e yaklaşamıyordu. Osmanlı'nın kara ordusu giderek güçleniyordu: Saruhan, Karaman ve Germiyanoğulları da 2. Mehmet'e katılmıştı. Padişahın en büyük endişesi denizden yanaydı. Bizans donanmasına destek olarak beş Ceneviz gemisi Beşiktaş önlerinde Osmanlı donanmasıyla karşılaşarak savaşa tutuşmuştu. Steven Runciman, "Konstantıniyye Düştü" adlı kitabında, bu savaşı şöyle anlatır: "Constantinopolis halkı çarpışmayı heyecan dolu gözlerle izlemekteydi. Sultan Mehmet de aynı şekilde heyecan içinde boğuşmayı seyrediyor, öfkesinden Baltaoğlu'na haykırarak emirler yağdırıyordu. (...) Zaman zaman kabına sığamıyor, savaşa katılmak istercesine atını köpüren dalgaların içine sürüyordu." Çatışma kısa sürmüş, Osmanlı gemilerinden daha

büyük ve yüksek olan Ceneviz gemileri (özellikle "Rum ateşi" kullanarak) Osmanlı ablukasını kırmış ve Haliç'e girmişti.

Bunun üzerine 2. Mehmet'in ilk işi donanma komutanı Baltaoğlu Süleyman Bey'i görevinden alıp yerine Hamza Bey'i tayin etmek olmuştu. İkinci işi de Osmanlı donanmasını kara yoluyla Beşiktaş önlerinden Haliç'e geçirebilmek için planlar yapmak oldu. 20 Nisan'ı 21 Nisan'a bağlayan gece, Dolmabahçe-Kasımpaşa arası çam tahtalarından kalın ve geniş yağlı kızaklar döşendi ve yaklaşık 48 saat süren bu işlemden sonra (22 Nisan gecesi) Osmanlı donanması karadan Haliç'e indirildi.

O dönemlerde yaşayan Bizans'lı tarihçi Kritovulos, "Fatih Sultan Mehmet'in Tarihi" başlıklı çalışmasında bu olayı ayrıntılı biçimde anlatır. R.Oğuz Türkkan, Yıllarboyu Tarih dergisinde kaleme aldığı "Fatih'in Donanmayı Karada Yüzdürdüğü Gün" adlı makalesinde, Kritovulos' dan şu alıntıyı yapar:

"Sultan Mehmet'in kararı, gemilerinin içeri girebilmesi için limana sahip olmak ve Haliç'i açmaktı. Böylelikle daha sonraki hareketi gelişme imkânı bulacaktı. Daha önceki gayretleri bu kapıyı zorlamada başarısız olduğu için, akıllıca bir karara vardı. Gemi kumandanlarına, dış denizden iç denize kadar, yani limandan Diplokion denilen bir yere yakın Haliç'e kadar, çok süratle kızaklar döşemelerini emretti. Deniz'den denize bu mesafe 8 stadia (1 stadion 189 metredir) tutar. Yolun yarısından fazlası çok diktir; tepeye varılınca, oradan Haliç'in iç denizine kadar inilir. İşçilerin çokluğu sayesinde kızaklar tahminden daha önce tamamlandı. Sultan gemilerin altlarına beşik biçimi şeyler yerleştirtti, kenarlarını da yan yatmamaları için kalaslarla tutturdu. Altlarını çepçevre halatlarla sardıktan sonra kenarlarına kablolar koydurdu. Uzun halatların bazısını elleriyle çekmeleri için askerlerine, bazısını da makinelere ve mancınıklara gerilmeleri için verdi.

Böylelikle gemiler hızla yürütülmeye başlandı. Müretteba bundan pek hoşlandı ve övündü. Karadaki gemilerini sanki denizde gidiyormuşcasına kullanmaya başladılar. Bazısı naralar atarak yelkenleri açtı ve rüzgâr da çıkarak bu yelkenleri şişirdi. (...) Karada yüzen gemiler yokuş yukarı çıkarken, bazısı da halatlarla ağırlaştırılarak yamaç aşağı kayıyorlardı; oradan limana iniyor, çığlıklar ve gürültülerle yelkenlerini indiriyorlardı.

Bu çok garip bir manzaraydı ve gözleriyle görenlerin dışında, işitince inanılması zor bir hadiseydi: Denizde yüzer gibi karada giden, mürettebatı yelkenleri ve teçhizatıyla tastamam koca bir filonun manzarası! Kanaatımca bu, Keyhüsrev tarafından Athos'da bir kanal açılmasından daha yaman bir işti ve görülmesi de, işitilmesi de daha garip bir şeydi. Bu olan bitenler gözlerimizin önünde daha dün cereyan ettiği için, ötekinden daha kolay inanılıyor. Böylelikle Soğuk Sular denilen koyda, Galata'nın biraz ötesinde, 67 gemiden oluşan hatırı sayılır bir filo toplanıvermişti. Bunlar oraya demirlemişti."

Bizans'lılardan "Roma'lılar" diye söz eden Kritovulos, şöyle sürdürüyor sözlerini: "Roma'lılar duyulmamış olan ve olacağını da akıllarına getiremedikleri şeyin gerçekleştiğini ve Haliç'de düşman harp gemilerinin demirlemiş durduğunu görünce, bu imkânsız manzara karşısında şaşkına döndüler ve ne yapacaklarını bilememenin üzüntüsüne düştüler..."

23 Nisan 1453 sabahı Haliç'teydi Osmanlı donanması. Bu noktada Bizans'lılar tehlikenin boyutlarını ciddi şekilde sezdiler: Marmara surlarının aksine, Haliç surları ince ve alçaktı. Bizans imparatorları, Marmara surlarını kimsenin aşabileceğini düşünmediklerinden, daha içerlek olan Haliç surlarına aynı önemi vermemişlerdi. Zincirin iç tarafında bulunan Bizans donanması, şimdi iki ateş arasında kalmıştı.

Kuvvetlerinin bir bölümünü Haliç surları önünde

başlayacak olan harekâta ayırmak zorundaydı Bizans imparatoru. Ama denizden de kuşatılmış olmak bir yana, Bizans savunmasına katılan Venedikliler ve Ceneviz'liler arasındaki anlaşmazlık sonucu, ordusunda çözülme işaretleri belirmişti. Venedikliler Cenevizlileri topyekün savaşa girmemekle suçluyor, Cenevizlilerse (bir saldırı olduğu takdirde) yalnızca Pera'yı (Beyoğlu'nu) savunmakla yükümlü olduklarını ileri sürüyorlardı. Bizanslılar ve Venedikliler Cenevizlilere güvenmemekte haklıydı: Galata'nın bu sakinleri, 2. Mehmet'e ağaç, halat, kürek, araba, tekerlek ve kızakları yağlamak için büyük miktarda donyağı satmışlardı. Osmanlı kuvvetleri teknelerini Pera'nın arkalarındaki yokuştan yukarı öküzler ve mandalarla çekmişler, sonra da Kasımpaşa'ya indirmişlerdi. Bu işlemin tümü yağlı kızaklar üzerinde gerçekleşmişti.

Erhan Demirutku, "Fatih Bizanslıları Denizde de Yendi" adlı makalesinde, imparatorun 24 Nisan günü Sainte Marie Kilisesi'nde gizli bir toplantı yaparak, Onikiler Meclisi'ni topladığını yazıyor. Bu kilise, Eminönü'nde, bugünkü Rüstem Paşa Camii yakınlarındaydı. Cenevizlilerin çağrılmadığı bu toplantıda, Türk donanmasının Haliç'teki durumu enine boyuna tartışıldı. Sonuçta Osmanlı gemilerinin yakılmasına karar verildi. Bu karar, Osmanlı'ya karşı açıkça tavır almaktan çekinen Cenevizlilere duyurulmayacaktı ama yine bu nedenle önemli bir sorun doğuyordu: Gemiler bir Ceneviz kasabası olan Pera'nın hemen önlerinde demirliydi. İmparator Konstantinos, bu harekât için Cenevizlilere danışılmadığı takdirde, Galata'daki Ceneviz toplarının da Bizans'a çevrilebileceğini düşünüyordu.

Sonuçta bir plan yapıldı. Bu plana göre Venedikli kaptan Giacomo Coco, Haliç'e açılarak Osmanlı gemilerini tutuşturacaktı. Ama Cenevizliler de bu harekâttan haberdar olacaklardı. Toplantı dağıldıktan sonra iki büyük ve iki küçük kadırga hazırlattı Kaptan Coco. Büyük kadırga-

lara yün ve pamuk yükletti. Bu dev çuvallar Osmanlı güllelerine karşı kalkanlar oluşturacaktı. Büyük gemileri siper olarak kullanacak olan küçük kadırgalarsa zift, barut ve yanıcı maddelerle donatıldı. Geceyarısı başlaması planlanmıştı saldırının ama Pera Belediye Başkanı Angelo Giovanni, ulak göndererek harekâtın birkaç gün ertelenmesini, o takdirde Cenevizlilerin de silah gücüyle yardım edeceğini söyledi. Teklif kabul edildi.

Gün doğar doğmaz Başkan Giovanni Galata kapılarından birini gizlice açtırarak Zağanos Paşa'ya güvenilir bir adamını gönderdi. Elçi, Paşa'ya Bizanslıların planını olduğu gibi anlattı. Hemen Sultan Mehmet'i haberdar eden Zağanos Paşa, gereken bütün önlemleri aldı. Gemilere çok sayıda asker, silah ve top gönderdi. Ayrıca Kasımpaşa mendireğinin iki yanına dört top yerleştirerek bunları çalılarla gizledi.

28 Nisan gecesi saldırdı Bizans gemileri Osmanlı donanmasına. Kaptan Giacomo Coco'nun kadırgasından verilen emirle başlatılmıştı harekât. Türk donanmasından hiç beklenmedik bir gülle yağmuru başladı ve Coco'nun kadırgası parçalanarak batırıldı. Harekât başlamadan bitmiş gibiydi; sancak gemisinin batmasıyla birbirine girdi Bizans kadırgaları. Bu arada mendirekteki toplar salvoya başlamış, düşman teknelerinde derin yaralar açmışlardı. Denizden ve karadan çevrilen Bizans kadırgaları, birbuçuk saat süren çatışmada tek tek batırıldı...

Kumbarahane'yle Defterdar arasında binlerce fıçı, sandal ve dubadan oluşturulan bir köprü yaptırmıştı Osmanlı'lar. Köprüyü perçin çivileri, ayrıca zincirlerle ve halatlarla bağlanmış kirişler tutuyordu. Üzerinden ağır bir topun geçebileceği sağlamlıkta inşa edilmişti köprü. Böylece Haliç karadan da çevrilirken, Topkapı önlerindeki dev toplar surları dövmeyi sürdürüyordu. Bu arada Galata'da bulunan Zağanos Paşa'nın kuvvetleri Haliç'te oluşturulan bu köprüden geçerek Topkapı önlerindeki Os-

manlı ordugâhıyla birleşiyordu. Türk ordusu temellerde hendekler açarak şehir surlarını zayıflatıyor, donanmada Haliç'den kıyı burçlarını topa tutuyordu. Bizans tam anlamıyla kıskaca alınmıştı. 2. Mehmet, İmparator Konstantinos'a İsfendiyaroğlu'nu göndererek daha fazla kan dökülmesini istemediğini bildiriyor, Konstantinos'sa şehri savunmaya devam edeceklerini ve teslim olmayacaklarını söylüyordu.

17 Mayıs'ı 18 Mayıs'a bağlayan gece dev bir ahşap kule yaptırdı 2. Mehmet. Burç yüksekliğindeki bu yürüyen kulenin dış yanları deve derisi ve çit örgüsüyle kaplıydı. Tümünün üstü toprakla örtülmüş, kuleden ordugâha 800 metrelik bir yol yapılmıştı. Böylece kuleyle ordugâh arasında iletişim sağlanıyordu. Yol boyunca nöbetçiler ve ulaklar dizilmişti. Kulenin içindeki askerler çok yakın mesafeden surların tepesindeki Bizanslılarla çarpışabiliyor, aynı anda surları yıkmaya çalışıyorlardı. Top güllelerinin surların altlarında ve ortalarında açtığı gediklerin yanısıra, üstlerde ve burçlarda da tahribat oluşturulabiliyordu. İmparator Konstantin "Rum ateşi" kullanarak bu yürüyen kuleyi yaktırabildiyse de, şehir surları önemli oranda tahrip olmuştu.

Kulenin yakılmasıyla değişmiyordu Bizans'ın kaderi. Surlar yıkılmak, şehir düşmek üzereydi. Kurmayları imparatora Bizans'ı derhal terkedip güvenli bir yere gitmesi gerektiğini ısrarla söylüyor, Konstantinos'sa Bizans'ı savunurken elinde kılıç ölmek istediğini kesin bir dille bildiriyordu. Şehirde yiyecek ve su sıkıntısı başlamıştı. Cenevizlilerle Bizanslıların arası artık iyice açılmıştı: Cenevizli komutan Jean Giustiniani, Bizans veziri Notaras'dan Galata kulesine yerleştirilmek üzere birkaç top istiyor, bu isteği anında geri çevriliyordu.

23 Mayıs 1453 tarihinde Osmanlı Padişahı Bizans İmparatoru'na Kasım Bey'i elçi olarak gönderdi. Ve Kasım Bey şu sözleri söyledi Konstantinos'a: "Yüce hükümdarı-

mız, eğer Bizans Osmanlı'ya sağ ve salim teslim edilirse, imparatora tüm hazinesiyle birlikte istediği yere gitme hakkını verecektir. İsteyen Bizanslılar da istedikleri yere gidebilecekler, mallarını birlikte götürebileceklerdir. Koşullarımız kabul edilirse, imparatora Mora despotluğu verilecektir." Konstantinos hemen savaş meclisini toplamış ve 2. Mehmet'in önerisini tartışmıştı. Kasım Bey'e kısa süre sonra da şu cevabı vermişti: "Hükümdarınız barış istiyorsa, kuşatmayı kaldırsın. En ağır vergiyi bile kabule hazırız. Şehri teslim etmek kimsenin yetkisinde değildir. Savaşarak ölmeye hazırız."

Kasım Bey Otağ-ı Hümayûn'a dönerek padişaha Konstantinos'un cevabını iletti. Yapacak bir şey kalmamıştı. Kuşatma ve taarruz Bizans düşene kadar sürecekti. Avrupa kanadından bir tehlike görmüyordu 2. Mehmet. Bir ara Macar Kralı bir elçi yollayarak padişahtan kuşatmayı kaldırmasını istemiş, 2. Mehmet de elçiyi gerisin geri göndermişti. Padişah ve Zağanos Paşa batıdan bir tehlike gelmesinin söz konusu olmadığını anlamışlardı; Hristiyanlık kendi içinde parçalanmış ve mezheplere ayrılarak anlaşmazlığa düşmüştü. Bir ara Haçlı donanmasının Sakız Adası önlerinde olduğu söylentisi yayılmış ama bu gemilerin Marmara'ya ulaştığı görülmemişti. Padişahın en büyük destekçileri Akşemseddin, Zağanos Paşa ve Molla Gürani'ydi. Genç hükümdara artık son ve kesin darbeyi vurma zamanının geldiğini söylüyorlardı.

2. Mehmet orduyu üç ana kola böldü. İlk kol 50.000 askerden oluşuyordu ve Yedikule karşısındaki kıyıdan taarruza geçecekti. Yine 50.000 kişilik olan ikinci kol, Tekfur Sarayı yönünden harekete geçmek üzere hazır bekliyordu. 2. Mehmet'in komutasında olan üçüncü kolsa, Topkapı'yla Edirnekapı arasında açılan gediklerden yararlanarak hücum edecekti. Osmanlı donanmasının bir bölümü o aralar bugünkü Unkapanı önlerinde, geriye kalan kadırgaları Beşiktaş açıklarında demirliydi. 2. Mehmet Beşik-

taş'taki gemilerin Sarayburnu'na hareket ederek Yedikule'ye kadar olan surları topa tutmalarını emretti. Surlarda süvarilerin geçebileceği boyutlarda üç gedik açılmıştı: Silivrikapı'da, Bayrampaşa'da ve Edirnekapı'daydı bu gedikler.

Kuşatma Bizans'ı tükenme noktasına getirmişti. Bizans papazlarından Petro, 300 taraftarıyla kaçarak 2. Mehmet'e sığınmış ve islam dinini kabul etmişti. Halk arasında büyük bir moral çöküntüsü yaratmıştı bu olayın duyulması. İmparator Topkapı'yla Edirnekapı arasındaki bölgenin savunmasını Giustiniani'ye vermişti. Vezir Notaras Haliç'i savunmakla görevliydi. Biri Cenevizli, diğeri Bizans'lı olan iki komutan arasındaki görüş ayrılığı ürkütüyordu Konstantin'i; imparatorun tek amacı, düşmesi kaçınılmaz olan Bizans'ı sonuna kadar savunmaktı.

Büyük taarruz 29 Mayıs 1453 Salı sabahı, günün ilk ışıklarıyla başladı. Saldırının ilk safhasında Giustiniani yaralandı, cepheyi terketti ve askerleri dağıldı. Zağanos Paşa komutasındaki kuvvetler Haliç surlarını almak üzereydi. Yine Haliç surlarını Cebe Ali Bey, Tekfur Sarayı surlarını Karaca Bey, Marmara surlarını Hamza Bey zorluyordu. Bizans ordusunda karşılık verecek güç kalmamıştı. Çarpışma çok yönlü olarak sürerken, Ulubatlı Hasan adlı bir yeniçeri surların bir bölümünü ele geçirmiş, burca bayrak dikerken Bizans oklarıyla şehit edilmişti. Bu arada açılan gediklerden Osmanlı ordusu şehre girmişti. Tarihçi Kritovulos, o anı şöyle anlatır: "Yeniçeriler seller gibi daldılar Bizans'a. Kimi Giustiniani'nin savunamadığı kapıdan, kimi de büyük surun gediğinden giriyordu. Tekmil ordu yeniçerileri izledi, tekmil şehre yayıldı. Padişah, son derece mutlu, üzerine büyük sancağın dikilmiş bulunduğu surun üzerinde ayakta duruyor, bu manzarayı sevinçle seyrediyordu. Gün ışımış, parlak bir güneş doğmuştu." Bizans halkı panik içinde Ayasofya'ya doğru kaçıyordu. İmparator Konstantinos'un Unkapanı önlerinde çarpışa-

rak ölmesiyle de bitiyordu Bizans.

Saat 08:30'da şehre girdi padişah. Ulubatlı Hasan'ın burçlara Türk bayrağını diktiği andan itibaren "Fatih" ünvanıyla anılan Sultan 2. Mehmet, saat 10:00 civarında Ayasofya önlerine sürdü atını. Kiliseyi yaklaşık 50.000 kişi doldurmuştu. Fatih, tümünü bağışlayarak "tebaa" ilan etti. Tarih boyunca 74 imparator tarafından savunulan 1058 yıllık Bizans 54 gün içinde düşmüş, Ortaçağ sona ermişti.

İstanbul'un Osmanlı İmparatorluğu'na katılması dünyada geniş yankılar uyandırmıştır. Bin yıllık Bizans'ı yok eden genç padişahı merak eden Avrupalı tarihçiler ve yazarlar İstanbul'a kadar gelmişler, daha sonra gözlemlerini yazıya dökmüşlerdir. Aradan yüzyıllar geçtikten sonra da bilimadamları Fatih Sultan Mehmet'i ve çağını incelemeyi sürdürmüşlerdir.

Münih Üniversitesi öğretim üyesi Prof.Dr. Franz Babinger, bir tarihçi olarak şu yargıya varır: "Fatih Sultan Mehmet gerek kendi ulusunun, gerek Batı'nın tarihinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. 2. Mehmet'in Ortaçağ'ın en güçlü kişilerinden biri olduğunu kimse yadsıyamaz."

15. yüzyılda İstanbul'da bulunan rahip Georges de Müchlenbach, Latince olarak kaleme aldığı anılarında Fatih'in İstanbul'unu sade bir üslupla anlatır. Müchlenbach'ın çağdaşı olan Bertrandon de la Brocquiere için İstanbul sessiz ve sakindir: "Ordugâhlardaki atların eyerleri ve koşum takımları oldukça sadedir. Burada gösterişe yer verilmez. Kimse silah taşımaz. Silahlar ordugâh dışı içindir, o zaman da çantalarda saklanır. Atlar dörtnala koşturulmaz ve Hristiyanlarda olduğu gibi gürültü yapılmaz. Prensler ve beyler gösterişten öylesine uzaktır ki, kalabalıkta onları halktan ayırdetmek olanaksızdır. Padişahı camiye ve hamama giderken gördüm, yanında yalnızca iki genç refakatçi vardı. Kimse sokaklara dökülüp aşırı tezahüratta bulunmuyordu. Padişahı camide ibadet ederken

de izledim; yükseklere ya da taht benzeri bir yere oturmuyordu, bütün cemaatle birlikte yerdeki halının üzerinde dua ediyordu. Çevresinde ya da yakınında onun Osmanlı Padişahı olduğunu belli eden herhangi bir işaret yoktu. Fatih Sultan Mehmet için şunu söyleyebilirim: Konuşmalarında sade ve özentisizdir. Hükümlerinde sağduyulu ve bağışlayıcıdır. Yüce gönüllü ve iyilik dolu bir insandır."

Fatih'in son yıllarında İstanbul'da bulunan Gian Maria Angiolello, padişahın "geniş alınlı, uzun kirpikli, büyük gözlü, kartal burunlu, yüksek omuzlu ve tok sesli" olduğunu yazıyor. Fatih'in ilk yıllarında kendisini tanıyan iki İtalyan (Giacomo de Languschi ve Niccolo Sagundino) kendilerinden 20 yıl sonra yazan Angiolello'yla aynı görüşü paylaşmışlardır. Bu iki İtalyan, padişah için "asil görünüşlü ve aydınlık yüzlü" deyimini kullanırlar. Ve Fatih'in "zeki, mert, nefsine hakim" bir devlet adamı olduğunu eklerler.

Bizans düştüğünde Fatih Sultan Mehmet'le yaşıt olan İtalyan tarihçi Zorzo Dolfin, padişahın çok iyi Yunanca ve Sırpça konuştuğunu, çok okuduğunu yazıyor. Dolfin'e göre Fatih özellikle Roma tarihine ve Avrupa krallarının vakanüvislerinin yazdıklarına meraklıdır. Padişahın araştırmacı ve incelemeci yanını altını çizerek vurguluyor Zorzo Dolfin.

Trabzon'lu Georgios şöyle yazmaktadır: "2. Mehmet şüphesiz Kirus'dan, İskender'den ve Sezar'dan büyüktür. Tek sözcükle söylemek gerekirse, gelmiş geçmiş bütün hükümdarlardan büyüktür."

Romanyalı tarihçi Bratianu da fetih olayını şu şekilde değerlendirir: "İstanbul Türk'ler tarafından fethedilince, büyük bir imparatorluğun merkezi haline geldi. İmparatorluğun sınırları kısa sürede Tuna'dan Nil kıyılarına, Fırat'tan Adriyatik'e kadar genişledi. Fetihten sonra İstanbul'un nüfusu hızla artmaya başladı. Fetih, imparatorluğun merkezi olan İstanbul'un gerçek restorasyonuna ne-

den olmuştur denilebilir."

Prof.Dr. Franz Babinger, Fatih Sultan Mehmet'i ve devrini incelerken, çağın yazarlarından ve tarihçilerinden sayısız örnekler veriyor. Ve şöyle noktalıyor sözlerini: "Fatih günümüze değin yaşamış imparatorların en büyüğüdür. İnsanlık tarihine bakıldığında, onunla kıyaslanabilecek bir imparator bulabilmek zordur."

Diğer kaynaklara bakıldığında, birçok imza göze çarpmaktadır. Çağın Rum tarihçilerinden Mora'lı Phrantzes, Bizans hanedanından bir kadınla evliydi. Aynı zamanda Konstantinos'un yakın dostu ve danışmanıydı. "Chronicum Minus" ve "Chronicum Majus" adlı çalışmalarında 15. yüzyıl Bizans tarihini inceleyen Phrantzes, kuşatmanın öyküsüne de geniş olarak yer verir. Diğer bir tarihçi de Dukas'dı. Kaynaklar Dukas'ın kuşatma sırasında Chios (Sakız) adasında bulunduğunu belirtir çoğunlukla. Cenevizlilere yakınlığıyla da bilinen Dukas, "Bizans Tarihi" adlı kitabında şu noktalara değinir: "Harman vakti geçti, sonbahar başlamak üzereydi. Sultan Mehmet Edirne'deki sarayında vakit geçiriyor fakat gözüne uyku girmiyordu. Gece gündüz İstanbul'u nasıl alabileceğini ve bu şehrin nasıl sahibi olabileceğini düşünüyordu. Mehmet, daha Rumeli Hisarı'nı yaptırmakta bulunduğu sıralarda, İstanbul'da top imal eden bir usta şehirden çıkıp onun yanına geldi. Bu zat Macar ırkından ve mahir ustalardandı. İstanbul'a çok zaman evvel gelmişti. Saray erkânına sanatını bildirdi, bunlar da imparatora arzettiler. İmparator bu ustaya bir tahsisat verilmesini emretti ise de, bu tahsisat ustanın maharetine göre azdı. Böyle olmakla beraber bu tahsisatı da kendisine vermiyorlardı. Bunun üzerine top döken bu usta yeise düştü ve bir gün şehri terkederek Türk padişahına iltica etti. Padişah bunu iyi bir şekilde kabul etti, kendisine yiyecek ve giyecek şeyler vermekle beraber tahsisat da tayin etti. Padişahın tayin ettiği tahsisatın dörtte birini imparator verseydi, bu adam İstanbul'dan

kaçmazdı. Şehir kalelerinin kalınlığını ve mukavemetini nazarı itibara alarak, bu kaleleri yıkmak için taştan, büyük gülle atabilecek bir top imal edip edemeyeceğini padişah ustaya sordu. O da cevap olarak dedi ki, 'Eğer arzu ederseniz, bana gösterdiğiniz büyük gülleyi atabilecek top imal edebilirim. Ben şehrin kalelerinin mukavemet derecesini pekala bilirim. Benim atacağım gülle yalnız İstanbul surlarını değil, Babil surlarını da toz haline getirebilir. Bu işi ben iyice tertip ederim; güllenin yapılmasını bilmiyorum ve buna karışmam.' Bunları dinleyen padişah, 'Sen topu hazırla, taş güllenin imali işini bana bırak' dedi. Bu sebepten dolayı bakır toplamaya başladılar. Usta da topun kalıbını hazırlamaya başladı. Bu suretle üç ay zarfında, müthiş bir ejdere benzer, fevkalade büyük bir top döküldü."

Yine 15. yüzyılda yazan Atina'lı Laonicus Chalcocondylas'ın "Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşünün ve Türk İmparatorluğu'nun Yükselişi'nin Tarihi" adlı eseri, 1640 yılında Paris'te yayımlanmıştır. Nicolo Barbaro, kuşatma sırasında bir Venedik kalyonunun doktoruydu. Notlar halinde yazdığı günlüğü, taraflı olmakla birlikte hareketli bir tablo sergilemektedir. Lesbos (Midilli) Başpiskoposu Leonard'ın Bizans'ın düşmesinden altı hafta sonra Chios (Sakız) adasında kaleme aldığı rapor, yalnız Bizans İmparatoru'nu değil, aynı zamanda Ceneviz'lileri de eleştirir niteliktedir. Pera Belediye Başkanı (kimi kaynaklara göre de Pera Valisi) Angelo Giovanni Lomellino, şehrin düşmesinden birkaç gün sonra Ceneviz hükümetine gönderilmek üzere ayrıntılı bir rapor hazırlamıştı.

Kuşatma sırasında Bizans'ta bulunan ve gözlemlerini yazıya döken Floransalı Tetaldi, Cenovalı Montaldo, Christoforo Riccherio, Ubertino Dusculus olayları kendi bakış açılarından yorumlamışlardır. Floransalı Tetaldi, Avignon Kardinali Alain de Coetivy'ye ayrıntılı notlar içeren bir rapor yazmıştır. Yine Floransa'lı olan Andrea

Cambini, 15. yüzyılın sonlarında yazdığı Osmanlı tarihinde, kuşatmayı anlatır. Cantacuzino Spandugino da Bizans'ın düşüşüne tanık olanların anılarını ve görüşlerini kaleme almıştır. Bizans uzmanı Steven Runciman, "Konstantıniyye Düştü" adlı eserinde, yüzyıllar boyunca birçok tarihçinin kuşatmayı inceleyip yazdığını belirtir...

Fatih İstanbul'a girdiğinde, Bizans'lıların başlıca yapılarının sur, kilise, hamam, dikilitaş, saray ve han olduğunu gördü. Ve tümünün de korunması için emir verdi. Kiliseler, çarşılar, hanlar, hamamlar, dükkânlar ve evler tahribattan korunmuş, önceleri (yine koruma amacıyla) İstanbul fatihinin malı sayılmış, sonraları da değişik kişi ve kurumlara ihsan edilmiş, bir bölümü de vakıf haline getirilerek vergi karşılığı halka dağıtılmıştır.

Bu zekice yaklaşım sonucu, Fatih "şehr-i kebir"in talanını ve yıkımını önlemiştir. Korunan, mozaiklerle süslü, kubbeli ve kemerli yapılar arasında Ayasofya, Küçük Ayasofya, Kariye, Fethiye ve Havariyun kiliseleri de bulunmaktadır. Bu kiliseler daha sonra camiye tahvil edilmiştir. Ayasofya da camiye çevrildikten sonra Fatih, kimi kiliseleri gazilerin bir bölümüne ihsan ederek bunların camiye çevrilmesini, bu değişim sırasında mimari özelliklerinin ve sanatsal değerlerinin korunmasını istemiş, masrafa karşılık olarak da bu kişilere kilisenin çevresindeki dükkân ve evleri bağışlamıştır. Kiliselerin camiye tahvilindeki bir amaç da, galeyana gelen Osmanlı'nın bu ibadet yerlerini tahrip etmesini önlemekti; Fatih Sultan Mehmet için tarihi değer taşıyan tapınaklardı bunlar. Aynı zamanda Bizans İmparatorlarının gömülü bulunduğu yer olduğu için "politik" bir konuma sahip olan Havariyun Kilisesi'ni yıktırmak zorunda kalmıştı Fatih; ama onun yerinde bir cami, medrese, hastane ve aşevi yaptırmıştı. Aynı günlerde Mahmut Paşa da bugün kendi adını taşıyan semtte cami, medrese ve hamam inşa ettirmişti.

Fatih, imar hareketi sırasında şimdiki İstanbul Üni-

versitesi'nin yerinde bulunan Büyük Saray'ı, Yedikule'deki Köşe Saray'ı ve Sarayburnu'ndaki sarayları yaptırmıştır. Bunların arasında ünlü Çinili Köşk de vardır. Bir Bizans eseri olan Kapalıçarşı'yı genişletme girişimlerinde de bulunmuştur Fatih Sultan Mehmet. İkinci bedesteni ve şimdi Kalpakçılar Caddesi olan bölümleri ekleyerek Kapalıçarşı'yı neredeyse üç katına çıkarmıştır. Bizans'lı tarihçiler Fatih'in girişti̇ği imar ve iskân hareketi konusunda şunları yazarlar: "Sultan Mehmet Han, ilim ve fen sahibi olan Moralıları şehir içine yerleştirdi. Geriye kalanlar yine İstanbul'un hemen dışına yerleştiler, köyler kurdular ve çiftçilikle uğraşmaya başladılar. Kendilerine tohum ve çift hayvanları verildi. Fatih, Karadeniz bölgesinden, özellikle bir Ceneviz kolonisi olan Amasra'dan, bilgili ve akıllı kişileri İstanbul'a çağırdı. Bunlara sanat ve servet sahibi olanlar dahildi. İstanbul'da çarşılar, hanlar, hamamlar, camiler, evler yapılmasını, herkesin kendi kudretine göre şehrin imar ve iskânına katkıda bulunmasını irade eyledi."

Surları onarmak amacıyla yaklaşık 5000 dülger ve kireççi Trabzon, Sinop ve Kastamonu'dan İstanbul'a getirtilmişti. İshak Paşa'nın Aksaray'dan İstanbul'a getirttiği halk, şehrin Aksaray semtini oluşturuyordu; Gedik Ahmet Paşa, Kefe'den 30.000 nüfus taşıyordu İstanbul'a; Mahmut Paşa da Konya'dan ve Karaman ülkesinden haneler çağırıyordu "şehr-i kebir"e. Böylece İstanbul hızla Bizans niteliğinden sıyrılıyor, bu bilinçli iskân hareketi sonucu "Türk İstanbul" oluyordu. Fetihten hemen sonra da Cebe Ali Bey (bugünkü Cibali semti onun adını taşır) şehirde bir bina sayımı gerçekleştirmiştir. Yeğeni Dursun Bey tarafından yazılan kayıtta, "İstanbul ev ev, oda oda, bağçeler bağlarla birlikte mukataaya alındı" şeklinde bir not varsa da, sayısal bir döküm yoktur.

Prof.Dr. A.Süheyl Ünver, "Fatih Devri Hamlelerine Umumi Nazar" başlıklı kitabında, Fatih Sultan Meh-

met'in İstanbul'daki onarım ve imar hareketi konusunda şunları söyler:

"Bu arada Fatih Sultan Mehmet kendisine iki saray inşa ettirmiştir. Birisi Bayezid'de halen üniversite merkez binasının yerindedir. Bizans'lılar zamanında ayan sarayı yeri olup Süleymaniye Camii ve o tepenin Küçükpazar seddine kadar içine alan sahası içindedir. Tarihler fetihten bir sene sonra 858 (1454) de bunun bittiği kanaatindedir. Zira fethi müteakib günlerde kalacak münasib bir yer olmadığından, Fatih Edirne'ye dönmüştür. Arada herhalde geldiğinde nerede kaldığını bilmiyoruz ama eşya ve kitaplarını Edirne'den İstanbul'a ancak bu sarayın yapılmasından sonra naklettirmiştir. Fatih'in eski sarayının zamanındaki durumu malumumuz değildir. Şimdiki Bayezid meydanına açılan asıl kapısının 2. Sultan Bayezid zamanında Baba Nakkaş tarafından tezyinatla bezendiğini öğreniyoruz. Zamanındaki camiler fresk nakılar ve çinilerle süslenirken, sarayın da o zamanın iç süsleme malzemesinden mahrum edilmesine imkân yoktur.

İkincisi şimdiki Topkapı Sarayı yerindedir ki, ana duvarları, orta kapısı, esas bölmeleri, hazine ve halen Hırka-i Saadet dairesi yerinde yere gömülen büyük kısım, hazine kütüphanesi olan Ağalar Camii ve müteakib asırlarda yeni inşaatla maskelenen birçok binaları ihtiva ediyordu. Bilhassa şark üslubunda yapılan Çinili Köşk, cirit gibi sporlara tahsis edilen kum meydanı önünde bir tribün kasrı olarak inşa olunmuştur.

(...)

Fatih Sultan Mehmet her türlü meşgalesi arasında İstanbul'un imarıyla bilhassa alâkadar olmuştur. İstanbul esasen Bizans zamanında kal'a içinde münhasır, birbirine ana caddelerle bağlı olmayan, münferit köylerden ibaretti. Mesela Edirnekapısı'ndaki Kariye bir köy, Aksaray ve İmrahor semti de birer köy. Bunlar patika yollarla birbirine bağlı. Yalnız Yedikule-Yaldızlıkapı'dan bir yol Aksa-

ray'daki Forum Bovis'e ve oradan da Bayezid'deki Forum Tavrus'a geliyor. Oradan Çemberlitaş'a, Forum Konstantin'den geçerek Ayasofya'ya varıyor. Tali yollar da saraya gidiyor. Şehrin en kalabalık semti bugünkü Unkapanı, Şehzadebaşı ve Aksaray'a kadar çizilen saha içindedir. Daha sık yerler de Kumkapı, Bayezid, Çarşıkapısı, Nuruosmaniye, Mahmutpaşa, Sultanhamamı, Asmaaltı, Küçükpazar tarafları.

(...)

Şehrin yolları Bizans'taki istikametini kaybetmemiş ve genişletilmemiştir. Zira İstanbul'un o zamanki yaşayışına göre yollar kafi idi. Yüklü bir at ve bir atlı araba ve tahtırevan geçebiliyordu. Şehrin çok kalabalık semtleri taş döşeli idi ve sokakların temizliğine itina olunuyordu.

(...)

Fatih devrinin içtimai hizmetlerinden en mühimi de İstanbul'da yapılan vakıflardır. Bunda önce hükümdar örnek olmuş, kendisine kalan bütün binaları, hatta İstanbul'un tamamını vakfetmiştir. Buna devrinin ricalinden, alimlerinden ve sanatkârlarından esnafına ve halkına kadar cümlesi tebaiyyet etmiştir."

Osman Nuri Ergin, Fatih'in son demlerinde İstanbul'un nüfusunun yaklaşık 85.000 olduğunu, şehirde (yine yaklaşık) 50.000 Türk bulunduğunu söyler. Evliya Çelebi de İstanbul'un her semtine nerelerden insanlar geldiğini ve nerelere yerleştirildiklerini Seyahatname'de şöyle yazar: "Konya'nın Karaman ilçesinden ve Konya'dan getirilenler Karan'da; Aksaray'dan getirilenler Aksaray'da; Bursa'dan getirilenler Eyüp'de; Safed Yahudileri Hasköy'de; Çarşamba Ovası halkı Çarşamba'da; Trabzon'lular Beyazıt Camii'nin olduğu yerde; Akka ve Gazze'yle Ramla'dan getirilen Araplar Tahtakale'de..." Evliya Çelebi, İstanbul'a Fatih devrinde gelen ya da getirtilen her kişinin "ikramla mamur" kılındığını da ekleyerek sözlerini noktalıyor...

Fatih Sultan Mehmet devrinde, medreselerin, sarayların bedestenlerin, çarşıların, hamamların, çeşmelerin, kalelerin, kışlaların, camilerin, hanların, kervansarayların inşasının yanısıra, Boğaziçi'ni yeşillendirme yoluna da gidilmiş, bu alanda çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Divan edebiyatının büyük imzalarından şair Nedim, şöyle anlatıyor İstanbul'u:

"Her bağçesi bir çemenistan-ı letafet
Her gûşesi bir meclis-i pür feyz-ü safadır."

İstanbul'u İstanbul kılan güzelliğin ve görkemin oluşmasında Fatih Sultan Mehmet'in rolü, tarihe silinemez harflerle işlenmiştir...

BALAT: BİR SEMT MONOGRAFİSİ

Haliç'in "eski" yakasına, Balat'a doğru ilerliyorum. İnce bir yağmurun altında geçtiğim Galata köprüsü bir zaman tüneli sanki; yüzlerce yıl öncesinin Balat semtine gidiyorum; şarkı söylemeye ya da şarap içmeye değil, İstanbul'un derin tarihinin renkli bir yaprağını okumaya.

Balat'ta bir zamanlar ünlü Bağçeli meyhanesinin olduğunu düşünüyorum. Pîrlerimden Çaylak Tevfik üstadın "Meyhane yahut İstanbul Akşamcıları" başlıklı eşsiz risalesinde uzun uzun sözünü ettiği Bağçeli'nin bugün yerini bilen yok. Balat'lı tulumbacı Fıstıkçı Nesim'in bu meyhanenin namlı köçeklerinden olduğu söylenir. Sevgili Çaylak, Balat'ın diğer meyhanelerini şöyle sayıyor: Karanlık, Koço Kalfa, Köroğlu, Yarının Balat, Karanfil, Ekserci Nesim, Balta Yasef. "Balat harici" adını verdiği bölgedeyse Dülgeroğlu, Tümbet, Hacı Mişon, Hacı Avram, Gümüş Endaze, Bayraktar, Çingene Müslim meyhanelerini sayıyor. Reşad Ekrem Koçu üstadımız da 1948 yılında Balat yöresinde yirmi meyhane ve beş şarapçı olduğunu yazıyor, ayrıca Anania'nın içkili lokantasından övgüyle söz ediyor. Yine Koçu'ya göre, 2. Mahmut zamanında düzenlenmiş olan Bostancıbaşı defterinde Şerbetçi İsak ve Şerbetçi Yakovaçi meyhanelerinin adları geçiyor. 1812 yılındaki Balat yangınını anlatırken de şunları söylüyor Koçu: "Balat'ın namlı meyhanelerinden Çuhacıoğlu meyhanesinin sahibi, on kadar tulumbayı içeri alarak, kendi miçolarına ve işe yarar sair kimselere paralar dağıtarak ateşin bir kolunu meyhane önünde durdurmaya muvaffak oldu."

Yalnız meyhaneleriyle değil, sazende ve hanendeleriyle de ünlüydü Balat. 17. yüzyılda yaşamış Balat çingenele-

rinden Pehlivan Parpul'un çevresinde 300 nefer oyuncu olduğunu yazar tarih. Reşad Ekrem Koçu, Balat'ın çengileri konusunda şunları söylüyor:

"Yine Balat çingenelerinden Pehlivan Ahmet, semtin toprağı bereketli, 300 nefer hüner sahibi kıptî de o toplamış, fakat Mazlum Şah, Küpeli Ayvaz Şah, Saçlı Ramazan Şah, Şahin Şah, Memiş Şah, Bayram Şah adındaki afitap misal köçekleri ile Pehlivan Parpul'u gölgede bırakmıştı. Dişlek Hasan adında biri pîşekâr olmuş, Pehlivan Ahmet'in kendisi de taklit sanatında zamanının yegânesi imiş..."

Köçekleri ve çengileri anlatırken, az bilinen bir gerçeği de eklemek gerek: Balatlı Deli David nam kopuk (ki 1930'larda Galata haytalarına duman attırmıştır) ve Balatlı Aynî denilen "uygunsuz kadın" (1560'lar) bu renkli semtin "belalı" simalarıydı.

Balat'a tarihin geniş "perspektif"inden bakmaya çalışırken, bindiğim taksi Galata Köprüsü'nü geçiyor. Elimde eski bir ilan, 100 yıl önce köprüden geçiş tarifesini okuyorum:

"Yaya âdem: 5 para.
Yüklü ve yüksüz beygir ve merkep ile manda ve sığır: 10 para.
Fayton ve kupa misillû içinde âdem olan ve olmayan iki atlı araba: 5 kuruş.
Fayton ve kupa misillû içinde âdem olan ve olmayan bir atlı araba: 4 kuruş.
Yük götürürken beher sırık hamalından içinde âdem olan ve olmayan sedye: 1 kuruş.
Koyun ve keçinin beherinden: 5 para.
Eşya taşımaya mahsus olan ve yüklü bulunan manda ve öküz arabasından: 10 kuruş.
Eşya taşımaya mahsus olup yüksüz geçen manda ve öküz arabasından: 5 kuruş."

Taksi Galata Köprüsü'nden geçiyor, benim de içimden kantocu Şamram'ın meşhur Küplü Kantosu geçiyor:

Rakı şarap boldur
Mastika düz doldur
Azıcık da konyak olsun
Mezeleri piyaz
Tabakta kiraz
Biraz da havyar
Karşımda da bir yar olsun
Mastika düz Fertek
İçelim birer tek

Yüzyıllardır İstanbul'u ve İstanbul'un insanlarını etkileyen Galata köprüsü üstüne çeşitlemeler yapmadan Balat semtine adım atmak doğru olmaz. İlk söz İtalyan seyyah Edmondo de Amicis'in:

"İstanbul halkını görmek için, Galata'nın başından Haliç'in karşı sahiline uzanan, büyük Valide Sultan caminin karşısındaki ve çeyrek mil uzunluğundaki, dubaların üzerine oturtulmuş köprüye gitmek icabeder. Her iki sahil de Avrupa'dadır fakat köprünün Avrupa'yı Asya'ya bağladığı söylenebilir, zira İstanbul'da Avrupalı olan sadece topraktır, etrafını çeviren küçük Hristiyan mahallelerinin bile Asyalı bir hali ve karakteri vardır. Bir nehre benzeyen Altınboynuz, iki dünyayı okyanus gibi birbirinden ayırır. Galata ile Beyoğlu'nda, hararetle, açık açık, teferruatıyla ve tefsir edilerek dolaşan haberler karşı sahile ancak kopuk kopuk ve anlaşılmaz bir surette, uzak bir aksisada gibi gelir; Batı'nın en büyük adamlarının ve en büyük hadiselerinin şöhreti, ele geçirilmesi hayal olan bir surmuş gibi, şu bir avuç suyun önünde kalıverir; günde yüz bin kişinin geçtiği şu köprüden on senede bir bile bir fikir geçmez.

Köprüde durunca, bir saat içinde bütün İstanbul'un geçit yaptığı görülür. Bu güneşin doğuşundan batışına ka-

dar durmadan dinlenmeden karşılaşıp karışan, bitmez tükenmez bir insan akıntısıdır. Hindistan çarşıları, Nijni-Novgorod panayırları, Pekin bayramları bunun yanında hiç kalır.

Bir şey görebilmek için köprünün küçük bir yerini seçmeli ve hep oraya bakmalıdır. Oraya buraya bakınca, göz iyi göremez olur, zihin karışır. Kalabalık, her grubu bir halkı temsil eden, bin renkli kocaman dalgalar halinde geçer. En garip tip, kılık kıyafet ve her sınıftan insan topluluğu boşu boşuna hayal edilir; yirmi adımlık bir yerde ve on dakikalık bir zamanda orada görülen efsanevî kargaşalık üzerinde bir fikir edinmek düşünülecek şey değildir. Koskoca yüklerin altında iki büklüm olmuş, koşarak geçen bir sürü Türk hamalın arkasında, etrafa kaçamak bakan bir Ermeni kadınının bindiği sedef ve fildişi kakmalı bir tahtırevan ilerler; yanda, beyaz burnuslu bir Bedevî ile ipek sarıklı ve mavi kaftanlı ihtiyar bir Türk'ün yanı sıra, peşinde işlemeli bir ceket giymiş tercümanıyla genç bir Rum atının üstünde geçer ve önünden sırma şeritli bir vardacının koştuğu Avrupalı bir sefirin arabasına yol vermek için mahrutî koca külâhlı, deve tüyü hırkalı bir derviş kenara çekilir.

Bütün bunlar görülmez, ancak hissedilir. Daha geriye dönmeden, kendinizi kocaman astrakan kalpaklı bir sürü İranlı'nın ortasında bulursunuz, bunların arkasından da iki yanı yırtmaçlı harar gibi sarı bir cübbe giymiş bir Yahudi çıkagelir; sırtındaki çuvalda çocuğunu taşıyan saçı başı darmadağınık bir Çingene karısı, asası ve dua kitabıyla bir Katolik papazı, Rum, Türk, Ermeni kalabalığının içinde: 'Destur! Savulun!' diye bağıran koca bir haremağası, mor ve yeşil feraceler giymiş, beyaz yaşmak örtünmüş harem kadınlarını taşıyan, çiçek ve kuş resimleriyle süslü bir Türk arabasının önünde atıyla gider. Bunun arkasından, Beyoğlu hastanelerinden birinin rahibesi, kucağında maymunuyla Afrikalı bir esir ve falcı kılıklı bir lâfazan.

Her zaman olan bir şeydir bu ama İstanbul'a yeni gelenlere acaip görünür, birbirinden bu kadar farklı olan bu insanlar burun buruna geldikleri halde, Londra halkı gibi, birbirlerine bakmadan geçip giderler; kimse durmaz, acele acele yürürler ve yüzlerce insandan birinin bile tebessüm ettiği görülmez. Beyaz etekli, kuşağı piştovlu bir Arnavut, koyun postuna sarınmış bir Tatar'ın yanından geçer; süslü püslü eşeğine binmiş bir Türk iki sıra devenin arasında telâşlı telâşlı gider; bir Arap atının üstündeki küçük şehzâdenin lalasının arkasında bir Türk evine ait garip eşyalarla dolu bir yük arabası sarsıla sarsıla ilerler. Yaya Müslüman, peçeli esire, kırmızı bereli, uzun saç örgülü Rum, siyah faldetta'sını başından geçirmiş Maltalı, eski Yahuda kıyafetinde Musevî, alacalı bulacalı bir Kahire şalına sarınmış zenci, hayalet gibi baştan aşağı kapkara giyinmiş Trabzonlu Ermeni, bütün bu kadınlar, sanki oraya karşılıklı olarak birbirlerini göstermek için bilhassa konulmuşlar gibi, bazen birbiri arkasından geçerler. Bu ancak takip edilebilen bir süratle, durmadan bir araya gelen ve durmadan bozulup değişen bir ırk ve din mozayiğidir. Gözü köprünün döşemesine dikip sadece ayaklara bakmalı; Adem baba ayağından Paris'in son moda fotinlerine kadar dünya yüzünde mevcut bütün pabuçların geçtiği görülür; Türklerin sarı, Ermenilerin kırmızı, Rumların mavi, Musevîlerin siyah pabuçları, sandallar, Türkistan çizmeleri, Arnavut tozlukları, açık küçük iskarpinler, Küçük Asya süvarilerinin rengârenk paçalıkları, sırma işli pantuflar, İspanyol çarıkları, kadife, ip, bez, tahta pabuçlar; o kadar çok pabuç vardır ki, birine bakarken yüz tanesi görülür. Dikkatli olunmazsa, her adımda sırtüstü düşmek işten bile değildir. Bazen sırtında dev gibi kırbasıyla bir saka, bazen ata binmiş bir Rus kadını, bazen hücuma kalkmış gibi görünen ve Cezayir askerlerine benzeyen imparatorluk askerleri. Sonra, omuzlarında, ikişer ikişer, üzerlerine koca koca denkler asılmış uzun sırıklar taşıyan bir Er-

meni hamallar güruhu geçer; nihayet, vapura binmek için köprünün sağına soluna inen Türkler.

(...)

Erkek çocukları gibi yeşil şalvarlar, pembe veya sarı cepkenler giymiş güzel küçük Türk kızları, kınalı ufak elleriyle insanları yararak kedi çevikliği ile koşup sıçrarlar. Yaldızlı sandıklarıyla kundura boyacıları, arkalıksız tahta iskemleleri ve leğenleriyle seyyar berberler, sucular, şerbetçiler, Türkçe ve Rumca bağırarak kalabalığın içinde oraya buraya seğirtip dururlar. Adım başında pırıl pırıl bir üniforma görülür; fesli, kızıl pantolonlu, göğsü nişanlarla kaplı zabitler; paşa zannedilebilecek saray seyisleri; silâh deposuna benzeyen zaptiyeler...

(...)

Kıyafetler ise insanların çeşitliliği ile mukayese edilemeyecek kadar şaşırtıcıdır. Renkler üzerinde bir fikir sahibi olan insanın aklı başından gider. Aynı şekilde giyinmiş iki kişiye rastlanamaz."

Edmondo de Amicis 19. yüzyıl sonlarındaki Galata Köprüsü'nü anlatır, Ahmet Rasim'se 20. yüzyılın başlarındakini. İkisini de okurken, köprüaltında kırk paraya zencefilli, tarçınlı sahlep içen Muhakemat Direktörlüğü Takip Kalemi memurlarını arıyor gözlerimiz. Yoklar. Müruriye kulübeleri ve Bahçekapı (aslı Bağçekapusu'dur) tramvayıyla birlikte yok oldular. O tramvay ki gelir, Kışla'dan ötesi (Nişantaşı yoluyla Topağacı'na kadar) dutluk olan Harbiye'de dururdu. Yine müruriye kulübesinin önünde toplanıp, "İspinoz beş para! Saka on para!" diye çığıran nar fesli, alaca kuşaklı kuşbazlar hangi resimde kaldı? Aynı soru bir zamanlar Haliç köprülerini ve sularını aydınlatan deniz fenerleri için de sorulabilir. Yüzyıllar boyunca Haliç sularında gece seyreden kayıklar fener yakmak zorunda kalmışlardır. Zamanla gelişen bu fenerler bir demlerde tenekeden basit el fenerleriydi ve kayığın baş tarafına bağlanmadan konulurdu. Şiddetli bir rüzgâr-

da fenerin denize uçtuğu çok görülmüştü. Üç çift kürekli Osmanlı kayığının yerini sandallar almıştır bugün; fener takma zorunluğuysa hâlâ geçerlidir. 19. yüzyıl sonlarında yaşayan Aşık İbrahim, şu dörtlüğü yazmıştır:

Kâğıthane, Göksu, Fener
Sarhoş beyin başı döner
Üfleyince deli poyraz
Kayıktaki fener söner.

Eskiden Haliç'in iki kıyısındaki iskelelerde mutlaka fener bulunurdu. İlk zamanlar bu iskele fenerleri birer teneke el feneri olup, dip tablasından uzunca bir sırığın tepesine çakılı olarak kullanılırdı. Fener direkleri iskele başına dikilirdi. İlk zamanlarda içinde mum bulunan bu fenerler bir süre sonra petrol lambasıyla değiştirildi. Elektriğin gelişi çok sonradır. Haliç balıkçılarının kullandığı ilk gemici fenerlerinin ortasında bir "fitil makinası" vardı; tabla daire şeklindeydi ve petrol haznesi genişti. Lamba şişesi pirinç bir çember içindeydi. Şişe bir manivelayla kalkar, fitil yakılır ve şişe (yine manivelayla) indirilirdi. Haliç fenerleri yalnız Galata köprüsünü değil, zaman tünelini de derinlemesine aydınlatıyor. Ve yaklaşık 80 yıl öteden Ahmet Rasim üstadın köprüden seslenişini günümüz kıyılarına yaklaştırıyor:

"Bakalım bilebilecek misiniz? En ziyade terbiyeli gezdiğim, gözlerimi önüme eğerek geçtiğim yer neresidir? Ne o? Sustunuz! Demek ki bilemediniz. Öyle ise söyleyeyim: Köprübaşı. Aman arkadaşlar, oradan geçerken etrafa bakınarak gezmeyin. Zira ne kadar arabacı, sürücü varsa cümlesi sizi takip ediyorlar. Fakat o kadar müthiş bir takip ki ezilmek, çarpıp tepesi üstü gitmek, çifte yemek gibi tehlikeler bir anda tecessüm ediyor.

Beni köprücülere kim haber vermiş? Gelip geçerken birbirlerine gösteriyorlar. İhtarımıza kulak verilmiş ve tembih edilmiş olmalı ki bugünlerde uygunsuz haller gö-

rülmüyor. Hatta para vermeyenlere bir kere ihtar olunuyor. Galiba bu ihtar da dalgınlıktan ikaz için olsa gerek.

Köprüden geçerken ayak kâğıtçısının:

- On paraya bir defter! Hem defter, hem kalem!

Feryadı ile oraları çın çın öttürdüğü esnada sakın dalmayın. Zira bacağınızın biri oradaki deliklerden birine girer, siz de onunla beraber:

-Dat bir yeryat iki!

Diye bağırırsınız.

Köprünün üzerinde bir kalabalık peyda oldu. Bir taraftan Ada, Kadıköy, Üsküdar vapurları, diğer taraftan Anadolu, Rumeli kıyılarına işleyenler, iskelelerden topladıkları ahaliyi boşaltıyorlarmış.

Nazarım birdenbire nar çiçeği fesli, kahverengi paltolu, beyaz yelekli, Bismarck pantolonlu, krem eldivenli, camgöbeğinin koyusu üstü lâden benekli boyunbağlı bir efendiye tesadüf etti. İskarpinleri ne renktedir diye bakayım derken, bir çift kola atlı bir araba hail oldu. İspir, kır bıyıklı, deve tüyünün açığı kostümde, varda deyip duruyor.

Bir madama fakat şık. Başındaki şapkaya bizim bahçenin çiçeklerini yığsanız yine az gelir. Gül kurusu renginde kartopu gibi iki çiçek, arasından parlak koyu eflâtunî bir tüy ile iki tarafından al ebrulu iki tüy daha. Şapkanın kenarının biraz yukarısında bir sıra vişne çürüğünü andırır, gelincik alına benzer, leylâkî çiçekler var. Beyazı çok, siyahı az bir tül. Ondan sonra galibardanın açığı, bombeli, gerdan tarafından rüzgârla kabarık ceketimsi bir şey. Yenlerinde horoz ibiğinin açığı dantelâlar. Belde tokalı siyah İngiliz kemeri, pişmiş ayva bir jüpon, ayaklarda bal rengi bir iskarpin. Onun da ne türlü çorap giydiğini göreyim diye baldırlarına doğru bir nazar atarken, yürek parçalayıcı bir feryat beni titretti.

Küçük bir çocuk. Zavallı yavrunun minimini ayağı deliklerden birine girmiş. Denize düşeceğim korkusu ile tir

tir titriyor. Büyük validesi olacak, ihtiyar bir kadın, güvezimsi feraceli, mangal kapağı yaşmaklı, eski usul üzere yapılmış ruganî yarım potin, elinde tarçınî bir şemsiye var. Derhal koştum. Gürbüz bir çocuk. Korkma oğlum filân diyerek kurtardım. Aldığım duanın haddi hesabı yok. Ben bu hizmeti bitirdiğim esnada idi ki, karşı taraftan da beş, altı tanesi geçiyordu. Aman ne çarşaflar! İnsan temaşa ile doyamıyordu. Elektrik alevi, yanar döner, akşam güneşi, parlak nefti, bu rengârenk letafet, işveli bir hiram ile geçerken bir ses daha peyda oldu. Kar gibi beyaz bir yeldirmeye iltica etmiş olan bir siyahî bir şeyler söylüyor. Dikkat ettim: şemsiyesinin ucu yine o deliklerden birine girip kırılmış. O kuzgunî çehrenin üzerindeki parlak gözler muttasıl dövecek bir adam arıyor.

Artık o çarşaflıların halini sormayın: Geçen seneden kalmış moda mahsulü olan gâh ördek başı, gâh kumru göğsü, gâh sincabî, gâh yanık al, menekşe moru ile karışık ipek dallı, şeftali çiçeği üzerine serpik sırma rengini andırır işlemeli, modaya uygunluk derecesi sahibesinin bu yadigâra itibarı nispetinde olarak fes rengi, samanî, fındıkî, nohudî, tahinî, mor, lâciverd, al, kanarya sarısı, zeytunî, şarabî, denizî, şeker rengi, ekşi kara dut, toz pembesi, bunların açığı, koyusu...

Velhasıl elvanın derece derece tenevvüünü gösteren bir panorama ki, bunu her yerde görmek nasip olmaz."

Edmondo de Amicis ve Ahmet Rasim, Galata köprüsünden geçen herkesi sarmıyor kalemine: "Yarım Fransız" pantolonlu, kaytan cepli, "patakula" yelekli, "kamerçin" kunduralı tulumbacılar, bez gömlekli, basma mintanlı, kısa diz çakşırlı, "futa" önlüklü, çapraz cepkenli seyyar satıcılar, sepetleri fenerli simitçiler, ipek "futa"lı, pirinç avadanlıklı, çiçekli kayık tabaklı, sakız havlulu, nakışlı tepsili, su ibrikli ve fenerli dondurmacılar, şalvarlı ve tozluklu, bıçaklı ve sırıklı ciğerciler, meşin kırbalı, pirinç taslı ve yine meşin ceketli sucular, külhanî arabacılar yüzyıl-

lar boyunca geçmiştir Galata köprülerinden ama suretleri kimi türkülerde ve kantolarda saklı kalmıştır:

Arabacı arabacı!
İşte sana ben kiracı!
Arabacı da arabanı çek!
Nereye?
Kâğıthaneye!
Arabacı da arabanı sür!
Nereye?
Beyoğlu'na!
Haydin de paldır küldür yallah yallah!
Haydin de şıngır mıngır yallah yallah

Bilinen türküdür ama arabacı kantosu kadar yaygın değildir. Yeri gelmişken onu da notlarımıza alalım:

Bizim araba boştur
Bin de çayıra koştur
Hopla hopla hey
Kayıkla gitmeyiniz
Arabaya bininiz
Geliniz eğleniniz
Hopla hopla hey

Şamram'ın keten helvacı kantosu, Peruz'un mısır buğdaycı kantosu, Eleni'nin Laz kayıkcı kantosu ve hele Peruz'la Şamram hanımların sandalcı düettosu bir zamanların esnafına yeniden can kazandırır. O esnaf ki, Galata köprüsü adlı tablonun renkleridir...

Bindiğim "antik" takside "nostaljik" olmamak mümkün değil, 1957 Desoto; "start" düğmeli, manivelalı, baston gibi el frenli. Yaşlı sürücü de (aslında adıyla sanıyla "şoför" demek gerek) yelekli ve cep saatlı, kösteği de gümüş. Yalnızca "fötr" şapkası eksik. İstanbul'un İstanbul olduğu zamanları tanıdığı belli. Bir ara 1940'larda Beyoğlu'ndaki otomobillerin sayılı olduğunu, şoförlerin kolalı

yaka ve sinekkaydı traşla direksiyona oturduğunu söylüyor. Daha doğrusu, direksiyon değil de "volan" diyor; eski İstanbul beyefendilerinin kullandığı Fransızca sözcüğü özenle seçerek. 1950'li ve 1960'lı yıllarda çevrilen "şoförlü" filmler geliyor aklıma, Ayhan Işık'lı ve Belgin Doruk'lu: Şoförler Kralı, Şoförün Kızı, Küçük Hanımın Şoförü. Fatma Girik'in Şoför Nebahat'i de nasıl unutulur ki?

Köprünün Eminönü çıkışında aklıma geliyor: Ayyaşların pîri Bekri Mustafa'nın mezarı neredeydi sahi? Yemişciler Çarşısı'nda mı, Yemiş İskelesi'nde mi? Bekri Baba dermiş akşamcılar, aralarında para toplayıp mezarı çiçekletirlermiş. Metruk bir dükkânın içinde olduğu söylenirdi, ayyaş takımı burma sarıklı taşına gelip gelip yüz sürer, adak adarmış. Yemiş İskelesi'ne Midilli ve Sakız'dan mastika getiren Rum gemiciler Bekri Baba'nın başında mum yakarak yolculuğun fırtınasız geçmesi için dua ederlermiş. Hatta denir ki zamanında birçok kadın kocalarını "rakı illetinden" kurtarması için Bekri Mustafa'ya yalvarırmış; yalvaracak başkasını bulamadılar sanki, gidip ayyaşların pîrine kocaları içkiyi bıraksın diye yalvarıyorlar! Rivateye göre içkinin yasak olduğu demlerin birinde Bekri Mustafa'nın evini yeniçeriler basmış, Bekri de elindeki rakı kadehiyle kendini bahçedeki havuza atarak yeniçeri ağasına şöyle çıkışmıştı: "Senin sözün karada geçer. Ben şimdi denizdeyim. Sen git de Kaptan Paşa gelsin!"

Galata'ya ve Haliç'e akşam düşüp meyhane ustası elindeki fiske şamdanını yaktığında Bekri Mustafa'nın adını anarmış. Sofra sofra dolaşıp şamdanla her sofradaki mumu yaktığında yine Bekri'nin adını anarmış. Mumun alevi gürleştiğinde de müdavimlere "Derdinize yanın!" diye seslenirmiş. Güzel gelenek ama fiske şamdanı gibi yok oldu gitti. Fiske şamdanını (ki en azından 100 yıllıktır) bugün antikacıda bile bulamazsınız. Mumdanlığı yuvarlak bir tablanın ortasında, kenarında kulpu olan bu gümüş şamdanlar meyhanelere konaklardan inmiştir. Tarih ya-

zar ki konaklardaki büyük şamdanların ve avizelerin mumları hizmetkârlar tarafından fiske şamdanının aleviyle "uyandırılırdı". Balıkpazarı'nın en kıdemli meyhanecisi Todori'nin anlattığına göre de, bir zamanlar akşamcı sofralar Bekri Mustafa'nın adıyla noktalanır, son kadehler onun şerefine "Canına değsin!" seslenişiyle kalkarmış. Sonra söndürülürmüş fiske şamdanı. Hemen not düşelim, bu Todori yüzyılımızın son demlerinde "nostaljik" şarkılarıyla Anadoluhisarı'ndaki Yalım Restaurant'ı birbirine katan Todori değil, ondan yarım yüzyıl önce yaşamış olan "1.Todori": Kaykılmış fesi, afili boyunbağı, burma bıyıkları ve hafif "külhanî" bakışlarıyla asırlık bir mecmua "kupür"ünde ölümsüzleşmiş, karşımda duruyor...

Peki, ya Balat? Geçmiş zaman Balat'ını da Sermed Muhtar Alus anlatsın: "Gepgeniş, apaydınlık bir cadde, sağda solda koca koca binalar, derli toplu dükkânlar. Üstünde kampanalı telefon levhası asılı, camekânı gazeteler, mecmualarla donatılı sucu. Önünde kırmızı buzdolabı, sifonlu pırıl pırıl musluk, şişe şişe limonata, şıra bulunan sucu. Taramadan balık yumurtasına kadar çeşit çeşit mezeleri, rakıları, şarapları, biraları camekânına dizmiş mezeci. Evlerin önlerinde, kapılarında süslü süslü kadınlar; kucaklarında, yanlarında çocukları; melon şapkalı, siyah setreli, altın köstekli, sakallı sakallı adamlar. Şaşkın şaşkın etrafıma bakıyorum: Burası Balat ha!

Gittiğim yer iskele civarındaydı. Haliç burnumun dibinde, kayıklar, yelkenliler, motorlar vızır vızır işliyor. Karşı kıyılar günlük güneşlik içinde: Tepeler, bayırlar zümrüt gibi yeşil. Oooh, dünya varmış! İki yanımızda da yürek ferahlatıcı bir faaliyet: Eflâke ser çekmiş bir değirmen harıl harıl un öğütüyor. Ötede, açıkta beride koskoca bir sundurmanın altında kızağa konmuş gemiler, mavnalar takır tukur tamir ediliyor. Pencere önüne geçmiş, cıgarayı yakmış, keyifli keyifl tellendirmeye başlamıştım."

Bugünkü karmakarışık, "mini-metropol" ahvalini gö-

rünce Balat'ın, Sermed Muhtar üstadımızın anıları bir başka tatlı geliyor...

Galata Köprüsü bitiyor ve Eminönü'ne giriyoruz: Balıkpazarı'nın en namlı meyhanesinin Fertek olduğunu da kaç kişi biliyor? Hiçbirimizin yaşı tutmaz zaten, Fertek meyhanesi kapanalı 82 yıl oldu. Aslında şarap ve rakı deposu olan Fertek meyhanesinde, Konya'nın Niğde kazasının Fertek nahiyesinden gelen rakıyla Tekirdağ'ın Müreffte rakısı bulunur, Balıkpazarı'ndaki meyhanelere dağıtılır ve her akşam orta yerdeki dev tezgâh başında "perakende" satış yapılırdı. Ustaların ustası Reşad Ekrem Koçu, Fertek meyhanesine "muharrirlerin, şairlerin ve mûsikişinas kimselerin" devam ettiğini yazar. Sofrası ya da iskemlesi olmayan Fertek'de müdavim ayakta demlenir, elma, armut, leblebi ve zeytinden oluşan mezelerden tadardı. 1890'da açıldı Fertek meyhanesi, 1908'de kapandı; izleri de yalnızca Reşad Ekrem'in İstanbul Ansiklopedisi'nde kaldı. Küçük Virjini'nin Küplü kantosu da bugün çınlamıyor hiçbir meyhanede:

Mastika düz hoş olur
Rakı içen sarhoş olur
Kalmadı rakı parası
Elimde kadeh yarası
Yandı ciğer kebab oldu
Vefasız yar yüzünden
Benim halim harab oldu

Balat meyhanelerindeki borulu, taş plaklı gramofonlardan bir zamanlar Servet Yesari Bey'in "Bir Hadise Var Can ile Canan Arasında", Udî Nevres Bey'in "Yıllarca Ben Seni Aradım Durdum", Artaki Candan'ın "Ruhumda Bahar Açtı, Onun Bülbülü Sendin", Lavtacı Hristo'nun "Gidelim Göksu'ya Bir Alem Eyleyelim" şarkılarının yükseldiğini gözleri yaşararak anlatan kuşaklar yavaşça öte aleme geçiyor artık. Bir dipnot olarak bu gerçeği de eklemek

gereğini duydum...

Bu noktada belirtmek doğru olur: Taksim İstanbul'un merkeziyse, Agora Meyhanesi de Balat'ın merkezidir. Bu nedenle Balat tarihine önce Agora'nın kapısını aralayarak girmek gerekir.

Burası Agora Meyhanesi
Burada yaşar aşkların
En divanesi
En şahanesi

Haliç'in uç noktasındaki Balat Çarşısı'nda bulunan Agora Meyhanesi'ndeyiz. Şarkıların ve aşkların, sıcak şarapla balık buğulamanın tam 100 yıldır harman duman olduğu Agora'da. Ne demektir aslında "agora"? Antik çağda kent merkezi, büyük kararların alındığı meydan değil mi? Bir zamanlar Miletos, Priene, Magnesia, Bergama, Assos'da "agora"lar vardı, bugün Balat'ta Agora var! Ve Balat'ın merkezidir Agora, büyük kararların alındığı küçük bir "meydan"dır. Yüzlerce yıl öncesinin "agora"larında Dionysos şenlikleri yapılırmış. Kimdi Dionysos? Şarap tanrısı tabii; adına yılda bir şölenler düzenlenirdi. Bizim Agora'daysa Dionysos'un müridlerine her gün bayram! Antik çağda kentin bütün yolları nasıl "agora"ya çıkarsa, bugün Balat'ın bütün sokakları Agora Meyhanesi'ne çıkar!

1940'ların ortalarında Agora Meyhanesi'ne uğramayı "moda" edinmiş "bobstil" muhteremlere bir göz atalım. Ama bizim değil, Reşad Ekrem Koçu'nun o eşsiz kaleminden özetleyerek:

"Bobstil'lerde tarife değer bilhassa kız kıyafetidir. Kızlar bluzlarının üstüne kız hüviyetine göre değiştirilmiş erkek ceketleri giymişler, uzun saçlarını ipek ağlar içine almışlar, başlarına şapka diye acaip külâhlar, hatta simitçi tablakârlarının başlarına koydukları halka şeklindeki yastıkçıkların ipeklisini, kadifesini koymuşlardır... Bobstil delikanlılar da tabanları kalın köseleden veya kalın kauçuk-

tan ağır ayakkabılar, gayet bol ceketler, dar kenarlı kumaş şapkalar giymişlerdir."

1920'lerin sonlarında "çarliston pantolon" modasını bile gördü Agora, vals ve fokstrotun ortalığı kasıp kavurduğu demleri de yaşadı ama sessiz sakin yaşadı, hep karşı kıyıdan baktı bu "çılgınlık"lara. Yine de "tangosever" olduğu söylenir Agora müdavimlerinin. Ünlü "Papatya" tangosunun hep birlikte seslendirildiği ve böylece Balat gecelerine renk katıldığı bilinir:

Papatya gibisin beyaz ve ince
Eziliyor ruhum seni görünce
İsmin dudaklarımı yakıyor neden
Nedir çektiğim senin elinden

Balat'ın Agora'sında demlenmeyen hiç içmemiştir derler; abartı da olsa içinde gerçek payı var. Yüz yıl öncesinin Haliç'ini haraca kesen, çalgılı kahvehanelerini ve meyhanelerini harman duman savuran namlı kabadayı Balat'lı Perendeoğlu da bir zamanlar şarap içmiş miydi Agora'da? Bilen yok.

Agora Meyhanesi'nin hemen yanıbaşında bir balıkçı var. Balık istendiğinde yan taraftan getirtiliyor. Kimi birahane diyor, kimi de şaraphane; ama düpedüz meyhanedir Agora. Birçok filme mekân olduğu da söylenir. Agora'nın sahibi Hristo Dulidis'le ilk kez 10 yıl kadar önce görüşmüştük. O zamanlar tezgâh başında 40 yılı doldurmuştu "Kaptan Hristo". Klasik edebiyata meraklı olan Hristo Dulidis'in anlattığına göre, dedesi Kaptan Asteri 1890 yılında açmış Agora'yı, ardından babası Stelyo devam etmiş, sonra da Hristo sürdürmüş meyhaneyi yaşatmayı. Müdavimleri nelere tanık olmamış ki? Osmanlı'nın son günleri, mütareke dönemi, cumhuriyetin tesisi, 1940'ların karneli "harp" yılları, sonra başdöndürücü kentleşme ve inanılmaz bir hızla değişen dünya. Tümünü, elinde kadeh, Agora Meyhanesi'nin Haliç'e bakan buğulu camları ardından

seyretmiş demciler. "Birinci Büyük Harp" yıllarında Papazın Bağı diye bilinen İttihat Çayırı'nda (bugünkü Fenerbahçe Stadı'nın olduğu yer) top koşturup "dem vakti" Agora'ya düşenlerle maçın safahatını ertesi günkü yevmî gazetelerden okuyup efkâr dağıtanlar da o camların ardında kilitli kaldı...

Dedelerimiz anlatırlardı, Asteri Agora'yı sigorta ettirmek istiyor ama hiçbir şirket yanaşmıyormuş. Bir gün İstanbul'daki yerli yabancı sigorta şirketlerinin yöneticilerini meyhaneye davet etmiş Kaptan Asteri. Hangi şirketler temsil edilmiyormuş ki o "tarihi" sofrada? Ahen ve Münih Yangın Sigorta Şirketi Türkiye Müdüriyeti, Milli Reasürans Türk Anonim Şirketi, Ünyon Sigorta Kumpanyaları, Jerans Türk Limited Şirketi, Kompanyi Dasürans Jeneral Yangın Sigorta Şirketi Türkiye Müdüriyeti Hususiyesi... Öyle mükellef bir şölen çekilmiş ki konuklara Agora'da, tümü birden sigorta için yarışır olmuşlar. Sonuç bilinmiyor. Bir not daha: Bu hoş anının Asteri'nin değil de Stelyo'nun zamanından kalma olduğu da söylenir ama bu ayrıntı hiç önemli değil...

Öyle bir yer ki Agora, hem zaman dışı, hem de bütün zamanları içinde barındırıyor: Narçiçeği renkli fesi nazar boncuklu, ince bıyıkları badem yağlı, enfiye mendili markalı bir Osmanlı beyzadesiyle bugünün Nike ayakkabılı, Michael Jackson "t-shirt"lü, Eau Sauvage "after shave"li Yuppie'si karşılıklı kadeh kaldırıyor. Gür bıyıkları iki yandan yanaklarının dışına doğru taşmış, kamerçin kundurasının yumurta ökçesi (tulumbacı usulü) bir güzel cilâlanmış, vişne çürüğü fesi yan yatmış, kamasının sapı kuşağından beş parmak taşmış bir Galata bitirimiyle bir yüzyıl sonrasının serüvenperest külhanbeyi (Afrika'daki birliğinden Catherine Deneuve'e benzeyen bir dilberin gözleri uğruna firar etmiş bir "lejyoner" de olabilir) omuz omuza demleniyor burada.

İstanbul tarihçisi Sermed Muhtar Alus'un anlattığı

"mededi gür gazelhanlar, nakaratı gaygaylı hanendeler, yayı kıvrak kemanîler, mızrabı oynak tanburîler, tırnağı fıkırdak kanunîler" 19. yüzyılın 20.'ye çevrildiği çağlarda Agora'ya uğrarlar mıydı? Hadi onlar o zamanların "İstanbul sosyetesi"ydi diyelim, "yeniçeri yapılı arabacılar, taşı sıksa suyunu çıkaracak hamlacı delikanlılar, kandilli temennahlı uşaklar" da mı Agora Meyhanesi'ne selâm göndermezlerdi? Cumhuriyetin ilk yıllarında "şimendifer" çalışanlarıyla İnhisarlar İdaresi'nin memurları mekân edinmemiş miydi Agora Meyhanesi'ni? Aga-Baltık marka lambalı radyodan yükselen "Adalar sahilinde bekliyorum" şarkısına (zaman farkı gözetmeksizin) eşlik etmemiş miydi hepsi birden? Anlatılana göre çeşit çeşit insan geçmiş Agora'dan, bu küçük meyhane İstanbul'lunun binbir katmanını görmüş...

"Kaptan Hristo" 1940'larda ve 1950'lerde rakının şarapla atbaşı gittiğini, tekmil ikramın (dublesi, balığı, arnavut ciğeri, turşusu, turpuyla) 10 kuruşun içinde olduğunu söylüyordu. Bira (yine mezesiyle birlikte) 16 kuruştu, yani rakıdan pahalıydı. 1950'lerin ortalarında rakıyı kaldırdı Agora ve tüm "enerji"sini şarap ikramına yöneltti. Bozcaada'dan özel yaptırılmış şaraplar getirtiyordu Agora Meyhanesi; teknelerle bir tonluk tahta fıçılarda gelen Kan şarabının tadı Balat'ı (hatta Haliç'i) sarmıştı. Saz takımı da varmış o zamanlar; keman, ud, cümbüş ve klarinet. Çengi kızlar fıçıları üstüne çıkar oynarmış...

Sonra (tüm İstanbul gibi) değişimden payını aldı Agora. Hristo Dulidis meyhaneyi devretti. Son gittiğimde herşey pırıl pırıl ve "modern"di. Yalnızca masa işlevini gören dev fıçılardı değişmeyen. İşrette ifrata kaçarak kepazeliğe kanat kıran "ehl-i mey"in yarın yüzyıllık koruyucusu "Kaptan Hristo" yoktu artık Agora meyhanesi'nde. Sordum, arada bir uğradığını söylediler. Sonra Cumhuriyet gazetesinin Pazar ekinde okudum, Agora Meyhanesi'nin öyküsünü bir güzel kaleme alan Oral Gönenç de son gitti-

ğinde Hristo Dulidis'i görememiş. Balat'ın Leblebiciler Sokağı'nın 8 numaralı hanesinde, Pehlivan Birahanesi, Cahit Baba'nın Yeri, Acem'in Şen Çayevi, Esnaflar Döner Köfte Salonu ve Çayevi, Birtat Pide ve Kebap Salonu, Hasret Börek Fırını ve Balat Balıkçısı arasında "Tarihi Agora Restaurant ve Birahanesi" olarak sürdürüyor yaşantısını bugün şiirlerin ve şarkıların ünlü Agora'sı...

Ne demiş 1929 tarihli "Ruhiyat" kitabının yazarı Mustafa Şekip? "Soğan kokusu, acı biber gibi maddi tesirlerle yalnız gözyaşlarının akması ağlamak değildir." Yani ağlamanın aslı esası şudur ki, gözyaşı "ruhî sebeplerden" oluşur. Mütareke'nin koyu karanlığından ve 1940'ların yoklar dünyasından bir parça olsun uzaklaşmak için Agora sığınağına uğrayarak birkaç kadeh yuvarlayan, sonra da "efkârlanıp" ağlayan müdavimler okumuş mudur Mustafa Şekip'i? Agora'nın kapısından giren her kişinin ağlamak için bir "ruhî sebebi" var mıydı? Olabilir çünkü meyhaneye adım atan herkesin yaşamının bir senaryo olduğu söylenir, hem de hüzünden (hele karşılıksız aşkların getirdiği o buruk ve şekerli hüzünlerden) payını bol bol almış bir senaryo. Ama çalgı ve çengi ortaya çıktığı zaman, "keyif ve neşenin tercümanı" kahkaha alırdı sahneyi; eğlence Agora'nın sınırları dışına taşar, Balat'ı sarar, Haliç'in karşı kıyısına bile (sözüyle ve sazıyla) uzanırdı. Bu noktada Hristo'nun gazeteci Vedat Araz'a söylediklerini anımsamak gerek: "Meyhanecilik ilimdir. Bu işte ruhiyat mütehassısı olacaksın. Müşteri kapıdan girdiği dakika şıppadak hüküm kesmek lâzım."

Balat'ın merkezi Agora Meyhanesi'ne yaptığımız kısa yolculuğun son durağına (yazı masası) yaklaşırken, kitaplarında yalnızca İstanbul'a özgü olabilecek bir "keyif" yaşantısının haritasını çizen ve coğrafyasını okura bütün renkleriyle sunan Refik Halid Karay'ın "Sarhoşların Cetveli" çalışmasına göz atalım. Refik Halid sarhoşları tam ondörde ayırıyor: "Keyifli sarhoş", "muhabbetli sarhoş",

"durgun sarhoş", "içli sarhoş", "dertli sarhoş", "diplomat sarhoş", "şehvetli sarhoş", "cömert sarhoş", "malihulyalı sarhoş", "sulu sarhoş", "alıngan sarhoş", "atak sarhoş", "nihilist sarhoş", "çılgın sarhoş". Agora'da yüzyıl boyunca en çok görülen "tip"i üstadın mürekkebinden sunalım:

"Keyifli sarhoş: Gözlerinden hoş bir fer, yanaklarında hafif bir pembelik, yüz hatlarında rahatlık vardır. Daima gülümser, çok dinler, az söyler, kararında içer ve lüzumu derecesinde yer. Bellidir ki içki donuk beynine tatlı bir hararet yaymış ve yüreğinin karanlığına zevkli bir ışık salmıştır. Hepsi bu kadar... Ne hiddet, ne somurtkanlık, olan biten işlere karşı derin bir müsamaha, bir 'olur a...' İdeal sarhoş odur; şeker gibi bir adamdır..."

Balat'ın başkenti Agora Meyhanesi'nden çıkıp dışarıya adım atalım ve tarihle yüzyüze gelelim: 17. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar Yahudilerin çoğunluğu oluşturduğu bir semt olmuştur Balat. Balat'ın kalabalık, günlük hayatı canlı, hareketli ve şenlikli bir Haliç semti olduğunu yazan Reşad Ekrem Koçu, "İstanbul'da Balat denilince Musevi, Musevi denilince Balat hatıra gelir," şeklinde not düşer. Yahudilerin Balat'la Hasköy'e yerleştirilmesi 1660 yılındaki Ayazmakapı yangınından sonradır. Ama bilinen odur ki 15. yüzyıldan beri Balat semtinde Yahudiler vardı. 1660 yangınına kadar İstanbul Yahudilerinin çoğunluğu Bahçekapı, Eminönü, Tahtakale, Balıkpazarı, Unkapanı, Yemiş İskelesi ve Edirnekapı çevresinde yaşarlardı. Yangından sonra 4. Mehmet'in validesi Hatice Turhan Sultan, Eminönü'nde Yeni Cami'yi yaptırınca, "Yahudhane" adı verilen ahşap yapılar Balat'a ve Hasköy'e taşınmış, bir bölümü Ayvansaray, Cibali, Tekfur Sarayı, Kasımpaşa ve Mumhane'ye gitmiştir. Yine de "Yahudhane"lerde yaşayan birçok Yahudi ailesi, Haliç'in İstanbul yakasını Beyoğlu yakasına tercih ederek Balat'a yerleşmiştir.

Balat'ı 19. yüzyılda gezen Edmondo de Amicis, "İstanbullu Yahudilerin alamet-i farikası olarak telâkki edilen

muntazam ve ince hatlı yüzleri ve o yumuşak ve mütevekkil havayı, badem gözleri tatlılık ve zarafet dolu Rebeka ile Raşel'in hayal meyal profillerini, bir kapının eşiğinde Rafael tablolarına benzer bir şekilde durmuş, ince, uzun elini kıvır kıvır saçlı bir çocuğun başına dayamış zarif çehreleri gördüm," diye yazıyor.

Henry J. Van Lennep, "bir Yahudi beyefendisi"nin giyim ve kuşamını şöyle yansıtıyor: "Tilki kürkünden astarı olan bir palto giymektedir. Nargilesinin hindistan cevizi ağacından, gümüş kaplamalı bir muhafazası, tütün kâsesi ile bağlantılı abanoz bir sapı vardır. Rüzgârlı havalarda tütün kâsesinin üzerine örtülen kapak, üç gümüş zincirle yan tarafa asılmıştır. Marpucun uzunluğu 21 ayaktır ve kehribar bir ağızlığı vardır. Bu tür nargile İran'dan ithal edilir ve Hindu nargilelerine benzer."

Yine Yahudi giyiminin özelliklerine değinen Esther Juhasz ("Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İspanyol Musevileri: Maddi Kültürlerinin Bazı Yönleri"), erkeklerde şalvarıyla, geniş dokuma kumaş bağlanmış entarisiyle, geniş yenli, koyu renkli cüppesiyle bir bütün oluşturan kuşam tarzını anlatır. Kadınlarda ferace, entari ve şalvar gündemdeydi. Ziynet eşyası olarak bilezik, gerdanlık, alınlık, kemer tokaları ve hotoz iğneleri tercih edilirdi. Erkeklerin giydiği "boneta", alt tarafına sarık sarılmış ve yukarıya doğru giderek genişleyen, silindir biçimindeki geleneksel Yahudi başlığıydı. 20. yüzyılda "boneta"nın yerini fes alır; cüppenin yerini de ceketle pantolon.

Willy Sperco, "Yüzyılın Başında İstanbul" adlı kitabında, Yahudilerin Balat, Hasköy, Ortaköy, Kuzguncuk ve Galata'da yoğunlaştığını yazdıktan sonra, şu ilginç noktalara değinir:

"Bizans'ta Yahudiler vardı. Bunların bir yüce mahkemeleri ve üç hahamları vardı, toplulukları refah içindeydi. Bununla beraber, 2. Mehmet, çok geniş olan metropolün nüfusunu çoğaltmak için, İstanbul'a Küçük Asya'nın her

yöresinden başka Yahudiler getirtti. İbrani bir yazar şöyle anlatıyordu: 'Saltanatının ilk yılında, Allah Türkiye'nin Padişahı Sultan Mehmet'in kalbine memleketine yaydığı şu düşünceyi koydu: Türkiye'nin Padişahı Mehmet dedi ki: Böylece göklerin Tanrısı bana birçok ülkeyi ihsan etti ve Yakub'un sevgili oğlu hizmetkârı İbrahim'in soyundan gelen halkı gözetmek görevini verdi. Aranızda Allah'ın izniyle hükümetin merkezi olan İstanbul'a gelip yerleşmek ve incir ağacıyla üzüm asmasının gölgesinde rahatça yaşayarak ticaret yapmak ve mal edinmek isteyen var mı? Bunun üzerine Türkiye'nin uzak yakın çeşitli kentlerinden toplanarak evlerini terkettiler ve İstanbul'daki azınlığa binlerce, onbinlerce Yahudi katıldı.'

(...)

Bununla beraber İmparatorluğunun kapılarını 1492'de Ferdinand le Catholique tarafından İspanya'dan kovulan 200.000 Yahudiye açan 2. Beyazıt'tır. Bir konuşma sırasında dalkavuklarına 2. Beyazıt şu sözleri söylemiştir: Siz Ferdinand'ın bilge bir kral olduğunu söylüyorsunuz ama o kendi ülkesini fakirleştirip bizimkini zenginleştiriyor."

Yahudilerin çoklukla kuyumcu, peynirci, meyhaneci, kumaşçı, hekim ve banker olduğu yazılır Evliya Çelebi tarafından. İstanbul'da kurulan ilk basımevi, 1494'teki Yahudi matbaasıydı. Bunu sonradan Selanik'teki (1510), Edirne'deki (1554), Şam'daki (1605) ve İzmir'deki (1646) Yahudi matbaaları izlemiştir. 2. Beyazıt'ı doğrularcasına, özellikle ticaret alanında canlılık katmıştır Osmanlı İmparatorluğu'na Yahudiler.

Balat'ın canlı ve renkli sosyal hayatında başrolü Yahudi kadınlar oynardı. Kadın ailenin ekseni sayıldığından, küçük yaşlardan çeyiz düzülmeye başlanırdı. Esther Juhasz, çeyiz konusunda şunları söylüyor:

"Nişan anlaşmasının mühim bölümlerinden biri, gelinin yeni evine getireceği çeyizin içeriğiydi. Çeyizde genel-

likle gelinin giysileri, yatak takımları ve çeşitli ev eşyası, bazen de para, ev, dükkân, şirkette ortaklık, vb. bulunurdu. Nikâh töreni zarfında imzalanan ketuba adlı belgede, güveye verilen para miktarı, mülk, çeyizin maddi değeri ve güveyin ayrıca bağışlayacağı para zikredilirdi.

(...)

Kıza çeyiz daha çocukken düzülmeye başlanırsa da eşyanın çoğu nişanla düğün arasında hazırlanır veya satın alınır. Genç kızla annesinin kendi başlarına dikip, işleyip çeyiz hazırladıkları görüldüğü gibi, akrabaların yardım ettiği de vakidir. Zengin aileler eve terzi ve nakışçı getirtir, bazan da çeyizi çeyiz hazırlamakta uzman olan atölyelere ısmarlarlardı. Taşrada oturan Musevi'lerin zenginçe olanları, kızlarına çeyizin en görkemli parçalarını satın almak üzere İstanbul'a gelmeyi adet edinirler. Batılılaşma döneminde böyle eşya Avrupa'dan ısmarlanmaya başlanır. Göreneklerden biri de ananın kızına kendi çeyizinden kalma bazı eşyaları vermesidir; bu şekilde aile yadigârları nesilden nesile geçer.

Düğünden birkaç gün önce çeyiz gelinin evinde teşhir edilir ve gelinle güveyin akrabaları tarafından gözden geçirilir. Cemaatin ileri gelenlerinden iki üç kişilik bir heyet gelir, eşyanın bir listesini yapıp çoğu defa gerçek kıymetinin üstünde olmak üzere değerini biçer. Bu listeler genellikle korunmamışsa da bazı yerlerde cemaat defterlerine geçirilmiştir. Biçilen değer ketubada zikredilir. Listede, nikâh töreni giysisi başta olmak üzere, gelinin giysileri önem sırasına göre yazılır.

(...)

Yatak takımlarına şilteler, battaniyeler, yorganlar, yastıklar, yatak çarşafları ve yastık kılıfları dahildir. Ev eşyası dokumaları arasında şaşaalı, sırmalı bir yatak takımı da bulunur ki, gelinin çocuk doğurduktan sonra loğusa döşeğini süslemekte kullanılır. Çeyizlerin hepsinde bulunan nesneler arasında büyük bir halı da vardır; eşyaların sak-

lanacağı sandık da bütün çeyizlerde mevcuttur. Dikiş makinesi kullanılmaya başlanınca, çeyizde bulunması önemsenen bir aygıt oluvermiştir. Gelin, çeyize ilâveten, babasının evinden gümüş eşya, mücevherat gibi hediyeler de getirirdi."

"Ketuba" adı verilen nikâh belgesi için ayrı bir parantez açmak gerek: "Ketuba"ları özenle süslemek ve resimlemek, İspanya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na taşınmış bir Yahudi geleneğiydi.

İstanbul'da ilk görülen "ketuba"larda Mağrıbî üslup egemendir; üst bölümlerde kemere benzeyen, çift nal şekilli bir yay görülür. Önceleri parşömen üstüne çizilen "ketuba"lar, serbest fırça çekişleriyle sık bir biçimde çizilmiş, Osmanlı tezyinat sanatına uygun renkleri içeren bitki motifleriyle süslüydü. Alt bölümdeyse yine bitkisel motiflerle sarılı bir yayın içinde metin yer alırdı. Kimi "ketuba"larda Haliç ve Boğaziçi manzaraları, kubbe damlı köşkler, ağaçlıklı bahçeler, suda yüzen kayıklar, güneş, kuşlar ve İstanbul'un silueti görülürdü. 19. yüzyılın sonlarında kâğıt üstüne makinayla basılmış "ketuba"lar işlerlik kazandı, parşömen üstüne elle çizilenler tarihe karıştı...

19. yüzyılın ortalarında Yahudi gelinlikleri sırmalı kadife ye atlastan oluşuyordu. Sırmanın deseni bindallıydı. 19. yüzyılın sonlarında gelin, danteller ve tüllerle bezenmiş beyaz gelinlik giymeye başladı. Güvey de Avrupa'lı tarzında giyinir, başında mutlaka fes olurdu.

Lucy Garnett'e göre Haliç kıyılarında ilginç bir Yahudi düğünü masalı anlatılır. Garnett olayın Hasköy'de geçtiğini ileri sürüyorsa da kimi kaynaklara göre bu bir Balat masalıdır: Başörtüleri diken ve onları çeşitli bitki özleriyle boyayan yoksul bir kız yaşarmış bir zamanlar. Nişanlı olan bu kız, yaptığı başörtüleri satarak çeyizine katkıda bulunurmuş. Bir gece işinin başında uyuyakalmış ve parlak bir ışıkla uyanmış. Güneşin doğduğunu sanarak çalışmaya koyulmuş ve birden kendisine seslenildiğini duy-

muş: "Ne yapıyorsun burada bu saatte?" Urken kız sese doğru dönüp baktığında olağanüstü güzellikte bir delikanlıyla karşılaşmış. Güneş sandığı da ayışığıymış. "Başörtüsü dikerim ben," demiş kız; "sonra da boyarım." Delikanlı kızın ayakları dibine iki İngiliz altını atarak yokolmuş. Bir gece sonra yeniden belirmiş genç adam ve kıza altın bilezikler vererek şunları söylemiş: "Sen benim için, ben senin için!" Ve yine gözden kaybolmuş.

Hem korkuyor hem de seviniyormuş kız; gizemli delikanlının armağanlarıyla zenginleşiyormuş çeyizi. Arada bir evinde altınlar buluyor, delikanlının sesi kulaklarından hiç eksilmiyormuş. Yine bir gece görünmüş kendisine delikanlı; kıza gümüş bir tepsi ve un uzatarak pasta yapmasını istemiş. Bu arada kızın düğün günü yaklaşmış. Düğünden bir gece önce, üzerinde resimler bulunan çeyiz sandığı gelinin ve güveyin aileleri tarafından törenle açılmış; sandığın boş olduğunu dehşetle görmüş herkes. Kız olanları anlatmışsa da kimseyi inandıramamış; delikanlının bir daha gelebileceğini ve kendisine altın armağan edebileceğini eklemiş sözlerine. Bunun üzerine aileler gelini din adamlarına götürmüşler. Kıza "Sen benim için, ben senin için!" diyerek aşkını açıklayan güzel delikanlının bir cin olduğunu anlayan din adamları, evlenmek üzere olan çifti hemen ayırmışlar...

Masal anlatabilmek kadar, yemek yapmasını bilmek de Yahudi kadını için "maharet" sayılırdı; mutfak sanatından anlamayan gelin adayları, düğünden önce anneleri ve anneanneleri tarafından eğitilirdi. "Sefarad Yemekleri" adlı kitaplarında, Viki Koronyo ve Sima Ovadya İstanbul Yahudilerinin özgün mutfağından ilginç örnekler verirler: "Pişkado abofabo" (haşlanmış balık), "palamida gizada" (sebzeli palamut), "pişkado reynado" (fırında bademli ya da cevizli balık), "pişkado buyido" (haşlanmış kalkan balığı), "pişkado kon pirişil i tomat" (domates soslu balık), "pişkado kon uevo i limon" (terbiyeli balık), "agristada de

pişkado" (ekşili balık), "gaya kon avramila" (erikli gelincik balığı). Balık bir demlerde Haliç'de bol çıkardı; yalnız Balat kıyılarında değil, İstanbul'un her yöresinde yaşayan Yahudilerin "spesiyalite"leri arasında başı çekerdi balık yemekleri. Bir bölümü "Ladino" denilen Yahudi İspanyolcası'yla söylenmiş bir çocuk şarkısı bu gerçeğe tanıktır:

Kayıkçı Balat'a
Pişkadikos del ada
Çup çup
A la mar

"Ladino" sözcükler şöyle açıklanabilir: "Adanın küçük balıkları / Cup cup / Denize".

Balıkların konu edildiği bir şarkı da şöyleydi:

Ke venga el parido
Ke moz trayga vino
Por meze likorino

Bu şarkı çok yaygındı Balat semtinde: "Genç baba gelsin / Bize şarap getirsin / Meze olarak da likorino".

Yeri gelmişken, Yahudi kadınların bir zamanlar "biskoços de raki" (rakılı ya da anasonlu bisküvi) yapmakta usta olduklarını belirtmek gerek. Yalnız Haliç'deki değil, Boğaziçi'ndeki ve Galata'daki Yahudi evlerinde çok "popüler" olan bu yiyecek yavaş yavaş ortadan kaybolmakta, tarifi genç kuşaklara yadigâr kalmaktadır: 125 gram margarin eritilip ateşten indirilir. 3 kahve fincanı ayçiçeği yağı, 3 kahve fincanı şeker, 3 kahve fincanı su ya da süt, 1.5 çorba kaşığı anason ve kabartma tozu eklenir. Yumuşak bir hamur oluşana kadar un katılır ve şekillendirilir. Üstüne yumurta sarısı sürülür ve fırında orta ısıda pişirilir...

1492 yılında İspanya'dan, 1497'de Portekiz'den Osmanlı İmparatorluğu'na göç eden Yahudilerin temel yerleşim merkezlerinden biriydi Haliç kıyıları. 17. yüzyıldan sonra Yahudi cemaatinin yoğun olarak bulunduğu Balat

semti, Yahudisi, Müslüman'ı, Rum'u ve Ermeni'siyle renkli bir kültür mozayiği oluşturuyordu. İstanbul'un bir "mikrokozmos"uydu sanki Balat.

2. Mahmut zamanında düzenlenen Bostancıbaşı defterinde kaydı bulunan Balat binaları şöyle sıralanmaktadır:

- Tur-u Sina Kilisesi
- Hayim Yahudi'nin arsası
- İsmail'in kahvesi
- Balat nam iskele
- Hüseyin'in kahvesi
- Yahudilere mahsus sığır salhanesi
- Balat'tan Hasköy'e işleyen kayıkların iskelesi
- Taşçılar İskelesi
- Bezirgân Avram Yahudi'nin arsası
- Çuhacı Menteş Yahudi'nin hanesi
- Hayim Yahudi'nin arsası
- Dişçioğlu Nesim Yahudi'nin hanesi
- Şerbetçi İshak Yahudi'nin hanesi
- İbrahim Çavuş'un iradı Yahudhane arsası
- Şerbetçi Yakovaçi Yahudi'nin hane arsası
- Deli Çelebon Oğlu Arslan Yahudi'nin arsası
- Kehhâl Kemal Yahudi'nin arsası
- Sarraf Simanto Yahudi'nin hanesi
- Çuhacı İshak Yahudi'nin arsası
- İzmirli Mois Yahudi'nin arsası
- Dellal Menahem Yahudi'nin arsası
- Çuhacı Yuda Yahudi'nin arsası
- Karagümrük simsarı Yasef Yahudi'nin arsası
- Attar Avram Yahudi'nin arsası
- Arslan İskelesi
- Şapçı Bohoraçi Yahudi'nin arsası
- Frenk dellak Yuda Yahudi'nin arsası
- Şişeci Menahem Yahudi'nin hanesi

- Attarlar dellalı Yasef Yahudi'nin hanesi
- Hekim Menahem Yahudi'nin hanesi
- Zaimlerden İbrahim Ağa'nın hanesi ve dükkânı
- Kumbaracı Mehmet'in hanesi
- Kalafatçı Uzun Ali'nin hanesi
- Kuruçeşmeli Hüseyin'in hanesi ve kayıkhanesi

1949 yılında yapılan bir araştırmada Balat'ta 41 bakkal. 38 kunduracı, 30 kahvehane, 21 manav, 20 meyhane, 20 tütüncü, 20 berber, 18 manifaturacı, 15 lokanta ve aşçı, 14 tenekeci ve sobacı, 14 kasap, 11 kömürcü, 10 terzi, 9 marangoz, 8 fırın, 7 simitçi fırını, 7 helvacı, 6 koltukçu, 6 nalbur, 5 şekerci, 5 şarapçı, 5 radyocu, 5 balıkçı, 4 kaynakçı, 4 bisikletçi, 4 leblebici, 4 züccaciyeci, 4 baharatçı, 4 tesfiyeci, 3 kesekâğıtçı, 3 fotoğrafçı, 3 şapka tamircisi, 3 attar, 3 sütçü, 3 yağlıboya satıcısı, 3 sinema, 2 gazocağı tamircisi, 2 yorgancı, 2 eczane, 2 lostra salonu, 2 gömlekçi, 2 kuyumcu, 1 camcı, 1 saraç, 1 araba tamircisi bulunduğu saptanmıştır.

Semti inceleyen Reşad Ekrem Koçu'ya göre Balat'ta ayrıca 1 plastik atölyesi, 2 çivi fabrikası, 1 un değirmeni ve 2 çeltik fabrikası vardı. Balat Vapur İskelesi'nin Ayvansaray ve Fener taraflarında birer kayık iskelesi de vardı. 1960 yılında Balat'ta kayıtlı 50 sandal bulunuyordu. 19. yüzyılda Balat kıyılarından Hasköy ve Halıcıoğlu'na çift kürekli kayıkların "dolmuş" yaptığı da bilinenler arasındadır.

1934 tarihli Belediye Şehir Rehberi'nin 8 numaralı paftasına göre, Balat'ın sınırları şu sokaklarla çiziliydi: Simitçi Veli, Mürsel Paşa, Hızır Çavuş Köprü, Lapçın, Mahkemealtı, Kırkambar, Palalı, Mustafa Paşa Bostanı, Ayvansaray Kuyu, Ayvansaray Vapur İskelesi. Balat semtinin ana mahallesi olan Karabaş'ı da şu sokaklar oluşturuyordu: Balat Kireçhanesi, Sırıkçı, Odun İskelesi, Makarnacı, Hokkabazlar, Balat Vapur İskelesi, Yasakçı, Oluklu,

Humas, Karabaş Salhanesi, Balat Kayık İskelesi, Keresteci Şakir, Eldiven, Şayak, Karbon, Raspacı, İmalathane, Cıva, Cacık, Arslan İskelesi, Korucu, Kayıkhane, Kalafatçı Hüsnü, Bakkal Bayram, Marangoz Rüştü, Demirci Hasan, Çember, Çinili Çeşme, Ferruh Kâhya.

Balat Kapısı'nın 1453'den önceki adı "Vasiliki Pili"ydi. Kimi kaynaklarca "Basiliki Pili" olarak da belirtilen bu kapı, Bizans devrinde şehrin Haliç surları üzerindeki en önemli kapılarındandı. Bazı kaynaklara göre, Balat adı Rumca'da "Palation"dan gelir; "Vasiliki Pili"nin anlamı da "Bab-ı Hümayûn" ya da Hünkâr Kapısı'dır. Blakherna Sarayı'na deniz yoluyla gelen imparatorlar bu kapıdan geçerlerdi. Vapur iskelesinin karşısına düşen Balat Kapısı, 1894 depreminde yıkılmıştır. Yeri Pîrî Reis haritasından, 1574 tarihli Venedik haritasından, 1838 ve 1847 tarihinde yapılan Mühendishane haritalarından, ayrıca 1877-1879 tarihli sur haritalarından biliniyor.

Tarihçi Kritovulos, "İstanbul'un Fethi" adlı kitabında Balat Kapısı'na değinir:

"Donanma komutanı Hamza Bey artık şehrin alındığını ve askerin şehre girdiğini gördükten sonra, zincirin üzerine gemilerle yürüdü ve zinciri kırarak limana girdi. İtalyan'ların büyük ve küçük gemileri, Osmanlı gemileri arasından çıkarak, açık denize doğru yelken açıp gittiğinden, orada yalnız Bizans gemileri kalmıştı. Hamza Bey bunlardan bir kısmını batırdı, bir kısmını da tayfaları ile esir etti. Bütün gemileri Hünkâr Kapısı semtinde karaya yanaştırdı. Kapının henüz kapalı olduğunu görünce kilidini ve zincirini kırarak şehre girdi."

Balat Kapısı'nın hem Karagöz'de, hem de ortaoyununda yeri olduğu da ilginç bir gerçektir. Hayal perdesinde ve sahnede şu dörtlük sıkça duyulurdu:

Balat Kapısı'ndan girdim içeri
Güzeller oturmuş iki keçeli

Yalvarırım yakarırım almaz içeri
Andee... Andeee... Vamoz a Balat

"Andee... Andeee... Vamoz a Balat", Yahudi İspanyolcasında "Haydi... Haydi... Balat'a gidelim" anlamına gelir. Bu dörtlük ikinci kez tekrarlanır ve son cümlesi "Par aki... Par aki... Vamoz a Balat" ("Buradan... Buradan... Balat'a gidelim") olarak değiştirilirdi. Halk arasında çok bilinen bir Balat şarkısı da şöyleydi:

Bir kocakarı
Aldı paraları
Kaçtı yukarı
Tamam üç kuruş verdim
Balat'a gidiş geliş

Bir başka Yahudi şarkısı da Balat'ın kapıkomşusu Fenerle ilgiliydi. "En el gazino del Fener ay un saksi de rozas" ("Fener Gazinosu'nda bir gül saksısı var") sözleriyle başlayan şarkı oldukça yaygındı.

Yüzyıllar boyunca neşeli şarkılarla çınlamamıştır Balat kıyıları. Yangın felâketinden sık sık payını alan bu semt, kimi kez baştan inşa edilmiştir sanki. Bizans devrinde birçok kez ateş felâketine uğrayan Balat semti, 1303 yılında külliyen yanmıştır. Tarihçi Pakhymeres, yangının birçok yapıyı yok ettiğini yazar. Fetihten sonra da birçok kez yanmıştır Balat:

1510: Balat'tan Bahçekapı'ya kadar uzanan yangında 800 dükkân yandı.

1639: Balat Kapısı dışındaki Mumhane'den çıkan yangın, poyraz nedeniyle hızla yayıldı. Önce sur dışındaki ve sahildeki yapılar tutuştu; ardından ateş meydandaki büyük ceviz ağacına sıçradı ve yangın Balat'ın içine girdi. Balat Kapısı'ndan Fener Kapısı'na uzanan yangında tüm Balat semti kül oldu.

1692: Yangın Balat Camii yakınlarındaki bir hallaç-

tan çıktı ve söndürülemeyince toplam 1500 ev ve dükkân yandı.

1721: Balat'ın iç bölümünde bir terzi dükkânından çıkan yangın, ahşap dükkânlar ve evler bitişik olduğundan büyük bir hızla yayıldı. Sadrazam Damat İbrahim Paşa ve Yeniçeri Ağası yangın yerine geldiler. Onları çok geçmeden padişah 3. Ahmet izledi. Sonuçta 100 ev, 120 dükkân, 4 debbağhane, 6 ekmek fırını, 1 çörek fırını, 7 değirmen yandı. Çavuş Mescidi ve medresesi kül oldu.

1729: Yangın Balat Kapısı dışındaki ve surların dibindeki bir mahzende başladı. Rüzgârla şiddetlendi ve sur içini etkisi altına alarak İstanbul'un sekizde birini kül etti. Fener Kapısı'ndan Ayvansaray'a kadar uzanan bölgeyle Edirnekapı-Zincirlikuyu arası tümüyle yandı. Kül olanlar arasında Sunullah Efendi, Abdürrahim Efendi, Kazasker Sahhafzade, Veliyüddin Efendi, Mirzazade konakları, mektepler, mescidler, kütüphaneler, kiliseler, yüzlerce ev ve dükkân, ayrıca 25 cami bulunuyordu. Yangından sonra Edirne, Gelibolu ve Sakızadası'ndan dülgerler, yapı kalfaları, kereste, tuğla ve kiremit getirtildi; yanan yerlerin imarına yeniden başlandı.

1746: Balat Kapısı içinde başlayan yangın sonucunda birçok ev ve dükkân yandı.

1782: 1. Abdülmecit ve Sadrazam İzzet Mehmet Paşa sahilden başlayan yangının söndürülmesi için uğraştılarsa da ateş iki gün sürdü ve Sultan Selim Camii'yle Karagümrük'den Hazine-i Şerif'e kadar olan alanı (yaklaşık 7000 bina) kül etti.

1812: Bir evde başlayan yangın süratle yayılarak iç ve dış Balat'ı sardı. Eğrikapı, Tekfur Sarayı, Balat Hamamı ve Balat Kilisesi yönlerinde ilerleyen yangın Tulumbacıbaşı Ağa ve neferleri tarafından kontrol altına alındı. Aynalıkavak Sarayı yakınlarındaki Tersane Eminleri Konağı'nda bulunan 2. Mahmut Kaymakam Paşa'ya, Kaptan Paşa'ya, Sekbanbaşı Ağa'ya, Bostancıbaşı'na hasekiler gön-

dererek ateşin bir an önce söndürülmesini buyurdu. Yangın bu arada Ayvansaray'ı baştan sona yaktı, sur dışına sıçradı ve Eyüp'e doğru ilerlemeye başladı. Bu ateş afeti ancak Eyüp yakınlarındaki Zâl Paşa İskelesi'nin önlerinde durdurulabildi.

1828: Abacıbaşı Çeşmesi yakınından çıktı ve birçok evi kül etti.

1866: Yangın sur içinden çıktı, 500 bina yandı.

1867: Bu kez sur dışından çıkan yangın 118 binayı yaktı.

1874: Balat'ın içinde çıkan yangın sonucunda 27 dükkân, 7 ev, 1 sinagog ve 1 kütüphane yandı.

1877: Mahkemealtı denilen yerde başladı ve 121 binayı yaktı.

1890: Balat surları dışındaki keresteci dükkânında başlayan yangın, şiddetli rüzgâr nedeniyle büyüdü; 70 ev, 35 dükkân, bir cami yandı. Merkez Kumandanı Arif Paşa, Jandarma Kumandanı Cemal Paşa ve Zaptiye Nazırı Nazım Bey yangının büyümemesi için çaba gösterdiler.

1892: Balat Karabaş Mahallesi'nde 60 ev yandı.

1896: Yine Karabaş Mahallesi'nde 45 bina yandı.

1911: 334 ev yandı. Çarşamba'dan başlayan yangın, kollar halinde Balat'a, Süleymaniye'ye, Vezneciler'e, Şehzadebaşı'na, Laleli'ye, Langa'ya, Yenikapı'ya uzandı.

1912: 27 ev yandı.

Balat Kapısı'ndan semte girildiğinde, Bizans devrinden Osmanlı'ya uzanan bir tarihi eser külliyatı görülür. İslam, Yahudi ve Hristiyan dinlerine mensup kişiler burada yüzyıllar boyunca içiçe yaşamıştır; Balat'ta camiyi, sinagogu ve kiliseyi yanyana görmek mümkündür.

Balat'lılara 133 yıldır hizmet veren Or-Ahayim Hastanesi'nin temeli 18 Mart 1858'de atıldı. Hastanenin ilk binası basit bir evdi ve 1883 yılında kapandı. 1884 yılında evlere sağlık hizmeti götüren Or-Ahayim Derneği kuruldu. Balat'ın Fener'le sınır mahallesi olan Çeşmekaya'da bir

dispanser açıldı. Bugünkü Or-Ahayim Hastanesi'nin temeli 10 Mayıs 1896'da atıldı ve mimar Tedeschi'nin çizgilerini taşıyan hastane bir yıl sonra açıldı. (Bazı kaynaklar bu tarihi 5 Şubat 1897 olarak verir.) Hastanenin yapılışına bağışlarıyla destek olan kişiler arasında Rothschild ailesi (60.000 frank) ve Barones de Hirsch (100.000 frank) bulunuyor. İstanbul Yahudileri de aralarında 80.000 frank toplamışlardı. Bağdat'lı Elia Kadoori'nin 1922 yılında yaptığı bağışla, hastanenin bahçesine bir sinagog inşa edilmiş ve bu tapınağa Laura Kadoori adı verilmişti; Elia'nın eşiydi Laura. Or-Ahayim Hastanesi 19. yüzyıl mimarisinin tüm özelliklerini taşıyan bir anıt-yapı niteliğindedir...

Bizans devrinde üç sinagog vardı Balat'ta. 1694 tarihli bir ferman bu gerçeğe tanıktır. Balat'ın bilinen sinagogları arasında Pul Yaşan, Geruş, Sığrı, Yambol, Veria, Ahrida, Çana, Kasturya, İhtipol bulunmaktadır.

Pul Yaşan Sinagogu'nun diğer adı Poli Yaşan olarak bilinir. Anlamı "eski şehir"dir. Bu sinagog ayrıca Konstandina Yaşan adını taşır. Bizans'tan Osmanlı'ya miras kalan bu sinagog 1890 yılında yanmış ve 1902'de yeniden inşa edilmiştir.

Geruş Sinagogu'nun bir başka adı Geruş Sefarad'dır; yani İspanya'dan uzaklaştırılma. 30 evli bir mahallede bulunuyordu bu sinagog. 1890 yangınında kül olduğu bilinir.

Sığrı (Sigiri) Sinagogu, Demir Hisar Caddesi'nin Fener çıkışında bulunur. Diğer adı Selanik Sinagogu'dur. Fatih Sultan Mehmet zamanında inşa edildiği sanılmaktadır. 1836 yılında onarım görmüştür.

Bugün tapınmaya kapalı olan Yambol Sinagogu'nun tahta tavanlarındaki süslemeler ve dekorlar 19. yüzyılın çizgilerini taşır. Bulgaristan'ın Yambolu kentinden gelen Yahudiler tarafından kurulduğu bilinir. Yambol'un avlu kapısının üstünde 1895 tarihi vardır. İnşa tarihininse 1877 olduğu tartışılır.

Yambol Sinagogu'nun yakınlarındaki Veria Sinagogu, Bizans devrinde Makedonya'nın Veria şehrinden gelen Yahudiler tarafından inşa edilmişti. Bu sinagog büyük olasılıkla 19. yüzyılın sonlarındaki bir yangında kül olmuştur.

Eski ve görkemli bir külliyeden oluşur Ahrida Sinagogu. Ana binası 18. yüzyılda yeniden inşa edilmiştir. Bugün Balat'ın en önemli sinagogu sayılır. Makedonya'nın Ohri kentinden İstanbul'a göç eden Yahudiler tarafından 15. yüzyılda (1440) kurulan bu sinagog, 1893 yılında önemli oranda onarım görmüş, 2. Dünya Savaşı sırasında sipahi birlikleri için barınak görevi üstlenmiştir. İstanbul Yahudi cemaati tarafından sürekli desteklenen Ahrida Sinagogu'na bağlı bir okul da bulunuyordu.

Çiçekli Bostan Sokağı'ndan Vodina (ya da Tahta Minare) Sokağı'na inerken, 186 numaralı kapıda bulunurdu Çana Sinagogu. Bizans'tan Osmanlı'ya kalan bu sinagogun "vitray"larının birer sanat eseri sayıldığı söylenir. Sinagog 1950'lerde kapanmıştır.

1453 yılında açılan Kasturya Sinagogu'nun kapasitesi 150 kişilikti. 1801 yılında onarım görmüş ve 1935'de elektriğe kavuşmuştur. Sinagogun ek yapısı 1865 tarihinde açılmıştı.

İştipol (Estipol) Sinagogu günümüzde harabe halindedir. Küçük bir ahşap yapı olan bu sinagog demir bir kapıyla korunur. "Vitray"ları görkemli ve ilgi çekicidir. Makedonya'nın İştip kentinden gelen Yahudilerin kurduğu bu sinagog, 1899 yılında önemli oranda onarılmıştı. Sinagogun "hahambaşı"sı binanın yanıbaşındaki yüksek pencereli evde yaşardı. İştipol Sinagogu'nun üst katlarından bakıldığında, Kariye Camii görülürdü...

Hızır Çavuş Mahallesi'ndeki Tahta Minare Hamamı, 3. Osman'ın ve 3. Mustafa'nın sadrazamlarından Ragıp Mehmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Önceleri Yekna Hamamı adıyla anılırdı. Sultan Hamamı, Avcıbey Mahal-

lesi'nde olup, 2. Beyazıt'ın kızı Hatice Sultan tarafından yaptırılmıştır.

Balat Hamamı'ysa Molla Aşkî (kimi kaynaklara göre Mollaaşkı) Mahallesi'ndedir; Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamlarından Semiz Ali Paşa'nın kethüdası Ferruh Ağa tarafından yaptırılmıştır. Bir adı da Çavuş Hamamı olan Balat Hamamı, Balat Camii'nin yanıbaşındadır. İçerisini aydınlatmak üzere tasarımlanmış, yüksek pencereli ve dikdörtgen şeklinde, "fener" adı verilen bir çatısı vardır. Reşad Ekrem Koçu, Balat Hamamı konusunda şu bilgileri verir: "Zemini mermer döşeli ve etrafı iki kademeli mermer peykelidir. Sokak kapısı, hamam cepheye alındığına nazaran, sağ yana düşer. Kapıdan girildiğinde, sağ tarafta ahşap bölme büyük bir soyunma odası vardır. Bu odanın önünde, sağ duvar önü açık peyke olarak muhafaza edilmiş ve müşterilerin üzerinde soyunmaları için kanapeler konmuştur. Sol tarafta yine ahşap bölme hamamcı odası ile yine büyük bir soyunma odası vardır. Bu odanın yanından ahşap merdivenle, ahşap ikinci kat soyunma yerine çıkılır. Bu kat bütün hamamlarda olduğu gibi, önü camekân taşlığına nazır parmaklıklı bir koridor-balkondur. Bu koridor-balkon fırdolayı 12 ahşap sütun üzerine istinad eder, sütunlar çatıya kadar yükselerek büyük ahşap fener mustatiline de mesnet vazifesi görür."

Osman Cemal Kaygılı, "İstanbul'un Köşe Bucağı" başlıklı yazısında Balat'ın bir Sultan Hamamı olduğunu belirtir:

"İstanbul'da iki Sultan Hamamı ve bu iki hamamın birer de meydancığı vardır. Mahmutpaşa'nın altındaki Sultan Hamam ile meydancığı bilmeyen yoktur fakat benim şimdi bahsedeceğim Sultan Hamamı ile meydancık Balat'la Fatih arasındadır. Eskiden burası adeta ikinci bir Uzunçarşı idi. Burada onbeş, yirmi tane ağızlıkçı, tesbihçi dükkânı vardı ve İstanbul'un en meşhur ağızlıkçı, tesbihçi ustaları buradan yetişirdi. Şimdi bu dükkânlardan bir ta-

ne bile orada kalmadı. (...) Buraların yaz hayatı oldukça hoştur fakat kışın bakarsınız yollarda saatlerce iki leblebici, bir tahin pekmezci, bir iki komşuya giden kadın ve bir iki mektepliden başka pek kimseler göremezsiniz. Gece hayatı ise birkaç mahalle kahvesine münhasırdır..."

Kaygılı yalnız bugün adı ya da yeri az bilinen bir hamamdan söz etmekle kalmıyor, bir zamanların Balat semtine de pencere açıyor.

Tahta Minare Mescidi Hızır Çavuş Mahallesi'ndedir. Kitabesinden Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın ortalarında, Tahta Minare Hamamı'nın sahibi Halil Ağa tarafından onarılmıştır. Yanıbaşında, Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılan bir çeşme vardır. Fatih Sultan Mehmet'in sancaktarı Hacı İsa tarafından yaptırılan Kürkçü Mescidi, Kasım Günanî Mahallesi'ndedir. Mescidin minberini 1742 yılında Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa koydurtmuştur. Halk arasında Hacı İsa Mescidi olarak da anılır. Çavuş Mescidi'yse Hızır Çavuş Mahallesi'ndedir. Divan Çavuşu Hızır Ağa tarafından yaptırılmıştır. 1721'deki Balat yangınında kül olmuş, aynı yüzyılda yeniden inşa edilmiştir. Bir zamanlar çevresinde bulunan medrese ve mektepler bugün yoktur. 1963 yılında onarım görmüştür Çavuş Mescidi. Hoca Kasım Mescidi, Kasım Günanî Mahallesi'nde olup (adından anlaşıldığı gibi) Hoca Kasım tarafından yaptırılmıştır. Hoca Kasım'ın kimliği konusunda bilgi yoktur. 1835 yılında 2. Mahmut tarafından onarılmıştır. Halk arasında Meydancık Mescidi olarak da anılır. Karabaş Mahallesi'ndeki Balat İskelesi Mescidi, 1766 yılında Yusuf Sücaüddin Embarî tarafından inşa ettirilmiştir. Minberi İsmail Efendi tarafından koydurtulmuştur. 1795 yılında onarılan mescit, aynı zamanda Sücaüddin Mescidi olarak da bilinir. Yanıbaşında, 2. Mahmut'un çuhadarbaşısı Bekir Efendi'nin annesi Hafize Hanım tarafından 1826'da yaptırılan çeşme bulunmaktadır.

Fatih Sultan Mehmet zamanında yaşayan şair Aşkî Mehmet Efendi tarafından yaptırılan Molla Aşkî Camii, aynı adı taşıyan mahallededir. Minberi 1735 yılında İstanbul Kadısı Abdüllatif Razî Efendinin kızkardeşi Fatma Hanım tarafından koydurtulmuştur.

Balat Camii için şunları yazar Evliya Çelebi: "Balat kapusunun iç yüzünde, Süleyman devrinde Ferruh Kethüda'nındır. Mimar Sinan binasıdır. Taşra sofasının kıble duvarında Kudüs'ten Mısır'a ve Mısır'dan Mekke ve Medine'ye kadar olan menzillerdeki dere ve tepelerin, korkunç ve muhataralı menzillerinin şekil ve heyetleri gayet üstad bir nakkaş tarafından öyle tasvir olunmuştur ki, Erjenk ve Manî gelse hatasını bulamaz." Ferruh Kâhya Sokağı'ndadır Balat Camii; bir adının da Ferruh Kethüda Camii olduğunu belirtmekte yarar var. Ferruh Kâhya Sokağı Mahkemealtı Caddesi ve Kahkaha Sokağı'yla kesişir, Demirhisar Caddesi'ne paralel uzanır. Karabaş ve Molla Aşkî mahallelerinin ortak sokaklarındandır. 1562 ya da 1563 yılında yaptırılan Balat Camii, cami, medrese, tekke, çeşme ve mahkeme binalarından oluşan Ferruh Kethüda külliyesinin bir bölümüdür. Külliyeden geriye yalnızca cami ve çeşme kalmıştır. Caminin içinde Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği kabartma motiflere ve renkli resimlere rastlanamaz bugün.

Balat'daki kiliseler arasında Panaghia Balino, Surp Hreşdeagabet, Aghios İoannis Prodromos, Aghia Strati sayılabilir. Karabaş Mahallesi'ndeki Panaghia Balino, Haliç yöresinin en eski kiliselerindendir. Bulunduğu mahallenin adı Bizans devrinde Balino'ydu. 1728 yılındaki Balat yangınında yanmış, 1730 yılında yeniden inşa edilmiş, 1843'de onarılmıştır. Aghios Minas adlı bir ayazması bulunmaktadır.

Molla Aşkî Mahallesi'ndeki Surp Hreşdeagabet Ermeni Kilisesi'nin yerinde, 1627 yılına kadar Taksiarhis adlı bir Rum Kilisesi bulunmaktaydı. Kilise aynı yıl 4. Murat

tarafından Ermeni'lere verilmiştir. Tarihçi Recep Ülke, "İstanbul Anıtları" başlıklı çalışmasında, bu kiliseye ilişkin bir çelişkiden söz eder: Melkon Asadur, kilisenin Rum'lardan alınmasından bir yıl sonra onarım gördüğünü yazarken, Skarlatos Vizantios tümden yıkılarak yeniden inşa edildiğini ileri sürmektedir. Kilise 1692 ve 1728 yıllarında yandıysa da kısa süre içinde onarılmıştır. 1835 tarihinde de tümüyle bakıma alınmıştır.

Aghios İoannis Prodromos Manastır Kilisesi Karabaş Mahallesi'nde olup 14. yüzyılın sonlarında Nikolaos Hrisimos adlı bir keşiş tarafından inşa ettirilmiştir. Ağustos 1640'daki Balat yangınında yerle bir olmuş, kısa sürede yeniden yapıldıysa da 1728'deki yangında bir daha yanmış, 1730'da baştan sona onarılmıştır. 1831 yılında çatı, 1855'de döşeme, sütunlar ve hemen yanındaki Aghios Haralambos Kilisesi bakım görmüştür.

Kasım Günanî Mahallesi'ndedir Aghia Strati Kilisesi. 14. yüzyılda Aghios Nikolaos adıyla bilinen kilise, Aghia Strati adını 17. yüzyılda almıştır. 1640'daki Balat yangınında kül olmuşsa da kısa sürede onarılmış, 1728 yılındaki yangında da yeniden hasar görmüştür. Aghia Nikola adlı bir ayazması bulunan kilise, 1833'de külliyen tamir edilmiştir...

1608-1619 yılları arasında İstanbul'da bulunan Polonyalı Simeon, seyahatnamesinde şu noktalara değiniyor: "Konstantin Sarayı'nın bulunduğu Balat'a gittim. Saray yüksek ve havadar bir mevkide olup, imparator yazın orada otururdu. Sarayın yakınında kâmilen yaldızlı ve müzeyyen çok nefis bir kilise vardır. Balat'ta, yarısı Frenk'lere, yarısı Ermeni'lere ait bir kilise vardır ki, iki millet mensupları burada müştereken ayin icra ederler." Yazarın sözünü ettiği kilise (Hrand D. Andreasyan'ın dipnotuna göre) Edirne kapısı civarında, Frenk ve Ermeni'lerin ortaklaşa kullandıkları Surp Nikoğayos Kilisesi'dir. Bu kilise 1629 yılında camiye tahvil edilmiş olup Kefeli Camii adını almıştır.

Günümüz Balat'ına baktığımızda, çok değil, 40 yıl öncesinin bu "pitoresk" semtiyle ilgisi olmadığını görürüz. Haliç'e uzanan alanlarındaki yeşillikle iç kısımlarındaki "mail-i inhidam" görünüm açık bir tezat oluşturmaktadır. Ufalmış gibi durur Balat bugün; tüm tarihi özelliklerini yitirmiş bir "esnaf mahallesi" görünümündedir. Bir zamanlar Balat'ı Balat yapan sakinlerinin kuzeye, yani Galata ve Beyoğlu'na taşınmasıyla ve "taşra basması"yla sosyal coğrafyası tümüyle değişmiştir. Kesmetaş döşeli ve dik yokuşlu iç sokaklarında seyrek de olsa cumbalı, kafesli Osmanlı evlerine rastlanıyor; kimi "restore" edilmiş, kimi de tümden terk edilmiş. Ama evlerin önündeki sokak lambaları yanmıyor her zaman ve yollar delik deşik. Eskisiyle uzak yakın ilgisi olmayan bir yaşam tarzı şekilleniyor Haliç'in bu semtinde; bir demlerde iç odalarından ud sesleri ve birkaç dilde İstanbul şarkıları yükselen evlerin aralarına ipler gerilmiş, her boy ve renkte çamaşırlar asılmış.

"Haliç'e inen sokaklar, hem dar, hem karanlıktır. Birbirine bitişik evlerin çoğu taştandır. Her biri, en az, iki katlı. Kapıları demirden. Aralık bile olsalar iterek açamazsınız. Çocukların gücüyse bu kapıları yerinden oynatmaya bile yetmez. Evlerin birinci kat pencerelerinin hepsi demir parmaklıklıdır. Sokağın karartıklığı bu kesme taşlı duvarlarla paslı demirlerden gelir. İki yandaki evler, aşılmaz iki duvar oluşturur. Arnavut kaldırımı döşeli bu sokakların hepsi de yokuştur.

Balat'a inen Draman yokuşu da öyledir. Yalnız burası parke taşıyla döşenmiştir. Otomobiller, arabalar, kamyonlar buradan inip çıkarlar. Fatih'i, Karagümrük'ü Haliç'e bağlayan en işlek anacaddelerden biri sayılır bu yokuş.

Draman yokuşunun üstündeki sette Draman Camisi vardır. Yokuşun başını boydan boya kaplar.

Caminin arkasında Çarşamba'nın, Beyceğiz'in, Derviş Ali mahallesinin evleri sıralanır. Çoğu tahta. Tuğla olanları da vardır. Hemen hepsinin arkalarında irili ufak-

lı bahçeleri olduğundan çevre oldukça yeşilliktir. Sokaklar da aydınlık. Aydınlık olduğu için de dar görünmezler. Pencerelerde demir parmaklık yerine kafesli cumbalar bulunur. Onun için aşağıdaki sokaklar, ne kadar boş ve bırakılmış izlenimi verirse, buradakiler olduğundan kalabalık ve gürültülü görünür. Yağmur buralara ince ince yağar. Güneş bütün evlerin camlarını parıldatır. Yağmur sonrasında yıkanıp tertemiz olur."

Adnan Özyalçıner'in bir zamanların Haliç'ini ve Balat'ını anlatan "Cambazlar Savaşı Yitirdi" başlıklı öyküsü yarım yüzyıl öncesini günümüze taşıyor. Günümüzdeyse Balat bir taşra kasabası görünümünde...

Antik Yunan yazarları tarafından "Keras" (Boynuz) olarak anılır Haliç. Roma'lı yazarlar Plinius ve Ammianus Marcellinus'un belirttiğine göre, "Khrysokeras" (Altın Boynuz) aslında yalnızca Haliç'e değil, tüm İstanbul'a verilen addır. Sonraları Batılılar, "Altın Boynuz" (Golden Horn, Corne d'Or) tanımlamasını Haliç için kullanır olmuşlardır. "Tarihte Haliç" adlı bir monografi yazan Prof.Dr. Semavi Eyice, şöyle bir saptamada bulunuyor: "İlk çağın Haliç'i sakin, tertemiz denizi ve girintili çıkıntılı yamaçları yeşillikler ve ormanlar ile kaplı, küçük koylar ile bezenmiş sakin bir kanalidi." Amasyalı Strabon (yine Semavi Eyice'nin yazdığına göre) Haliç'in bir geyik boynuzu gibi olduğunu, kollara ve koylara sahip bulunduğunu, bunlara akıntının sürüklediği palamut balığının gayet bol olduğunu ve elle bile toplanabilecek kadar kolay tutulduğunu bildiriyor. Bizanslı Dionysos'a göre Haliç kusursuz ve güvenli bir iç limandır. 6. yüzyılda yaşayan Prokopios da Haliç'in sularının her zaman "sakin" olduğunu söylüyor. Osmanlı devrinde de sahilsarayları, yalıları, konakları, saltanat kayıkları ve iskeleleriyle canlı ve renkli bir yerdi Haliç; kıyılarındaki kahvehaneler ve gazinolarsa "lebi deryâda muhabbet kafesi"ydi...

Yedikule'den Eyüp'e uzanan ufuk çizgisi çok değişti binyıllar boyunca. Ve "gravür"lerdeki Haliç'le günümüzde-

ki Haliç'in uzak ya da yakın bir bağlantısı kalmadı. Aynı iddia Balat için de geçerli; bırakın binyılları, yarım yüzyıl önce Balat'ta doğan biri, doğduğu semti bugün tanıyamaz. Bu aşamada söylenecek tek "son söz" kalıyor: Bir zamanlar Haliç ve Balat vardı; şimdi yalnızca Haliç'i ve Balat'ı yazanlar var....

BALAT: ŞALOM GAZETESİ'NDE YAZILAR

(Türkiye Yahudilerinin tek yayın organı olan Şalom gazetesi 1947 yılında Avram Leyon tarafından kuruldu. Bu gazetede Balat'la ilgili incelemeler ve anılar sık sık yayımlanmıştır. 1985-1990 yılları arasında yayımlanan sekiz yazıyı örnek teşkil etmek üzere bu kitabın kapsamına alıyoruz.)

Balat'tan Arta Kalanlar

Verda Baruh

(2 Ocak 1985)

Balat İstanbul'un fetih öncesine, Bizans dönemine dayanan en önemli ve en eski Yahudi yerleşim bölgesiydi 1950'lere kadar. Tüm bu süre içinde, hatta günümüze kadar türlü tatlı ve acı olaylar görmüş olan Balat'ın tarihini şöyle bir incelersek, yaşayanlarının çoğunun Makedonyalı Yahudilerden oluştuğunu görürüz.

I. Murat zamanında Osmanlı İmparatorluğu yönetimine giren Balkanlar'da yaşayan Yahudilerin bir kısmı İstanbul'un fethinden sonra İstanbul'a gelmişler ve daha önce bu bölgede oturanlarla kaynaşmışlar. 1492 yılında İspanya'dan kovulan Yahudilerin bir bölümü de Sultan II. Bayazıt tarafından kabul edilip bu yöreye yerleştirilmiş. 1660 yıllarına kadar çeşitli kültür faaliyetlerine önderlik eden bu yöre halkı, 1660 senesinde çıkan korkunç bir yangın sonucu sefaletin eşiğine gelmiş. Söylentilere göre halk, saray bostancıbaşısı tarafından bir süre barındırıldıktan sonra Üsküdar ve Eskikapı civarına yerleşerek, kurdukları düzeni ve sinagogları terketmek zorunda kalmış-

lar. Günümüze kadar gelmiş olan Ahrida Sinagogu'nun bu dönemde yandığı, ancak aynısının tekrar yapıldığı söylenmekte.

Balat daha sonra, 1865 yılında bir kolera salgını, aynı yıl 1500 kişinin öldüğü bir yangın, 1874 yılında 37 yapının yok olduğu, 140 Yahudi'nin öldüğü ikinci bir yangın geçirmiş.

Ve 14 sinagogundan günümüze, bugüne dek tüm felaketleri görmüş, acılarını yüreğine gömmüş Ahrida Sinagogu gelebilmiş. Kürkçü Ali Caddesi'nde bugün feryad edip acısını dışa vuramayan çekingen çocuk misali, tek başına sessiz ve ağlamaklı, kendi sonunun geleceği günü beklemekte Ahrida...

Dört metreyi aşan, zamanın ihtişamını anlatmaya çalışan kapısından içeri girdiğimizde, tüylerimizin ürperdiğini, ürpermekten öte diken diken olduğunu hissettik.

Kapalı dev kapılar hangi felaketi, hangi yangını, hangi kolerayı örtmeye çalışıyordu? Bunlardan hiçbirini. 60-70 yıl evvel çıkan yangından kalanları, 29 yıl evvel Balat'lılar kendi çabalarıyla tamir etmeye çalışmışlar. Tüm onarımı gerçeğe uygun olarak iki Rum usta tarafından gerçekleştirilmiş. Kapılar sadece ilgisizliği örtüyordu. Hatta kapılar bile az gelmiş. Günümüzün karanlık, pis bir depo görünümündeki yavru sinagogunun ne "teva"sı ne "Ehal Akodeş"i yerindeydi. Örümcek ağları perde gibi hepsini örtmeye başlamıştı. Yavaş yavaş ölüme terkedilmiş savaş esiri misali kumun içine gömülü can çekişen bir mekân...

14 kişilik Şabat "minyan"ı, duasını, bir "teva" bir "Ehal Akodeş"ten oluşan küçücük 30 kişilik ahşap bir odanın içinde yapıyordu. Dışarının soğuk kış gününden uzak ama sımsıcak bir odada, herkes birbirini tanıyor, herkes birbirini seviyordu. "Peraşa"yı okuyan Sayın Albert Behar'la birlikte, sıcak havanın akışkanlığı içinde, sırayla herkes günün duasından bir bölüm okuyordu. Bir ara dı-

şarı baktığımızda sanki bir zamanların 6-7000 kişisinin sesini, havasını hissettik. Tümü 14 kişinin ağzında yaşıyordu sanki o an.

Dua bittikten sonra her hafta sırayla birinin üstlendiği "dezayuno"da Sayın Simanto Sinop (Sisa)'dan buranın II. Dünya Savaşı sırasında askeri karargâh olarak kullanıldığını öğrendik. Sayın Simanto Sinop, 35 seneden beri Ahrida Sinagogu'nun "gabay"lığını yapmakta. Günümüzde hafta arası "minyan" buldukça "arvit", "aftara" dualarını kendisi okuyarak sinagogu mümkün oldukça açık tutmaya çalışmakta:

"Burası kendi evim kadar yakın bana. Çok seviyorum burasını. Eskiden bahçenin arkasında bir 'yeşiva' vardı. Öğrenciler bu bahçede teneffüslerini yapar, tartışırlardı. Ne var ki, 1951'de hocanın ölümünden sonra kapandı."

Bugün "yeşiva"dan artan, hertarafı otlar bürümüş bir bahçe ve bir yıkık tuğla bina.

Bir tek kişinin sıcak ilgisinin tüm burasını her köşesiyle canlı tutamayacağını büyük sinagogun kapılarını açınca anladık. Büyük bir kalabalığı barındıracak genişlikteki sinagogun kubbesinin altı sütun tarafından, hemen yanındaki aynalı tonozun da altı ayrı sütun tarafından taşındığını gördük.

"Teva" büyük kubbenin altında muhteşem bir avize tarafından aydınlanmakta. Hiç restorasyon görmemiş "Ehal Akodeş" ve "teva" gerçek anlamda yüzyılların izini taşımakta. Fakat sessiz ve yalnız durmaktaydı. "Bu 'teva', Nuh'un gemisine ithafen yapılmış. Aynen geminin arkası gibi," diye enteresan bir detaya dikkatimizi çekti Sayın Simanto. Gerçekten üstüne çıktığımızda nasıl da değişik bir görüntü vardı, sanki dalgaları yararcasına tuhaf bir his...

"Bir zamanlar düğünler burada ne şen olurdu bir bilseniz. Gündüz gelinler balıkların üzerinden atlar, gece bu balıklar gelin evinde pişirilir, ziyafet verilirdi. Hem de ne ziyafet, o kadar kalabalık olurdu ki, masalar yetmez, eski

kapılar sökülüp masa yapılırdı," diye söz ediyor o günkü düğünlerden Sayın Simanto Sinop...

Eski Balat'tan Arta Kalanlar
Verda Baruh
(30 Ocak 1985)

Hatırlar mısınız bir zamanların canlı, cıvıl cıvıl, dopdolu çarşılarını? Hani bir ucundan baktığınızda sonunu getiremediğiniz, tüm aradıklarınızı bir arada bulduğunuz, limoncusu, terlikçisi, balıkçısı, tuhafiyecisi, helvacısı, ciğercisiyle eski pazarları?

Canlı bir uğultunun içinde, neye bakacağınızın şaşkınlığıyla dolaşırsınız bu çarşılarda. Günümüze yansımış bir iki örnek dışında "market" kavramı, çarşıları yavaş yavaş yok etmekte.

Balat'ta rastladık iste böyle bir çarşıya. Mahallenin içine girmeden sezemezsiniz o canlı havayı; ardiyelerin gıcırtı, dövüntü, kaynak sesleri arasında tahmin edemezsiniz balıkçının, bakkalın, limoncunun çağırtılarını. Dar bir sokağa giriyorsunuz, her taraf ışıl ışıl dükkân, koşuşan, bağıran insan kalabalığı; camdan cama atlayan renkli ampul tellerinin, sarmaşıkların ardını göremiyorsunuz. Bakmaktan görmeye geçiş anında farkediyor gözlerimiz yeşil, senelerin tozu altında çürümüş vitrin doğramalarını, senelerin yükünü taşımış eğik kapıyı ve üstündeki kırmızı beyaz tabelayı.

Son senelere kadar görmeye alışık olduğumuz bakkal dükkânlarından biriydi bu. Yanına yaklaştıkça, baharatla karışmış erzak kokusu keskinleşiyordu. İçeri girdiğimizde yüksekçe bir tezgâhın arkasında mor iş önlüğü ile zayıf, gözlüklü, yaşlıca bir bey peynir tartıyordu. Yılların verdiği bu alışkanlıkla kalıbı kefeye koyup kese kâğıdına aktarırken, hesabını da tüm bu süre içinde yaparken izledik Nesim Salamon Hekim'i. Salamon Hekim, doğma büyü-

me Balat'lı. 35 senedir bu dükkânda mesleğini sürdürmekte:

"Üç kızımı da yetiştirdim, evlendirdim; sabah 8.30-akşam 8.30, senelerdir Cumartesi hariç hergün açtım dükkânı, artık dinlenme zamanı geldi," diyerek yılların yorgunluğunu ifade eden Nesim Salamon Hekim, diğer esnaflarla çok iyi bir diyalog içinde:

"Bir kaç sene evvel Şişli'ye taşındım. Kar kış kıyamette zor oluyor dönmek akşam eve; sağ olsun diğer arkadaşlar beni eve kadar götürüyorlar." Memnun şimdiki yaşantısından Bay Hekim.

"Ben iyimser bir insanım. Şimdi din farkı yok. İnsan her zaman memnun olmalı, ister Balat'ta, ister Şişli'de."

Dükkândan çıktığımızda senelerin alıp götürdüklerinin izlerini sadece eşyalarda, yapılarda ve tenimizdeki kırışıklıklarda gördüğümüzün, insan yaşamının akan dakikalara, suyun yatağına alışması gibi alıştığının farkına vardık. Bu düşünceler içinde etrafımızdaki görüntüleri belleğimize yerleştirirken, parıldayan yıldızları, rengârenk kumaşları, yılan misali üzerlerine sarılmış kordelalarıyla Balat'ın eskilerinden Leon Brudo'nun tuhafiye dükkânı gözümüze çarptı. Sürekli açılıp kapanan kapıdan apre kokusuyla karışmış gaz kokusu açığa çıkıyordu. Tezgâhın arkasında yaşlı bir bey ve ona yardım eden genç bir adam gelen müşterilere hizmet ediyorlardı. Kimi entarilik kumaş, kimi perdelik basma istiyordu. Tok ama yumuşak bir ses tonuyla söylediği, "Evet efendim. Bu kumaş çok iyidir, hem ucuz hem kaliteli," cümleleriyle müşteriyi yumuşatan Leon Brudo da Balat'ın eski esnafından.

Dedesi Selânik'ten İstanbul'a geldiğinde Balat'a yerleşmişler. Babası bu mahallede doğmuş büyümüş. Kendisi de yaşama gözlerini Balat'ta açmış. "Alliance'ta okudum. Fena talebe değildim, değildim ama tarih dersini hiç sevmezdim, hep kaçardım okuldan ama çok tatlı yıllardı." Leon Brudo bir çocukluk anısını şöyle dile getiriyor-

du. "Hanımım Balatlı değildi, Dağhamam'daki (Kuzguncuk) yangından sonra yerleşmişlerdi buraya, o zaman tanıdım kendisini ve evlendik."

Hayatının çeşitli dönemleri gözlerinin önünden film şeridi gibi geçiyordu. "Benim evlendiğim sene moda, Zülfaris Sinagogu'nda evlenmekti. Ben de modaya uydum, orada evlendim. Ama yine de Ahrida'nın havası başkaydı." Derin bir iç çekmeyle kapıdan giren müşteriye bakarken, filmi kopmuş bir makinist edasıyla makasa doğru uzanarak, eteklik kumaşı kesip paketledi. Bu arada dükkânı daha yakından inceleme fırsatı bulduk. Kumaş ve tuhafiye olarak iki bölümden oluşuyordu mağaza. Bir köşesinde, yığınla kâğıdın durduğu bir masada, mali yılın son gün hesaplarını yapan sekreter hanım, dalmış, sayılarla boğuşuyordu.

Sonra da Brudo'nun oğlu olduğunu öğrendiğimiz genç bey, diğer müşterilere servis yapıyordu.

"Solda gördüğümüz dükkânda M.Kasuto'nun zamanında çalışmaya başladım. Askerden sonra devraldım dükkânı, kumaşların durduğu kısmı sonradan ekledim." Kısa bir duraklamadan sonra "Çocuklar yedi yaşındayken Teşvikiye'ye, sonra Suadiye'ye taşındım. Çok kalabalıktı eskiden burası, boşalmaya başlayınca taşındım. Ama halen bu dükkândayım, oğlum da yanımda, kızım evli, bir baba başka ne isteyebilir?"

Çocukluğundan günümüze kadar yaşadığı ve yaşattığı film bitmişti. Ama kimbilir anımsanmayan ne sahneler vardı bu filmin içinde. Tüm bir yaşam, tarih, gelenekler, görenekler ve daha neler neler ...

19. Yüzyıl Sonlarında Sinagoglar ve Balat Hastahanesi

Naim Güleryüz

(26 Kasım 1986)

(...)

15 Cemazül Ahr 1254 (27 Ağustos 1839) tarihli ferman ile "cari karantina sistemi içerisinde her milletin kendi hastahanesi olması gerektiğinden ve Yahudilerin eskiden beri hastahaneleri bulunmadığından" Yahudilerle Karayların da hastahane inşa etmelerine müsaade edilmişse de mali imkansızlıklar dolayısıyla bu izinden yararlanılamadı.

Yaklaşık yarım yüzyıl sonra, Balat gençlerinin girişimi ve Dr. Rafael Dalmediko'nun güçlü çalışması ve önderliğinde Balat'ta bir Musevi Hastahanesi inşası fikri gelişti. Gerekli mali kaynaklar bulundu ve Sultan 2. Abdülhamid'in 2 Ramazan 1313 (5 Şubat 1897) tarihli fermanı ile de "Balat Karaağaç Mahallesi, Dibek Sokağı mevkiinde, vakıf arazisi üzerinde, uzunluğu 27.1 metre, eni 25 metre, yüksekliği 15 metreyi aşmamak üzere 3 katlı bir hastahane ile müştemilatı olarak da 9m. x 5.5m. x 5m.'lik bir mutfak ve ayrıca bir çamaşırhane" inşaatına izin alındı. Ve Or-Ahayim Hastahanesi'nin temeli görkemli bir törenle atıldı.

Bu noktada bazı verilerin çeşitliliğini gözlemekteyiz. Şöyle ki, Avram Galante her iki eserinde ("Documents Officiels", sayfa 58 ve "Histoire des Juifs d'Istanbul", cilt 1, sayfa 206) fermanın miladî tarihini 5 Şubat 1897 olarak vermekte, hastahanenin temel atma töreninin 1897 yılı Hanuka bayramında (yaklaşık Aralık ayında) yapıldığını belirtmektedir. Fransızca "Stanboul" gazetesi, 11 Mayıs 1986 Pazartesi tarihli nüshasında ise, "Dünkü Pazar günü Musevi cemaati için bir bayram günü oldu," diye başlayan haberde Balat Or-Ahayim Hastahanesi temel atma töreninin ayrıntılarını vermektedir. Mayıs 1896 ile Aralık 1897 tarihleri arasındaki çelişkinin en mantıkî izahı, birbirlerinden farklı iki ayrı törenin söz konusu olması ihtimalidir...

1938-1948 Yıllarında Balat

Niso Tiza

(28 Nisan 1989)

Bir zamanlar ben de çocuktum. Size doğduğum yer olan Balat'tan biraz söz etmek istiyorum. Tüm olayları ve yerleri tam olarak hatırlayamıyorum ama yine de hafızamda bulunan bazı hatıralarımı anlatmak istiyorum.

Hızır Çavuş Mahallesi'ni bilir misiniz? İşte ben o mahallenin Hacı İsa Sokağı'nda bulunan tahta bir evin üçüncü katında doğmuşum. Yeri tam belirtmek gerekirse şöyle anlatabilirim: Hani ana caddede köşe başında bir "Çiçek Sineması" vardı ya. Sinema ama yazlık açık hava sineması. Hey gidi günler hey! Geçirdiğim yazların kaç sıcak gecesini Carmen Miranda'nın filmlerini seyretmekle geçirmiştik, hatırlayamıyorum!

Her neyse, bunu bırakalım da size evi tarif etmeye devam edeyim. Evet, köşedeki Çiçek Sineması'nın karşısındaki dik yokuştan yukarı çıktığınızda sağdaki ilk sokaktı benim sokağım. Evimiz herkes tarafından bilinirdi. Zira birinci katta, ruhu şad olsun, Rav Asayas otururdu. Bembeyaz uzun sakalı ile halen gözlerimin önünde. Babamın teşviki ile ilk İbranice dersimi ondan alan şanslı kişilerden biriydim ben.

O zamanlar kış şimdikilerden daha mı şiddetli geçerdi, yoksa bana mı öyle geliyor bilemiyorum. Her evde koca koca çini sobalar (henüz antika değerleri yoktu) ve bakır mangallar bulunurdu. Genellikle odun yakılırdı sobalarda o zamanlar. Sobalarda biriken korlar ince uzun bir kürekle alınıp mangala konurdu. Herkes kışlık odununu bodrumlarda muhafaza ederdi. Biz soğuk günlerde aşağı inmekten kurtulan şanslı kişilerdendik. Çünkü oturduğumuz dairenin içinden dar tahta bir merdivenle çıkılan bir tavan arası odasına (şirvane) sahiptik. Biz yakacağımızı orada muhafaza ederdik. Yalnız, gelen ve evin önüne dökü-

len odunları bu en üst kattaki tavan arasına çıkarmak için herkesin göbeği çatlardı. Bu tavan arasında yakacaktan başka neler yoktu, neler! Eski sandıklar, eski kitap ve gazeteler (sobayı yakmak için), yedek soba boruları, dikiş provası yapmak için kullanılan yarım beden mankenler, oturaklar, minderler ve daha neler neler. Minder dedim de aklıma geldi. O zamanın evlerinde balkonların kapalı şeklinde bir çıkıntı (cumba) bulunurdu. Minderler de umumiyetle oraya konurdu. Maşallah bunlar öyle yüksek ve sert olurlardı ki hiç sormayın. Ufacık boyumuzla zar zor ve destekle tırmanabilirdik. Zorluğu bir kenara bırakalım, öyle hoş olurdu ki oradan sokağa bakmak. O zamanlar bir kuruşluklar vardı, ortaları delik. Bu bir kuruşun içinden bir ip bağlar, pencereden aşağıda oynayan arkadaşlarıma sarkıtır, balığa çıkmış gibi eğlenirdim.

Bir kuruşun o zamanlar değeri oldukça fazla idi. Mesela sokağımızdan geçen muhallebiciden bir porsiyon muhallebi bile alırdım. Ne güzel ve lezzetli muhallebi idi o! Satıcı muhallebiyi kare şeklinde keser, üstüne bolca hakiki gülsuyu ile pekmez dökerdi. Kaşığı da özel idi. Upuzun ve ucunda ay yıldız olan bir uç ve üçgen bir kaşık. Doyum olmazdı doğrusu. Ve daha nice satıcılar geçerdi sokağımızdan. Rengârenk macunlar, arenacılar, sucular, eskiciler, keten helvacılar, narasından korktuğumuz naneci, baharatçılar ve daha niceleri. Renkli ve cana yakın, unutulmaz simalar. Karlı ve soğuk havalarda nedense bu satıcılar pek ortada gözükmezlerdi. O zaman biz de soluğu şekerci Bilefante'de alırdık. Ne çok renkli şekerler bulunurdu o cam kavanozların içinde...

Şekerci dükkânının biraz aşağısında, karşı sırada, içerlekte kalan Milli Sineması vardı. Kış günleri odun sobası tam ortada fokur fokur yanar, çıkan dumandan perdede oynayan filmi doğru dürüst seyredemezdik. O ne unutulmaz filmlerdi. Baytekinler, Şazemler, Zorolar, Cin Otriler ve düşüp kalkmalarına rağmen başlarındaki hiç

düşmeyen şapkaları ile en acımasız gangsterler. Hayrettir, bu filmlerin hepsi de 36 kısım tekmili birdendi. Film ne kadar uzun olursa olsun bir kere seyretmekle çıkmazdık sinemadan. Ben filmi sabahtan akşama kadar defalarca sıkılmadan seyrederdim. Ta ki babam akşam gelip beni yaka paça dışarı çıkarıncaya kadar.

Sinema çıkışında sağ köşede pencereleri tül perdeli bir meyhane vardı. İçi her zaman dolu ve dumanlı olurdu. Meyhanenin önünde de ufak camlı tezgâhı ile "Taze mersika!" diye bağıran bir satıcı bulunurdu. Önünden geçtiğimizde mis gibi kokar, derin nefesler çekerdik. Bir de hamam bulunurdu sokakların birinde. Ben henüz küçük olduğumdan hep annem götürürdü beni bu hamama. Göbek taşına oturmuş muhabbet eden ve bu arada meyve yiyen kadınlar hatırlıyorum hayal meyal. Hamamın içinde özel oda alır ve beni orada yıkardı. Evlenmek üzere olan genç kızların girdiği, bir kaç basamakla inilen, içi su dolu olan bir yer daha vardı, daracık. Ben hep annemin yanından kaçar, oraya oynamaya giderdim. Annemin beni Tahta Minare isimli bu hamama götürmesi yıllarca sürdü. O günden sonra annem beni bir daha kendisiyle hamama götürmedi. Bana sorarsanız haksız da değildi!...

Balat Anılarının Devamı
Niso Tiza
(31 Mayıs 1989)

Hatırladıkça Balat'la ilgili anılarımı yazmaya devam ediyorum.

Hatırlayabildiklerim pek o kadar açık ve net değil maalesef.

Balat'tan ayrıldığımda galiba ilkokulun 3. sınıfına gidiyordum henüz. Okula gidip gelmek bambaşka bir olaydı. Vapurla, o ufacık, fakat o günkü boyutlara göre oldukça önemli vapurlarla gidip gelirdim. O vapurların isimle-

ri değil de numaraları vardı. Galiba en büyüğü 7 numara idi hatırladığım kadarıyla. Vapurdan köprü iskelesinde iner, Şişhane'ye, Bankalar Yokuşu'nu tırmanarak giderdik. Sandallar o zamanlar oldukça revaçta idi. Tüm Haliç içinde sandallar vapurlardan çok görülürdü. Cumartesi ve Pazar günleri, Milli Sineması'ndaki film değişmediği zamanlar, yaya olarak Unkapanı'na, oradan da yukarıya, Şehzadebaşı'ndaki sinemalara giderdik. Üç film tekmili birden. Seyret seyredebildiğin kadar.

Havaların açık olduğu bahar günlerinin tatillerinde büyük bir zevk ve heyecanla o zamanların en nezih sayfiyesi olan Heybeliada'ya giderdik. Hem de ne ile biliyor musunuz? Vapurla. Hem de vapurların kralı, yandan çarklısı "Neveser" vapuru ile. Zannediyorum yalnız gidiş üç saate yakın sürerdi. Ne muhteşem bir mutluluktu bu!

Her ne ise, biz yine Balat'a dönelim. Ahrida Sinagogu'nu ilk görüşüm zannediyorum ki hayatım boyunca unutamadığım ve unutamayacağım olaylardan biridir. Babam elimden tutarak götürmüştü beni oraya. İçerisinin alt üst ve pislik içinde oluşu beni hayal kırıklığına uğratmıştı. Her yer samanla dolu idi. Kapıları açık olan "Hal A Kodeş" bile. Harp zamanından kalmış bir şekilde, öyle kendi başına terkedilmiş bir durumda idi. Daha sonra Ahrida temizlendi ve düzeltilerek ibadete açıldı. Annemin "azara"dan bana el sallayışını da hiç unutmayacağım. "Sukot"ta büyük bir demir kapıdan arka bahçeye çıkar, orada kurulan yemek masalarından üzüm, peynir, "bulemas", "biskoços", "borekas" ve bir sürü şeyler yer, masaların altında oyun oynardık.

Ahrida'dan başka bir de Çana ve Yambol Sinagogları vardı. Yambol'u pek hatırlamıyorum ama Çana'ya mermer basamaklarla çıkıldığını ve alt avluda bir kömürcünün bulunduğunu hayal meyal hatırlıyorum. Sinagog'un ana giriş kapısının solunda da bir fotoğrafçı dükkânı vardı. İlk resimlerimin üç ayaklı tahta bir makinede çekildiği

fotoğrafhane idi orası. Oturduğumuz sokağın aşağısında meydan gibi bir yer vardı. Kışın çamurdan geçilmez, kuru olduğu zamanlarda ise top koştururduk. Ayrıca yaz aylarında bu meydana bir çadır tiyatrosu kurulurdu. Çığırtkan akşam saatleri, "Bu akşaaaaamm...." diye başlayan narasını atar, müşteri toplamaya çalışırdı. Akşam yemeğimizi acele ile yer, heyecanla bilet almaya koşardık. Rıfat Telgezer diye bir akrobat vardı. Tel üstünde upuzun sopası ile denge sağlayıp bir sürü heyecanlı numaralar yapardı. Dansözünden orta oyuncusuna kadar her şey vardı bu çadır tiyatrosunda.

Çocukluğumun bir bölümü Balat'ta işte böyle geçti..."

Ahrida'nın Restorasyonuna Başlanıyor
Naim Güleryüz
(18 Nisan 1990)

Din ve vicdan hürriyetlerini korumak için bağnazlık ortamından kaçmak zorunda kalan Musevilerin kendilerine kucak açan Osmanlı İmparatorluğu topraklarına gelişlerinin ve Türkiye'yi vatan kabul etmelerinin 500. yıldönümünü kutlama hazırlıkları çerçevesinde, kalıcı bir eser olarak "tarihi bir yapının restorasyonu" düşünüldüğünde, önerilen birçok aday arasında bir seçim yapabilmek için önce "kriterler"i tesbit etmek gerekiyordu.

Bu konuda uzman kişi ve kuruluşlarla yaptığımız istişarelei sonucu aşağıdaki dört bilimsel kriteri saptadık:

1. "Tarihi bir geçmiş"i olması.
2. "Mimari bir hüviyet"e sahip bulunması.
3. "Bulunduğu bölge"nin özellikleri.
4. "Halen faal" olup olmadığı.

Kriterlerde mutabık kaldıktan sonra esasen seçime gerek kalmadı. Rakipsiz aday, buram buram tarih kokan "Balat Ahrida Sinagogu" idi.

15 Ramazan 1104 (10 Mayıs 1694) tarihli bir tamir fer-

manından "Feth-i Hakanî'den (İstanbul'un fethinden) önce mevcut" olduğu açıkça anlaşılan bu sinagog, 15. yüzyılın ortalarında Makedonya'nın Ohri kasabasından Balat'a göç eden Musevi'lerce kurulmuştur.

Ahrida tarih boyunca zamanın etkisinden ve özellikle 16. ile 17. yüzyıllarda İstanbul'da meydana gelen sayısız zelzele ve yangından zarar görmüş, çok kez uzman olmayan kişiler tarafından tamir edilmiştir. Hatta bir iddiaya göre 18. yüzyılda tekrar tamamen inşa edilmiştir.

Bu sinagogun aslına mümkün olacak en sadık şekilde restore edilmesinin mazimize ve yaşadığımız şehrin tarihi yapısına karşı bir borç olduğu kanaatindeyiz.

"Nuh'un Gemisi"nden esinlenmiş "Teva" ve "Ehal" içindeki mozayikleri ve sedef kakmalı kapıları, beş yüzyılın eskitip silemediği toprak boya tavan tezyinatları ile gerçek bir mücevherdir Ahrida.

Ve Ahrida Balat'tadır. Bu restorasyonu üstlenen Yüksek Mimar Hüsrev Tayla'yı izleyelim:

"Efsane şehir İstanbul'un doğal güzellikleri yanında tarihi dokusunun da büyük ölçüde yok olduğunu görmemek imkânsız hale gelmiştir. Artık o narin minareler ve muhteşem kubbeler kendilerine ölçek veren o zarif ahşap ev ve konakların üstünde yükselmiyor. Birbiri üzerine yığılarak yükselen çok katlı apartman, işhanları gibi beton yapılar arasından boyunlarını uzatarak görünmeye çalışıyorlar.

İstanbul'un bütününde olduğu gibi, mahalle ölçeğinde bile tabii hüviyetini koruyabilmiş bölgelerini bulmak için uzun uzun aramak gerekecektir.

İşte Balat, insana huzur veren eski İstanbul'un en az bozulmuş köşelerinden birisi. Tarihi çarşısı, çamurlu da olsa karakteristik sokakları, zarif derzli, tuğla-taş cepheli ve kemerli evleri, dükkânları, asmalı gölgelikleri ile bizi birden en az üçyüz yıl gerilere sürüklüyor.

Bu renkli çevrede ayrıca değişik inançların muhte-

şem mabetleri de tarihi zenginliği yoğunlaştırıyor.

Mimar Sinan'ın eseri (1562) Vezir-i Azam Semiz Ali Paşa kethüdası Ferruh Ağa'nın camii ve Ahrida Sinagogu bu anıtların en önemli ikisidir."

Sahte mesih Sabetay Sevi'nin 1660'lı yıllarda vaaz verdiği, içinde yapılan görkemli düğün merasimlerinin tatlı heyecanını hâlâ içlerinde taşıyan insanların Cumartesi duaları için doldurduğu ve ananevî Purim kutlamalarında ayakta dahi yer bulunamadığı Ahrida'yı 1992'de "yenilenmiş", daha doğrusu "eski haşmetine dönmüş" haliyle karşılayacağız.

Ahrida Sinagogu'nun onarımına dair düzenlenen ve ilgili makamlara tevdi edilen proje ve teşvik evrakı onaylanmış olup, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nca tasdik edilen proje esas alınarak yapılacak restorasyon çalışmalarına Mayıs ve Haziran ayı içinde fiilen başlanacaktır.

Balat'ın Türkiye Yahudileri İçin Önemi (1900-1950)

Dr.Elie Shaul

(NOT: İsrail'in Bat-Yam kasabasında yaşayan Dr. Elie Shaul, anılarını "Ladino"-"Yahudi İspanyolcası" dilinde kaleme almıştır. Gazetede oldukça uzun bir yer tutan anılarını özetleyerek veriyoruz.)

1. Bölüm
(31 Ekim 1990)

Türkiye Yahudilerinin tarihinde çok önemli bir yeri vardır Balat'ın. Haliç'in kıyısında, yine Yahudilerle dolu olan Hasköy'ün karşısındaydı Balat. Bizans zamanında yine Yahudilerin mukim olduğu Balat'ta Rumlar ve Ermeniler de vardı. Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılında İstan-

bul'u almasından sonra Rumlar topluca terkettiler burayı. Osmanlı İmparatorluğu (ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerle) boşalan bu bölgeleri doldurmak zorundaydı. Böylece Yahudilerin buraya yerleşmesi teşvik edildi. Balat'ın Yahudiler için önemi 1950'lerin sonuna kadar devam etti. O yıllardan sonra Balat bir Yahudi yerleşim merkezi olmaktan çıktı. 1. Dünya Savaşı'nda yalnızca Balat'ın 25.000 Yahudi nüfusu vardı. O yıllarda Balat'a "Küçük Paris" denirdi. Çok renkli, canlı bir yöreydi Balat, dükkânları, bakkalları, eczaneleri, doktorları, kasaplarıyla. Tümü de Yahudi'ydi. 1920-1930 yılları arasında Balat için şarkılar bile bestelenmişti.

Balat'a bir zamanlar "deniz kıyısındaki Balat" denirdi, yani bir Riviera kenti gibi görülürdü. Hasköy içinse "gökyüzünün altındaki Hasköy" deyimi kullanılırdı. Balat'la Hasköy arasında tatlı bir çekişme vardı. Balat'lılar "Balat'lı delikanlı, Hasköy'lü kuruüzüm" derler, Hasköy'lülerse "Hasköy'lü delikanlı, Balatlı kuruüzüm" şeklinde karşılık verirlerdi.

Balat eczaneleri:
a) Nasi Eczanesi
b) Levi Eczanesi
c) Negrin Eczanesi
c) Hüsamettin Bey Eczanesi

Balat dişçileri:
a) Jak Leon (sonradan Jak Deleon adını almıştır)
b) Josef Leon (Jak Deleon'un kardeşi)
c) Beraha (Dr. Beraha'nın kardeşi)

Perikli adlı bir Rum hem berberlik hem de dişçilik yapardı. Balat'ta Yahudi avukat yoktu. İş bitiriciler vardı. İzak Mitrani bunlardan biriydi.

Balat doktorları (1. kuşak):

a) Dr. Nahmiyas
b) Dr. Beraha
c) Dr. Maçorro
d) Dr. Nacar
e) Dr. Avram Şaul (yazarın babası, Dr. Albert Şaul olarak da bilinir)
f) Dr. Alfandari
g) Dr. Hayat (Or-Ahayim Hastanesi)
h) Dr. Lemer (Or-Ahayim Hastanesi)

Balat doktorları (2. kuşak):

a) Dr. Leal
b) Dr. Jak Yafets (Dr. Kurtaran olarak da bilinir)
c) Dr. Juda Levi (Eczacı Levi'nin oğlu)
d) Dr. Esther Galiko
e) Dr. Şalom Habib (sonradan Benhabib soyadını almıştır)
f) Dr. Loya
g) Dr. Davit Kamhi (Şekerci Binyamin'in oğlu)
h) Dr. Yakov Tovi
ı) Dr. Rahel Levi de Tovi

Balat eczacılarının arasında unuttuğum biri var ki, o da Gavriel Şaul'dur; babamın kardeşi olan Gavriel Şaul, Neve Şalom Sinagogu katliamında (6 Eylül 1986) yok edilen 22 Yahudi arasında bulunan Dr. Moiz Şaul'un babasıdır. Amcam Gavriel Şaul, Bursa, Mudanya ve Haydarpaşa'da eczacılık yaptıktan sonra, eczanesini Balat'taki evine taşımıştır. Nisim, Moiz ve Beki Şaul'un babasıdır.

2. Bölüm
(7 Kasım 1990)

Şimdi de Balat'ın sinagoglarından söz edelim. Ahrida Sinagogu yalnız Balat'ın değil, tüm İstanbul'un en tarihi sinagogudur. Osmanlı İmparatorluğu'ndan önce de vardı. Adını Makedonya'nın Ohri bölgesinden gelen Yahudilerden almıştır. Balat'taki diğer sinagoglar arasında Yambol, Çana, Sigiri, Pulyaşan, Estipol, Kasturya, Muraya sayılabilir. Or-Ahayim Hastanesi'nin içinde de bir sinagog vardı. Yine Balat'taki Yeşiva Sinagogu tek bir odadan oluşuyordu. Birçok zengin Yahudi'nin evi büyük bayramlar sırasında sinagog olarak kullanılıyordu. Perendeoğlu'nun evi bunlardan biridir. Balat'ın dışında, bakkal Palombo'nun karşısında, Eliyahu Anavi Sinagogu vardı.

1920-1940 yılları arasında Balat'ta yaşayan hahamların en ünlüsü Yambol Sinagogu'nun hahamı Liya Zalma'ydı. Ahrida Sinagogu'nda Merkado Koen hahamlık yapıyordu. Sigiri Sinagogu'nda Haham Şimon Asayas bulunuyordu. Şimon Asayas aynı zamanda İbranice profesörüydü, din dersi de veriyordu. Balat Ahrida Musevi Muhtelit İlkmektebi'nde uzun yıllar ders vermişti. Yambol Sinagogu'ndan Haham Yomtov da İbranice ve ilahiyat profesörüydü. Balat'ın diğer ünlü hahamları arasında gür beyaz sakallı Bensiyon Bedalahmi, eğitmen Eliya Şaprut, şair Moşe Benhabib sayılabilir.

Balat'ın içinde Ahemla adlı bir spor kulübü vardı. Bu satırların yazarı da bu kulübün üyelerinden biriydi. Bu kulüp daha sonra Türk Kültürü ve Yardım Cemiyeti adını almıştır. Cemiyetin amaçları, spor yarışmaları düzenlemek, Türk kültürünü Yahudiler arasında yaymak ve yoksullara yardım etmek olarak özetlenebilir. 1930-1935 yılları arasında Ahemla Kulübü'nün başkanı Dr. Avram Şaul'du. Dr. Avram Şaul aynı zamanda Balat Yahudi Cemaati'nin de başkanıydı. 1949 yılındaki ölümüne dek başkan-

lığını sürdürmüştür. Prof.Abraham Galante, "İstanbul Yahudileri Tarihi" başlıklı kitabında, Dr.Avram Şaul'a da yer vermiştir.

İstanbul Yahudileri için büyük önem taşıyan ünlü Balat bölgesinin öyküsünü noktalamadan önce, orada yaşamış olan tanınmış ailelerin adlarını kayda geçirelim:

Eskenazi, Behar, Levi, Kohen, Krespi, Marçelli, Dana, Arhuete, Naftali, Pardo, Ariel, Kapon, Mizrahi, Albukrek, Loya, Mitrani, Nahum, Leon, Akiva, Benşuşe, Treves, Konorte, Ben Şaprut, Sarfati, Ojalvo, Avimeleh, Perendeoğlu, Pesah, Albohayre, Dinar, Macar, Kutiel, Aboresi, Alkabes, Hayim, Tores, Sevilia, Şaki, Beraha, Nahmiyas, Şaul, Maçorro, Navaro, Gayus, Acubel, Alazraki, Ancel, Aranya, Kordovi, Abenyakar, Palombo, Poyastro, Asayas, Zalma, Palti, Habib, Benhabib, Çiprut, Dekalo, Kazes, Adila, Çikurel, Navon, Benveniste, Koronyo, Kumbriyel, Hananel, Galiko, Madem, Atias, Rofe, Dalva, Dasa, Manoah, Çakan, Alkulumbre, Şalhon, Toledo, Mayorkas, Ner...

1.Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Yahudileri

Prof.Stanford J. Shaw

çev.Fani Ender

(21 Kasım 1990)

(...)

18. yüzyıldan itibaren İstanbul'daki Yahudi yaşamının merkezi durumundaki Balat semti, 1930'lara kadar süregelecek bir refah ve zenginlik dönemine giriyordu. Tüm cadde ve sokaklar genişletilerek yeniden ışıklandırılmış, kanalizasyonlar yenilenmişti. Zenginleşip refaha kavuşan Yahudiler, kendilerine yeni tuğla binalar inşa ediyordu. Fakir veya zengin, yeni Yahudi evleri hep aynı tarzda ve mimaride inşa ediliyordu. Aralarındaki fark malzeme veya dekorasyonda oluyor, daha pahalı binalar inşaatlarına

tuğlanın yanısıra mermer ve ahşap aksesuarları katıyordu. Zemin katındaki geniş holleri, oturma odaları ve yemek odaları genelde Osmanlı tarzında döşeniyordu: Alçak sedirler, büfeler, halılar ve aile fertlerini yemeklerde etrafında toplayan büyük bir masa...

Mutfak, genelde, zemin katın arka kısmında, bazen de bodrum katında yer alırdı. Mutfakta bir su deposu, kömürle yanan bir ocak-fırın ve içinde su ısıtılan kocaman bir kazan bulunurdu. Bodrumda odun ve kömür saklama depoları ve personelin oturduğu odalar yer alırdı. Üst katta ise Avrupai tarzda döşenmiş, yalnızca önemli olaylarda kullanılan büyük salon ve onun bitişiğinde yine Avrupai tarzda döşenmiş ebeveyn yatak odası, arka bölümde ise çocuk odalarıyla sokağa bakan bir balkon yer alırdı...

En zengin evlerde, depo, kiler veya personel odaları olarak kullanılan ilave bir çatı katı vardı. Orta tabaka Yahudilerinin evleri de aynı mimari yapıya sahipti, ancak her kat ayrı bir daire idi ve alt katlar ek gelir sağlamak amacıyla kiraya verilirdi...

(...)

(Yazarın notu: *Dr. Elie Shaul'un anılarında adı geçen Balat'lı Jak Deleon'un, bu satırların yazarı Jak Deleon'la kan bağı yoktur, yalnızca ad benzerliği bulunmaktadır.*)

BALAT'IN KARŞI KIYISI: HASKÖY

"Bu kasaba her ne kadar Hasköy namı ile tanınırsa da, emsalsiz ve güzel bir şehirdir. Çünkü üçbin kadar bağçeli ve çok katlı evleri vardır. Bazı bağlarında limon ve turunç yetiştirilir. Havası güzel, neşeli bir yerdir. Denize bakan kat kat evleri vardır. Bilhassa Küpelioğulları, Mordahay, Nesim ve Kemal adlı Yahudilerin evlerinin bağ ve bağçelerinde öyle limon ve narlar yetişir ki, benzeri hiçbir bağda bulunmaz. Burası da Galata Kadılığı'na bağlıdır. Fakat ayrıca subaşısı, Yeniçeri çorbacısı ve kolluğu vardır. Bir camii, İskele Mescidi, Saraçhane Mescidi adı ile de iki mescidi vardır. Han, imaret ve medrese gibi şeyleri yoktur. Bir hamamı, bir Müslüman mahallesi vardır. Geri kalan onbir mahalle Yahudi mahallesidir. Daha önce de belirtildiği gibi, İstanbul'da çıkan yangında, Şuhud Kapısı'ndan içeri doğru yanan Yahudi evlerinin yerinde bir cami temeli bulunmuştu. Oraya Valide Sultan Camii yapılınca, evleri yanan Yahudiler de Hasköy'e yerleşerek yirmiden fazla cemaat teşkil ettiler. Nüfus olarak toplam onyedi bin kadardırlar. Bu kasabayı görenler Rumeli'nde Selânik'e, Arabistan'da Safed şehrine benzetir ki, Yahudi ile doludur. Oniki sinagog ve hahamları vardır. Bundan başka iki mahalle Rum ve bunlara ait üç kilise vardır.

Bir mahallede Ermeni vardır. Dükkânı altıyüzü geçer. Bedestanı yoktur; fakat dükkânlarda çok kıymetli mallar bulunur. Elli dükkân debbağ boyahanesi, yüz meyhane ve üçyüz de evi vardır. Fakat Küpeli Yahudi'nin kokulu elma suyu ile Tiryandafile adlı Rum'un misket şarabı erenler arasında pek meşhurdur. Çünkü bağlarındaki misket üzümünün bir eşi ancak Akdeniz boğazındaki Boz-

caada'da bulunur. Yahudi çocuklarının terbiye ettikleri şeftaliler pek güzel olur."

Böyle anlatıyor Evliya Çelebi 17. yüzyıl Hasköy'ünü. Ve şöyle sürdürüyor sözlerini:

"Bu Hasköy yakınında, deniz kenarında, padişahlara mahsus Tersane Bağçesi vardır. Bizans devrinde de burası krallara ait imiş. Fakat Fatih, fetihten sonra, evvela çadırını burada kurup, gazâ malını Müslüman gazilerine burada taksim ettiğinden, fermanıyla mamur hale getirilmiş ve çeşitli avlular, hamam, köşkler, birçok odalar, sofalar ile havuz ve şadırvanlar yapılmıştır. Satrançvari oniki bin servi ağacı dikilmiştir ki, kokusu dimağı sarhoş eder. Ağaçların birbirine girmesinden dolayı bu bağa güneş tesir etmez. Hele güzel sesli kuşları insanın canına can katar. Bu bağın sulu şeftalisi ve kayısısı pek sevilir. İbrahim Han deniz kenarında bir köşk yaptırmıştır ki, Hâvarnak köşküne benzer. Bağçe önündeki denizde bir çeşit deniz hayvanı çıkar ki, ayrıca avcıları vardır. Adına istiridye derler. Sedef gibi kabuk içinde canlı bir mahlûktur. İçki içenler, zeytinyağı ile pişirip yahut limon ile çiğ çiğ yerler. Güzel bir yemektir..."

Evliya Çelebi bu bahçenin bir üstadı ve 300 kalfası olduğunu ve hünkârlara mahsus kayıkhanelerinin bulunduğunu da yazar. Dört yanı mesire yeri olan bu bahçenin üstadına, istiridye avcıları tarafından yıllık 10.000 akçe verilir. Padişah Hasköy'den deniz yoluyla ayrılırken, saltanat kayığının cevahir kubbesi altında, mücevher taht üzerinde oturur, cûra, zurna ve çiftenakkare faslı eşliğinde Haliç'in iki yanındaki yalıları, bağları ve bahçeleri seyrederek saraya dönerdi. Kimi zaman da Tersane Bahçesi'nin has ahırındaki safkan küheylânlardan birine binerdi padişah ve Hasköy'ün kuzeyindeki Okmeydanı'na uzanarak orada cirit oynatırdı. Tersane Bahçesi'nin içindeki köşkün 3. Ahmet zamanında onarılarak baştan sona Venedik'ten getirtilen aynalarla süslendiğini ve o devirden son-

ra Aynalı Kasr adıyla anıldığını yazar tarihçiler. Eremya Çelebi Kömürciyan, "17. Asırda İstanbul" adlı kitabında, seyyah Aubry de la Mortraye'in "Travels Through Europe, Asia and Part of Africa" ("Avrupa, Asya ve Afrika'nın bir Bölümüne Seyahat") başlıklı çalışmasında yer alan şu notlara yer verir:

"Bu saray, odalarında yerleştirilmiş büyüklü küçüklü aynalardan dolayı Aynalı Saray tesmiye edilir. Padişah hava almak için ara sıra orada bulunan geniş salona gelir. Bu pavyonun büyük bir kısmı denize çakılı direklere oturtulmuş olup sağdan soldan Haliç'in güzel manzarasına nazır bir vaziyettedir. Pavyonun üzerinde güzel bir kubbe vardır ki iç kısmı İran üslûbu nakışlarla süslenmiştir. Salona açılan iki oda, nakışları, müzeyyen duvarları ve müteaddid çeşme ve fıskiyeleriyle güzellik bakımından salondan geri kalmaz. Odalardan birisinde fevkalade güzel bir hamam vardır. Saatçı ustası ile birlikte buraya gittiğim vakit çiniler tamir ediliyordu. Hamamın soğukluk dairesinin zemini al Venedik taşlarıyla döşenmiştir."

Yalnızca padişahlara mahsus bir eğlence ve dinlence mahalli miydi Hasköy? Doğal olarak hayır. Haliç'e giren gemilerin kışladığı lâtif bir liman, şenlikli ve renkli bir kasabaydı. Hasköy'de kışlayan gemicilerin çoğu meyhane erbabı olmakla birlikte, Hasköy'de meyhane çoktu. Bu gerçeği de tarihe geçiriyor Evliya Çelebi: "İstanbul'un dört çevresinde meyhaneler çoktur. Ama çokluk üzre Samatya-kapısı'nda, Kumkapısı'nda, Yeni Balıkpazarı'nda, Unkapanı'nda, Cibalikapısı'nda, Ayakapısı'nda, Fenerkapısı'nda, Balatkapısı'nda, karşıda Hasköy'de bulunur."

300 yıl öncesinin Hasköy'ü bu. Bugünkü Haliç mahallesiyle uzak ya da yakın bağlantısı yok. Rivayete göre Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethinden hemen sonra çadırını buraya kurdurmuş, bu bölgenin adı da böylece Hasköy olmuştu. Fatih'in hocası Ak Şemsettin'in Hasköy'de Çemşirlik Havuzu denilen yere bir servi fidanı dik-

tiği, bu servinin yeşil değil de ak çıktığı da yörenin efsaneleri arasındadır. Fatih kendi eliyle yedi servi dikmiş, fermanıyla da Hasköy'e 12.000 servi ağacı dikilmiştir. Evliya Çelebi'nin sesinden dinleyelim: "Bu bağçeye bizzat Fatih hazretleri kendi eliyle yedi servi dikmiştir ki, hepsinden uzun boylu, havadar, yeşil servilerdir. Bir. servi de Ak Şemsettin Hazretleri'nin mübarek elleriyle dikilmiştir ki, bu da çok uzundur. O güne kadar servilerin yeşil olması adet iken, Ak Şemsettin'in diktiği servi ak olmuştur. Hâlâ şimdi bile herkes tarafından seyredilir. Çemşirlik Havuzu'nun yanında idi."

Evliya Çelebi'nin Çemşirlik Havuzu olarak adlandırdığı mekân, günümüzde Çamaşırlık Havuz olarak anılmaktadır. İstanbul'un fethinden önce, Haliç sahillerinde Bizans imparatorlarının bahçeleri vardı. Bu kıyılarda Arabant adlı bir öğretmenin evi bulunduğundan, bugünün Hasköy'üne Bizans'lılar Arabant Kasabası derlerdi...

Eremya Çelebi Kömürciyan, Alexander van Millingen'in "Byzantine Constantinople" adlı kitabında Dr.Paspates'in şu görüşlerine yer verildiğini yazar:

"Yenicami'nin bulunduğu yer, 17. asra kadar Karay Yahudilerine ait idi. Onlar da bu sahanın Bizans İmparatorluğu devrinde kendi cedlerine verilmiş olduğunu iddia ederlerdi. Cami yapıldığı vakit, buradaki Yahudilere Hasköy'de evler verildi ve mezkûr cemaatin oraya naklolunan kırk mensubu, kayd-ı hayat ile vergiden muaf tutuldu. Bunların Eminönü'ndeki sinagoglarının bulunduğu arsa kanunen satılamadığı için, ona mukabil cami tarafından senevî 32 kuruş icare verilirdi."

Avram Galante, "Histoire des Juifs d'Istanbul" (İstanbul Yahudileri Tarihi, 1942) adlı çalışmasında, Karay Yahudileri konusunda tarihsel bilgiler verir. Kimi inançları ve ayinleriyle geleneksel çizgiden uzaklaşan ve ayrı bir mezhep oluşturan Karay'lar, İstanbul Osmanlı İmparatorluğu egemenliğine geçmeden yüzyıllar önce de bu şehir-

de yaşıyorlardı. Seyyah Benjamin de Tudèle, 1172 yılında ziyaret ettiği İstanbul'da Manuel Komnenos'un tebası olan 500 Karay Yahudisine rastladığını belirtir. Tudèle'e göre bu Karay'ların tümü de Pera'da yaşamaktadır. Bourgogne Dükü Philippe le Bon'un danışmanı Bertrandon de la Broquière 1432 yılında yine Pera'da Yahudilere rastladığını söyler. Bu iddiaya kaynak olarak Gustave Schlumberger'in "Siège et Prise de Constantinople par les Turcs en 1453" (İstanbul'un Türkler Tarafından Muhasarası ve Fethi, Paris 1914) başlıklı kitabı gösterilebilir. Bir Karay Yahudisi olan Samuel Bar David, 1642 yılında İstanbul'a geldiğini ve Balat'la Hasköy'de Karay'lara rastladığını yazmaktadır. Yine bir Karay Yahudisi olan Benjamin Bahar Elie Yeruşalmi, 1685 yılında İstanbul'a geldiğinde neredeyse tüm Karay'ların Hasköy'de yaşadığını gözlemlemiştir...

Avram Galante, büyük çoğunlukla Hasköy'e yerleşmiş olan Karay Yahudilerinin ünlü hahamlarını şöyle sıralar: Benjamin Bighi, Yuda Pohi (Eliezer Çelebi'nin oğlu), Josef Şelomo, İshak Yuda Yafet, Sabetay Mangubi, Elia Kokey, Şlomo Afeda Kohen, İshak Moiz Kırımî, Yakob Yafet, İshak Avram Eghiz. 17. yüzyılda iki Karay sinagogu vardı Hasköy'de: Birinin adı İstanbul, diğerinin adı Cosdina'ydı. Prof. Galante, Cosdina adının Costandina ya da Constantinopolis'den türediğini söyler. Avram Galante, Karay Yahudileri arasında tanınmış kişileri anlatırken şu adları verir: İshak Beraha Yafet (Rusya ve Romanya'da Türk Konsolosu), Sima Josef Eghiz (Maliye Bakanlığı'nda üst düzey bürokrat), Marko Moiz Terişkon (İstanbul Gümrük Müdürlüğü'nde üst düzey bürokrat), Dr.-Marko Sinani (askeri hekim), Dr.İshak Baruh Kırımî (Trabzon Belediye Tabibi ve Ordu Hükümet Tabibi), Dr.Marko Oğuz (Şişli Sağlıkevi'nin kurucusu), Benjamin Levi (eczacı). Çok gerilere gidildiğinde, ünlü Karay Yahudileri arasında edebiyatçılara ve yazarlara da rastlanır:

Aron Ben Eliau (14. yüzyıl), Avram Ben Yakob Bali (15. yüzyıl), Kalef Ben Eliau Ben Yehuda Ben Josef Afendopulo (15. yüzyıl), Hillel Ben Moşe Bahaitzi (16. yüzyıl)...

19. yüzyılda İstanbul'a gelen Edmondo de Amicis, seyahatnamesinde Hasköy'ün Haliç'in kuzey kıyısına yerleşmiş, büyük ve kalabalık bir Yahudi mahallesi olduğunu yazar. Yöredeki insanların yoksulluğu etkilemiştir Edmondo de Amicis'i. Bu noktada insan sormadan edemiyor: Ne oldu Fatih'in Hasköy'ü (15. yüzyıl) ve Evliya Çelebi'nin "müzeyyen" şehri? Bunun yanıtı kısa ve açık: Fener'in "aristokrat" Rumları'nda olduğu gibi, Hasköy'ün varlıklı Yahudileri de İstanbul'un içine, hatta kuzeyine taşındılar. Beyoğlu ve yöresi (Kuledibi ve Galata) gündeme geldi önce, sonra Şişli Mahallesi ve Boğaziçi'nin kıyıları mesken tutuldu. Hasköy'de yoksul Yahudiler ve kök saldıkları zeminden kopamayan yaşlılar kaldı...

Prof. Avram Galante, "Fatih Sultan Mehmet Zamanında İstanbul Yahudileri" adlı kitabında (1953) Hasköy konusunda şu bilgileri verir:

"İkinci Ehl-i Salib'in reisi olan Alman İmparatoru Konrad, Küçük Asya'ya gitmek maksadıyla İstanbul'a gelmek için 1147'de yola çıktığı vakit, Bizans İmparatoru Birinci Manuel Komnenos askeri vaziyet hakkında bir fikir edinmek üzere Filopatrion'a (şehir dışında olup, imparatorluğa mahsus bir ikametgâh) gitmiştir. Birkaç gün sonra, bu şehir yağma edildiğinden, imparator Pikridoyon (Hasköy) eteğinde bulunan Yahudi mahallesinde (Kasımpaşa) yerleşmeye gelmiştir."

M. Franco'nun "Essai sur l'Histoire des Israélites de l'Empire Ottoman Depuis les Origines Jusqu'a Nos Jours" (Kökenlerinden Günümüze Osmanlı İmparatorluğu Yahudileri Tarihi Üstüne Bir Deneme) başlıklı kapsamlı çalışmasında (Paris, 1897) Hasköy'de müthiş kolera salgınlarının başgösterdiği yazılır.

Bu salgınların ilki 1865 yılının Temmuz ortasından

aynı yılın Eylül ortasına kadar sürmüştür. Hasköy'ün bütün çarşıları hükümet emriyle kapatılmıştı o yıl. Nedeni hastaların ortalıkta dolaşıp bu korkunç mikrobu yaymalarını önlemekti. Aslında tüm İstanbul'u esir almıştı kolera. Franco, Hasköy, Balat, Cibali, Kuzguncuk, Ortaköy, Galata gibi Yahudi semtlerinin salgından etkilendiğini ve Hasköy'ün en kötü durumda bulunan semt olduğunu yazar. Hahamların emriyle sinagoglar günde 24 saat açık kalmaya başlamış, hastalığın sona ermesi için gece gündüz dua edilir olmuştu. Hatta (eski bir gelenekten yola çıkarak) bir inek kurban edilmişti. Osmanlı hükümeti salgını önlemek için seferber olmuş, hastaların giysilerini ve eşyalarını Okmeydanı'nda yaktırmış, semt sakinlerine en yetkili hekimlerini göndermişti. Mısır Hıdivi İsmail Paşa, İstanbul Hahambaşılığı'na 15.000 kuruş bağışlamıştı. Varlıklı Yahudi aileleri de para ve malzeme yardımı yapmaktan geri durmuyorlardı. Tarih, yardım edenlerin arasında Kont Abraham Kamondo'nun, Emmanuel Veneziani'nin ve Haham Yakir Geron'un da bulunduğunu yazar. İzmir'li Haham Avram Palaçi zengin ailelerden 1000 lira bağış toplayarak İstanbul'a göndermişti. Bu bağışın önemli bir bölümünü Yakov Ben Gabay adlı bir Yahudi'nin yaptığı söylenir. Afet geçtikten sonra İstanbul Yahudi Cemaati, Abdülaziz'e bir heyet göndererek şükranlarını sunmuştur.

Yıl 1871, dönem yine Abdülaziz devridir. O yılın Ekim, Kasım ve Aralık aylarında ortaya çıkan kolera, Hasköy'deki tüm hanelerde kendini gösterir neredeyse. Halk yöreyi terkederek Okmeydanı'na kurulan çadırlara yerleştirilir. Hasköy denizden ve karadan askeri güçler tarafından çevrilir ve kordon altına alınır: Amaç semte giriş çıkışları önleyerek hastalığın başka yerlere yayılmasına engel olmaktır. Koleranın ardından açlık başgösterir. Franco'nun bildirdiğine göre, hükümet herkese yetecek kadar ekmek, pirinç, et, yağ, soğan ve tuz yardımı yapmasaydı,

yaklaşık 12.000 Hasköylü açlıktan ölmüş olacaktı.

Talihsizlik Hasköy sakinlerinin yakasını Okmeydanı'ndaki çadırlarda da bırakmadı: Koleradan kaçarken tifüse yakalandı çadırdakiler. Tifo vakaları artınca da hükümet hastaları Eyüp sırtlarındaki Ramiz Çiftliği kışlasına gönderdi. Gelenler kısa sürede sağlıklarına kavuştular. Bunda Osmanlı hekimlerinin büyük payı vardı kuşkusuz. Bu arada İstanbul Hahambaşılığı da kışlaya kahve, şeker, tütün, mum ve kibrit gönderiyordu. İstanbul'un varlıklı Yahudileri de sağlığını kaybeden dindaşlarına yardım etmekten geri durmuyorlardı. İstanbul Yahudi Cemaati'nin önde gelenlerinden Samuel Molho (yine Franco'nun kayıtlarına göre) bir günde 500 okka ekmek, 200 okka et, 300 okka pirinç ve nakit olarak 3000 kuruş bağışlamıştı. Ayrıca Yahudiler arasında bir Yardım Komisyonu da kurulmuştu. 1871 yılının Kasım ayının ilk yarısında kurulan bu komisyonun başkanları Yehazkel Efendi Gabay ve Haham Sabetay Fresko'ydu. Osmanlı hükümetinin ve Yahudi cemaatinin işbirliği ve yoğun çabaları sonucunda kolera ve tifüs üç ayda yenildi ve Hasköy sakinleri semtlerine dönebildiler...

İstanbul'u küle tahvil eden 1715 ve 1756 yangınları sonucunda birçok aile Beyoğlu ve çevresini terkedip Hasköy'e yerleşmiştir. 1804 yılında Hasköy büyük bir yangınla yerle bir olmuş, 500 ev külliyen yanmış, 150 ev de harap olmuştur. Yine Galante, 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında Hasköy'de yaklaşık 25.000 Yahudi'nin ve 148 hahamın bulunduğunu yazar. Bu hahamların en ünlüleri arasında Mair Yaeş, Hayim Nassi, Rafael Saban, Merkado Benatar, Moiz Habib bulunuyordu. 1950'li yıllarda Hasköy'ün önde gelenleri arasında şu adları sayıyor Avram Galante: Avram Yafet, Samuel Kario, Nisim Fins, Pepo Hillel, Avram Masliah, Nisim Sabah. Galante'nin sözünü etmediği renkli iki kişilik daha vardı Hasköy'de: Hokkabaz Kuzu Selim (Salamon Kuzu, aslen Edirne'li,

sonradan Bursa'lı, 1930'larda İstanbul'a göç etmiş) ve Kuklacı Ezra Yağcıoğlu. Kuzu Selim'in adını çocukluğumda (yine Edirne'li olan ve sonra Bursa'ya taşınan) dedem Dr. Avram Garti'den duymuştum. Ezra Yağcıoğlu'naysa Selim Hubeş'in makalesinde rastladım (Şalom gazetesi, Yaşam eki, 3 Temmuz 1985, "500 Yıllık Bir Gelenek Zincirinin Son Halkası: Bohor Ner Çiçekçioğlu'yla Söyleşi").

Çiçekçioğlu anılarında Ortaköy'lü hokkabaz ve kemankeş Bohoraçi'den de söz ediyor. Bohoraçi'nin babası Yosef de hokkabazdı; oğlu Albert şarkı söylerdi, sesiyle ünlüydü. Hasköy gibi, Ortaköy de bir zamanlar Yahudilerin (kayıkçısı, balıkçısı, kunduracısı, matbaacısı ve basmacısıyla) yoğun olduğu bir semtti. Sinagogu Bizans devrinden kalmaydı. Rivayet odur ki, 1928 yılında Tuna nehrinden İstanbul Boğazı'na buzlar indiğinde, Ortaköy'lü Yahudiler karşı kıyıdaki Kuzguncuk'a yürüyerek geçmişlerdi. Kuzguncuk (Hasköy ve Ortaköy gibi) Yahudilerin çoğunlukta olduğu İstanbul semtlerinden biriydi. İstanbul'un içinde meydana gelen büyük yangınlar sonucunda Hasköy'e göç eden Yahudi aileler nasıl çoğaldıysa, Ortaköy'e taşınanlar da aynı oranda çok olmuştur. 1618, 1660 ve 1718 yangınları sonucunda Ortaköy'e birçok aile taşınmıştır.

1950'lerin Hasköy'ünde şu sinagoglar vardır: Pîrî Paşa, Mayorka, Sarayiko, Arabacılar, Maalem. Ayrıca Karay Yahudileri'nin de sinagogları vardı. Şalom gazetesinin Yazı İşleri Müdürü Salamon Bicirano, Hasköy'ün bundan 50 yıl önce son derece hareketli bir yöre olduğunu söyler. Hasköy'ün yeşil yamaçlarından yaprak ve çiçek kokularının yükseldiğini de ekler. Mahallenin tanınmış simaları arasında Kahveci Halil'den ve Berber Mihal'dan söz eder. Bir de beyaz bıyıkları ve altın kösteğiyle Fırıncı Mihal vardır ki bu Rum ustanın ekmeğinin tadı ve kızının güzelliği dillere destandır. Fırının yanında Hasköy'ün tek Yahudi saatçisi ve kuyumcusu bulunmaktadır. Bakkal Marmaralı

Albert, Marmara şarabıyla nam salmıştır. Albert her zaman neşelidir çünkü dükkânının tam karşısında işlek bir meyhane vardır. Rumlar arasında Boyacı Sotiri'nin adı çok duyulur; müzmin bekârdır ve dükkânı dul hanımların uğrağıdır. Hasköy'de Yahudi'lerle Rumların içiçe yaşaması sonucu, sokaklarda birlikte bilye oynayan Rum çocukları İspanyolca öğrenmiş, Yahudi çocukları da Rumca konuşur olmuştu...

Salamon Bicirano'nun anıları arasında sebze ve meyveleri şarkı söyleyerek satan manavlar ve Balıkçı David de var. Manavların ve balıkçının nameleri, tavernadan yükselen müzik seslerine karışırdı. Hasköy sinagoglarının bir zamanlar dolu olduğunu, dua seslerinin sokaklara taştığını anlatıyor Bicirano. Hasköy'ün kalburüstü Yahudi aileleri arasında Hayim, Karako, Tastasa, Nişli, Habib, Kalma, Motro, Rofe, Yahni, Ancel, Acıman, Kampeas, Mizrahi, Ventura, Asseo ve nicelerini hatırlıyor. Ve anıları 10. yüzyılda yaşayan İspanya'lı Yahudi şair Dunash Halevi Ben Labrat'ın dizelerini çağrıştırıyor (çeviren Haydar Ergülen, Şiir Atı, kitap 3, 1987):

O dedi ki
Bağbozumu şarabını iç
Kına fidanıyla zambak
Sarı sakızla öd ağacı arasında,

Narlar ve hurmalar
Ilgınlar ve salkımlar
Hoş kokulu gelincik çiçekleri
Sarmışken bahçeyi boydan boya.

Şarkıcılar toplandı
Kitara ve violalarıyla
Rüzgârın suya bıraktığı iz
Ve lavtanın uğultusuyla,

Küçük kuşlar korosu
Yapraklar arasında şarkı söylüyor
Uzun ağaçlarda
Yemiş dolu dallarda

Kumrular dem çekiyor
Düşlenen bir müzik gibi
Güvercinlerde sıra
Sesleri flüt benzeri

Zambaklarla örtülü
Bahçelerde içelim
Ve övgü şarkıları
Dinlendirsin gövdemizi.

Hasköy Yahudileri'nden bugüne kalan İhtiyarlara Yardım Derneği (İhtiyarlar Yurdu) yalnızca. Dernek 1. Dünya Savaşı yıllarında Kemeraltı'nda bir binada kurulmuş. Amacı Romanya, Polonya ve Macaristan'dan Türkiye'ye kaçan kadınların barınabileceği bir yurt oluşturmaktı. 1950'lerin sonlarında Hasköy'deki Alliance ve Seminer Okulu binasına geçti ve aynı yıllarda etkinliğini İhtiyarlar Yurdu olarak sürdürmeye başladı. O yıllarda 20 kadar yaşlı vardı dernekte; sayıları bugün 100'e yakın. Kadınlar çoğunlukta yurtta. Yaşlıların tüm gereksinimleri bağışlar sonucunda karşılanıyor ve yurtta (personel dışında) gönüllüler de çalışıyor. Yurdun duvarındaki plaketlerde bağış yapanların adları var: Mordo Karako, Selim Azuz, Sabetay Kastoryano, Gelibolu'lu Avram Kandioti, Rebeka Kandioti Defçioğlu, Lora Hara, Eliezer Hara, Josef Braunstein, Kadun Braunstein, Klara Şönman, Yuda Leon Çukran, Menahem Mando Palti, Mişel Sanje, Anette Varber, Aryeh (Leon) Varber, İsak ve Sarina Libert, Suzan Çiprut, Hayim Angelo, İsak Moreno, Luna Gabay bu uzun listenin yalnızca bir bölümü...

17 Nisan 1985 tarihli Şalom gazetesinde Emir Güler-yüz yurt sakinleriyle uzun bir söyleşi gerçekleştirdi. Aynı gazetenin 11 Aralık 1985 tarihli sayısında da Yasef Yahya ve Hayati Adoni, yurt sakinlerinden Bert Behar'ın anılarına yer verdiler. Şalom gazetesinin 3 Nisan 1985 tarihli Yaşam ekinde, Gül Molinas, İgal Desivilya ve Lelya Gezgin, İhtiyarlar Yurdu konusundaki gözlemlerini okura aktardılar.

Günaydın gazetesinden Aylin Şengün, 19 Ekim 1989 ve 27 Aralık 1989 tarihlerinde Hasköy'le ilgili izlenimlerini yazdı. Aylin Şengün'ün kalemi günümüz Hasköy'ünden görünümler yansıtırken, bir zamanların renkli ve hareketli Haliç kıyılarının terkedilmişliği tüm açıklığıyla gözler önüne seriliyor:

"Fatih Sultan Mehmet'in Haliç körfezine inmeden önce konakladığı Hasköy tepeleri, konum itibarıyla İstanbul tarihinde önemli bir role sahip. Fethin başlangıç noktası. İzlerine rastlanmasa da güzel manzaranın ışığında o günleri hatırlamak insana gurur veriyor. Bunun için olmalı, buradaki mahallelerden birine Fetihtepe adını vermişler. Gecekondularla dolu olmasına karşılık tarihe yeni bir sayfa açmanın mutluluğunu yansıtıyor Fetihtepe. Ne var ki, her köşesinde ihmal edilmişliğin izleri var. Daha yakından tanımak isterseniz, gelin birlikte dolaşalım.

Kaptan Paşa, Keçecipîri ve Piyalepaşa mahallelerinden Halıcıoğlu Yanyolu'na kadar uzanan ve böylece Kâğıthane ilçesine komşu olan Fetihtepe Mahallesi, 62 sokak ve caddeden oluşuyor. 17.000'e yakın nüfusu var. Beyoğlu ilçesinin Piyalepaşa, Pîrîpaşa ve Keçecipîri mahalleleri büyüyünce, onların kesiştikleri bölge üstüne kurulmuş. Bundan tam yedi yıl önce. Ancak yerleşime açılması 1964'e kadar uzanıyor. Daha önceki yıllarda yulaf tarlalarından oluşuyormuş. Bir ara da askeri birliklere mekân olmuş. Ne yazık ki tarihi yansıtan bir iz yok. Sadece bazıları kırılmış ama üstlerindeki kitabeleri hâlâ okunan birkaç

taş sütun görebilirsiniz. Bunları bir zamanlar burada ok talimi yapan atıcılar dikmiş. Kimi evlerin bahçelerinde kalmış, kimi caddenin kenarında boylu boyunca uzanmış duruyor..."

Fetihtepe mahallesinde yürüyoruz. Çarpık ve hızlı kentleşmenin somut örneği olan gecekondular, pencerelerden sarkan çamaşırlar, görüntüyü bir ağ gibi saran elektrik ve telefon telleri, televizyon antenleri, toz toprak içinde koşuşan çocuklar eski Hasköy'le uzak ya da yakın hiçbir bağlantısı olmayan bir görünüm oluşturuyor. Bir zamanlar (çok değil, yarım yüzyıl önce) yeşil yamaçlarıyla ünlü olan Hasköy'de bugün bir çocuk parkı bile yok. Hasköy Vapur İskelesi'ne geliyoruz ve (biraz da babalarımızın anlattıklarına sığınarak) Seyr-ü Sefâin Şirketi'nin Gülcemal "vapur"unun yanaşıp çımacının bir opera tenorunu andıran sesiyle "Haaaskööyyy!" diye seslenmesini, dantel peçeli hanımefendilerle gümüş saplı bastonlu beyefendilerin iskeleye ayak basmalarını bekliyoruz. Bugünün Belgrad ormanlarının ya da 100 yıl öncesinin Kâğıthane mesiresinin yerini tutacak bir "sayfiye"ydi Hasköy, İstanbul'luların "hava almaya ve piknik yapmaya" gittikleri bir yerdi. Şimdiyse ahşap ve kâgir binaların çoğunda "konfeksiyon atölyeleri" var. Ağaçlar eskiye göre çok azalmış; hızlı asfaltlaşmadan payını almış Hasköy yolları. Bu yollarda Kasımpaşa Meydanı'na doğru yürümek mümkün. Hasköy ve Kasımpaşa iskelelerinden kalkan ve Eminönü yakasına sefer yapan dolmuş motorlarında geçmişin izlerine rastlanmıyor.

Evliya Çelebi, Hasköy'ün komşusu Kasımpaşa konusunda yazdığı uzun tarihsel incelemenin bir bölümünde şu noktalara değinir:

"360 kadar dükkânı vardır. Fakat bedesteni yoktur. Bütün kıymetli eşyaları bu dükkânlarda bulmak mümkündür. Bilhassa derici esnafı kalabalık bir grup teşkil eder. Bu esnafın 300 kadar büyük atölyeleri vardır ve her

birinde yirmişer, otuzar kuvvetli pehlivanlar çalışır. Sarı sahtiyanı, kırmızı köselesi ve tutkalı meşhurdur. Bu esnaf kendilerine sığınan bir kaatil veya hırsızı hakime teslim etmez. Fakat o suçlu da ölünceye kadar bunların elinden kurtulamaz. Kendisine bir iş verilerek sanat öğretilir ve haramilikten kurtarılır. Daha birçok sanat sahibi vardır. Şehrin içinden akan iki derenin etrafı dükkânlarla doludur. Bu derelerin üzerinde üç tane birer gözlü köprü vardır. Köprülerin içinde en sağlamı Kasımpaşa Köprüsüdür. Ağa Köprüsü de güzeldir. Tersane kapısı köprüsü tek gözlüdür. Herkese açıktır. Bu köprülerden başka, Piyalepaşa deresine varıncaya kadar onbir ahşap köprü daha vardır. Cumapazarı Köprüsü'nden Şeyh Deresi ile Hacı Ahmet Bostanı'na varıncaya kadar, bu dere üzerinde onyedi yerde alçacık, sadece yayaların geçmesine elverişli iskele köprüleri vardır. Köprülerin hepsi pranga ve zincirlerle bağlıdır."

Hasköy'ün geniş sınırları yalnız Kasımpaşa'ya değil, Sütlüce'ye ve Halıcıoğlu'na da ulaşıyor. Hasköy Vapur İskelesi'yle Halıcıoğlu Vapur İskelesi arasında uzanan Pîrîpaşa Mahallesi (camileri, mescitleri, çeşmeleri ve hamamıyla) Hasköy'ün "başkent"i sayılıyor. Mahalle adını Yavuz Sultan Selim zamanında sadrazamlık yapmış olan Pîrî Paşa'dan alıyor. Bugün hareketli bir iş merkezi görünümünde Pîrîpaşa. Görünürde olmayanlarsa bir demlerde bu caddenin iki yakasını süsleyen tavernalar ve meyhaneler, ayrıca akşam vakti "piyasa" yapan Rum ve Yahudi delikanlılarıyla genç kızları. Evliya Çelebi şöyle anlatıyor "Pîrî Paşa Kasabası"nı:

"Bayezid Han Velî ve 1.Selim devri vezirlerinden ve Hazret-i Ebu Bekir neslinden vezir Kara Pîrî Paşa, bu yerin su ve havasını beğenerek bir köşesine bir bağçe yaptırmış ve adamlarına burada bir kasaba kurulmasını emretmiş. Pîrî Paşa denilmesine sebep budur. Bin kadar bağlı ve bağçeli evleri vardır. Galata Kadılığı'na bağlı ise de su-

başısı ayrıdır. Fakat kasabanın camii Aynî Hatun tarafından yaptırılmıştır. Bu seyyide varlıklı bir kadın imiş. İnce, narin ve güzel bir minaresi vardır ki, hendese ilmine âşinâ olanlar mimarisine hayran kalırlar. Bu camii Kapıcılarbaşı Arslan Ağa denilen cesur bir kimse tamir ettikten sonra, kapısının üstüne şu tarihi yazmıştır:

Ser bevvâb-ı der-i pâdişeh-i âlem o kim,
Şir-i dildir, esedullah denildi anâ ad.
Çün tamam oldu bu câmi dedi Hâtif tarih,
Câmi-i Has olub doldu bu cây-ı ibâd. Sene: 1000

Turşucuzâde Hüseyin Çelebi Camii: Kiremitçiler içindedir. Mimar Sinan yapısı olup, süslü bir camidir. Han, imaret, medrese ve darûlkurrası yoktur. Buralarda Yahudi, Rum ve Ermeniler otururlar. İskele başında ikiyüz kadar dükkânı varsa da, çoğu meyhane ve bozahanelerdir. Çünkü limanı güzel olduğu için, gemiler kışı orada geçirirler. Gemiciler ise meyhaneye düşkündürler. İkiyüz kadar kiremit ocağı vardır. Çünkü buralarda Arnavut dalgıçlar Temmuz ayında bir çeşit siyah çamur çıkarırlar ki, bu çamurdan başka yerde bulunmaz. O çamuru gemilerden alarak kaplara doldururlar. Kırk gün kadar havalandıktan sonra, işçiler içine girip ayaklarıyla yoğururlar. Bu çamurdan yapılan kiremit ve tuğla piştiği vakit, siyah rengi kırmızıya dönüşür. Bütün İstanbul zenginleri damlarını bu kiremitle örttükleri için, uzaktan bakınca İstanbul baştan başa kıpkırmızı görünür. Velhasıl Pîrî Paşa kasabasının kiremiti ve tuğlası meşhurdur. Mesire ve bağçeleri sayısızdır. Ayazmiyun adında bir su kaynağı vardır ki, Temmuz'da hummaya yakalanan bir kimse üç kere suyundan içip bütün vücudunu yıkarsa kurtulur. Rumların ileri gelenlerinin çoğu burada oturduklarından, bu ayazmayı çok ziyaret ederler. 4. Sultan Mehmet bu kasaba dışında bir irem bağı içinde bir su bulmuş ve üzerine bir hayat çeşme-

si yaptırmıştır. Beyaz mermer üzerine Teknecizâde Mustafa Çelebi tarafından yazılan altın ve lacivert süslü tarih şöyledir:

Bâhtiya tahsin idüb Hâtifi didi târihini
Oldu câri adile Sultan Mehmet Çeşmesi. Sene: 1063."

Evliya Çelebi'nin yüzyıllar önce anlattığı Pîrî Paşa Kasabası'yla günümüzün Pîrîpaşa Mahallesi arasında (mekân dışında) hiçbir bağlantı yok. Pîrîpaşa'yla Ayvansaray arasında 19. yüzyılda inşa edilen "Yahudi Köprüsü" de yok artık. Bu köprü 350 metre uzunluğundaydı ve 1863 yılındaki açılışından yaklaşık 10 gün sonra işlerine sekte vurulan Haliç kayıkçıları tarafından balyoz, keser ve çekiçle yıkılmıştı.

Bu noktada Hasköy Mühendishanesi'nden (Mühendishane-i Berri-i Hümayûn) ve Şirket-i Hayriye Hasköy Fabrikası'ndan söz etmek gerek. Mühendishane-i Berri-i Hümayûn, 1795 yılında, 3.Selim devrinde açılmıştı; deniz mühendishanesiyse 1773 tarihinde tesis edilmişti. Hasköy Mühendishanesi'nin ilk adı Mühendishane-i Fünûn-ı Berriye-i Hümayûn'du. Mektebin amacı, ordu için mühendis yetiştirmekti. Açıldığı yıl 80 öğrencisi vardı. Mektep, cumhuriyet devrine kadar açık kalmıştır.

Şirket-i Hayriye'nin Hasköy Fabrikası konusunda, Boğaziçi Dergisi'nin (1937) 2. sayısındaki bilgilere başvurulabilir:

"Harb-i Umumî esnasında Şirket-i Hayriye'nin bütün vapurlarının askerî nakliyatını temin ve şehre erzak vesaire nakli hususunda ifa ettikleri hizmetler, milli tarihimizde mühim hatıralarla kayda layıktır. Şirket-i Hayriye bu hatıraları 1918 senesinde neşir ve tab ettiği bir broşürde bütün tafsilatıyla yazmıştır. Bu kadar müteaddit vapurlara malik olan Şirket-i Hayriye, zaman zaman vapurlarında tamire lüzum gördükçe, bunu başka bir fabrikaya

ihaleden ise, bizzat kendisi yapabilmek üzere Hasköy'de bir fabrika tesis etmiş ve bunu senelerin mahsulü olarak ihtiyaca kâfi derecede tevsi etmişti. Bilahare, Şirket-i Hayriye vapur inşasında bittecrübe takip ettiği yenilikleri kendi fabrikasında tatbik etmeyi de düşünmüş ve bu noktadan fabrikasının ıslah ve tekâmülü işiyle de meşgul olmuştur.

(...)

Hasköy fabrikasında 75 ve 76 numaralı vapurların inşası uğrunda sarfedilen mesai çok dikkate şayandır. Ve memleketimizde Türk evladının ilk mahsulü marifet ve mesaisi olacaktır. Bir gemi inşası zannolunduğu gibi pek de kolay değildir. Gemilerin inşasında düz ve eğri parçaların hesapları ve yerlerine konulması, büyük bir dikkat ve ilim ister. Riyaziyat hesaplarının tatbik sahasından birinin de bu deniz inşaatı olduğundan şüphe edilmemelidir.

Bu yeni vapurların fabrikamızda ve kızak üstünde suret-i imalini görmek ve Türk işçilerinin nasıl bir maharet ve dikkatle vazifelerini ifa ettiğini temaşa ile vicdani bir fahr-ü zevk duymak isteyen muhterem vatandaşlarımızın, ne vakit arzu ederlerse Şirket-i Hayriye tarafından tahsis kılınacak vasıta ile fabrikayı ziyaret etmelerinin mümkün olduğu ilan olunur..."

İstanbul'un sayısız semti gibi Hasköy de kentlerin kimliğini sarsan büyük değişimlerden payını almış. Güneş batarken pırıl pırıl yanan "Altın Boynuz"un bu kıyısında bir zamanlar Arakel Altundüri Efendi'nin tiyatro kumpanyası perde açar, fener alayları ve karnavallar düzenlenir, meyhanelerinden ud ve lavta sesleri taşarmış; bugünse eski Hasköy'lüler (fenercisi, udîsi ve lavtacısıyla, tavernacısı ve meyhanecisiyle) anılarda ve kitaplarda yaşıyor...

Yeri gelmişken ekleyelim. 19. yüzyılda yaşayan Hasköy'lü Âşık Sarkis, Beyoğlu'nun dillere destan Gambrinos Birahanesi için şu dizeleri kaleme almıştır:

Giremem içeri, üst baş külüstür,
Zira Gambrinos gayet lüküstür.
Gaco şıkırdımı Pera gülleri,
Lavanta sürünmüş hoş kâkülleri.
Şampanya patlatır bir şişe en az,
Onlarda tamamdır türlü cilve, naz.
Tatavla, Kumkapı, Hasköy beyleri,
Gündüzden verilmiş gece peyleri.

1492 yılında İspanya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na göç eden ve bindikleri gemi karaya yanaşır yanaşmaz Hasköy'e yerleşen Yahudi ailelerinden biri de Deleon'lardı. İspanya'nın Leon yöresinden gelen bu ailenin soyadı 1934 yılındaki soyadı kanununa kadar "de Leon" (Leonsoy, Leon'dan anlamına gelir) şeklinde yazıldı, sonra Deleon olarak devam etti. 19. yüzyılın ortalarına değin Hasköy'de kalan Deleon ailesinin Abdülhamit'in mücevhercibaşıları oldukları biliniyor. Kapalıçarşı'da bir kuyumcu dükkânları olan Aron ve İzak de Leon kardeşler, yine aynı yüzyılda Kadıköy'de dev bir konak satın alarak Hasköy'den taşınmışlardı. Bu konağın uçsuz bucaksız bir arazisi ve bahçesi vardı. 20. yüzyılın başlarında yer alan ve Kadıköy'ün neredeyse tümünü yerle bir eden deprem sonucu evsiz kalan halk, haftalarca bu arazide kurulan çadırlarda barınmıştı.

Aron'un oğlu Jak siyasete atıldı ve padişahın yakın çevresine girdi. Tarihte Jak Bey de Leon olarak anılır. Osmanlı'nın çöküşüyle birlikte Paris'e gitti ve orada öldü. Yine 20. yüzyılın ilk demlerinde Kadıköy'deki konak büyük bir yangında kül oldu, İzak de Leon varını yoğunu toplayarak Nice'e gitti ve bir daha dönmedi. Çocukları (Marko, Rafael, Albert, Sara, Fanny Luna) İstanbul'da kalmıştı. Marko Düyûn-u Umumiye'de, Albert İnhisarlar İdaresi'nde memurdu. Albert daha sonra Kont Kamondo'nun emlâk işleriyle ilgilenmişti.

Rafael de Leon hiç evlenmedi. Polikar ailesine gelin gitti Sara, Jak Polikar'la evlendi ve yine Jak adını taşıyan bir çocukları oldu. Jak Polikar, Fortüne Maçoro'yla dünya evine girdi. Çocukları İzak, Gülören Denizer'le evlendi ve Can Jak adlı bir oğulları oldu. Fanny Luna da Dr.Amon'la evlendi, Raşel adlı bir kızları ve Rafael adlı bir oğulları oldu. Tamara Çikvaşvili'yle evlendi Rafael; kızına Kamer adını verdi. Daha sonra Tamara'dan boşanan Rafael, Zelda Asseo'yla evlendi. Kamer, Moris Ninyo'yla evlendi ve Jak Yaşar adlı bir çocukları oldu. Robert Eskenazi'yle evlendi Raşel; kızları Josette, Salamon Elnekave'yle evlendi, çocukları İzzet Robert bugün Amerika'da yaşıyor...

Albert de Leon 1920'lerde İstanbul'da tanıştığı Natasha Khomiakov'la dünyaevine girdi. Çocukları olmadı. Marko beş çocuklu Algrante ailesinin küçük kızı Fortüne'yle evlendi ve iki oğlu oldu: İzak ve Maurice. 1936 yılında Mısır'a, sonraki yıllarda İsrail'e, Almanya'ya, Fransa'ya ve Amerika'ya gitti Maurice, Hanna Nattiv'le evlendi ve bir daha İstanbul'a dönmedi. İzak kısa bir süre için Mısır'da bulundu, İskenderiye'deki Victoria College'dan mezun oldu ve İstanbul'a döndü. 1940'larda Dr. Avram Garti'nin küçük kızı Dora'yla evlendi ve 1951 yılında Jak adlı bir oğlu oldu. 1991 yılında Zeynep Ayan'la evlendi Jak...

İşte bu 500 yıllık İstanbul'lu (ve çok eski Hasköy'lü) Deleon ailesinin (şimdilik) son halkası bu satırların yazarı Jak Deleon'dur....

BALAT'IN KAPI KOMŞUSU: FENER

Haliç Feneri'ne girerken (ve Fener'den çıkarken) ünlü Fener Kapısı'ndan geçmek doğru olur ama bugün bu mümkün değildir; bırakın kapıyı, kapının açıldığı İstanbul surları bile yoktur artık neredeyse. Fener Kapısı denize yakındı ve yanındaki kuleden bir fener sallanırdı. Haliç'in kayalık kıyılarını karanlıkta göremeyen gemicilere kılavuz olurdu bu fener. Semtin adını Bizans devrinde bu fenerden aldığı söylenir. Celal Esat Arseven, "Eski İstanbul" adlı kitabında şöyle bir not düşer: "Bu kapı vaktiyle Haliç'in feneri bulunan çıkıntıya tesadüf eder. Haliç'in surları bu kısımda iki sıradır. Haliç cihetindeki surlar tamamen deniz kenarında olmayıp denizle aralarında hayli bir mesafe vardır ki, bu mahalde birçok ticarethane, iskeleler, depolar vesaire vardı..."

Haliç'in Unkapanı yakasından Balat'a doğru sapıldığında göze ilk çarpan yapı Aghios Stefanos Fener Bulgar Ortodoks Kilisesi'dir. Haliç Feneri'nde, denizin kıyısında olan bu yapının bedeni demirden yapılmış olup (Reşad Ekrem Koçu'ya göre) "portatif"tir, yani takılıp sökülebilir şekilde yapılmıştır. Zamanında onun yerinde küçük bir ahşap kilise olduğu da yazılır. Viyanalı mimar Wagner'in tasarımı olan parçalar (demir gövde) Viyana'da yapılmış ve kilise İstanbul'da "monte" edilmiştir. 1898 yılında dini ayinle açılan kilisenin içi mermerle kaplıdır.

Recep Ülke, "İstanbul Anıtları" (Yeni Matbaa, 1957) başlıklı kitabında şu bilgileri verir: "Haliç Feneri'nde, Mürsel Paşa Caddesi'ndedir. Kilisenin bulunduğu yerde 1848 yılına kadar Stefanos Bogoridis adlı bir şahsın evi mevcuttu. Fener Rum Patrikhanesi, Bulgar'ların kendi

dillerinde ayin yapabilmelerini temin için bu evin yerinde bir kilise inşa ettirmiştir. Bu kilise 1872 yılına (Bulgar Kilisesi'nin Rum Patrikhanesinden ayrılma tarihine) kadar Patrikhane'ye aitti. 1872 yılından sonra Fener Rum Patrikhanesi ile bağlılığı kalmamıştır. Bu tarihten sonra Bulgar'lar aynı yerde bugün gördüğümüz kiliseyi inşa ettirmişlerdir. Kilisenin küşat merasimi 1898 yılında yapılmıştır. Bu bina inşası bakımından dikkati çekmektedir; zira bina aksamı demirden olup, parça olarak Almanya'dan getirilmiştir. Parçaların birbirine raptedilmesi (vidalama işi) mütehassıs bir Alman mimarı ve bir Bulgar mekanisyen tarafından yapılmıştır. Bu kilisede İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra, 1909 yılında, Sultan Mehmet Reşad'ı (1909-1918) ziyarete gelen Bulgar kralı Ferdinand için kabul merasimi yapılmıştır."

Ülke'yle Koçu'nun çeliştiği nokta, kilisenin parçalarının yapıldığı yer ve mimarın milliyeti: Koçu Avusturya konusunda ısrar ederken, Ülke Almanya diyor. Kendileriyle konuştuğumuz eski Fenerliler, babalarının ve dedelerinin anılarına dayanarak bu kilisenin yerinde gerçekten bir (ya da daha fazla) ev olduğunu söylüyorlar. Bir çelişki de buradan çıkıyor: Kimileri (dedelerinin anlattığına dayanarak) bu evin ya da evlerin yerine doğrudan doğruya Aghios Stefanos kilisesinin yapıldığını, kimi de (Recep Ülke'yi ve Reşad Ekrem Koçu'yu doğrularcasına) evlerden sonra orada küçük bir kilise olduğunu, sonra onunda yıkılıp yerine bugünkü kilisenin yapıldığını söylüyor. Koçu' nun kaynağı Ahmet Refik Altınay'ın Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nda (no.8/85) yayımlanan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi" başlıklı makalesi. Recep Ülke'yse iki ana kaynaktan yola çıkıyor: Manuil (ya da Manuel) Gedeon'un "Eortologion Konstantinupolitu Proskinitu" adlı çalışması ve "Ortodoxia" dergisinin 20. cildi (sayfa 50-90/261).

Aghios Stefanos Fener Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin

az ötesinde Tur-u Sina Kilisesi (Metochion Sinai) görülür. Bir zamanlar barok freskleriyle ünlü olan bu kilise, Sina Yarımadası'nda bulunan çok eski bir manastırın (Santa Catherina) İstanbul'daki uzantısıydı. O manastırdaki rahipler, ilk Hristiyan'ların ahfâdı sayılırlardı. 14. yüzyılda İstanbul'da inşa edilen Aghios Yianni Kilisesi, daha sonra bu manastıra bağlanarak Tur-u Sina adını almıştı. İskenderiye Patrikliği'ne bağlı olan Tur-u Sina, Fatih Sultan Mehmet tarafından koruma altına alınmış, 4. Murat zamanında da onarım görmüştü. 1686 yılında kilisenin önündeki Bizans stili binaya İskenderiye Patriği'nin temsilcisi yerleşmişti. Fener semtinin en seçkin mimari örneklerinden sayılan bu bina tuğla süsleriyle ünlüdür. İngiliz seyyah Julia Pardoe'nun 19. yüzyılda yayımlanan "Beauties of the Bosphorus" (Boğaziçi'nin Güzellikleri) başlıklı kitabında, Bartlett'in bu binanın iç görünüşünü gözler önüne seren gravürü yer alır. Skarlatos Vizantios'un "I Konstantinoupolis" adlı çalışmasına göre, buradaki manastır ve kilise 1640 ve 1727 tarihlerinde külliyen yanmış, sonra sıfırdan inşa edilmiştir...

Haliç Feneri'nin bir zamanlar son derece hareketli bir bölge olduğu bilinir. Prof.Dr. Semavi Eyice, "Tarihte Haliç" başlıklı incelemesinde şu noktaya değinir: "Fener ve çevresi Rum'ların yoğun olarak toplandıkları bir bölge olduğundan, burada Fener Beyleri denilen Rum ileri gelenlerinin bilhassa kıyı boyunca kâgir yapılı fakat içleri Türk üslubunda zengin surette bezenmiş evleri, konakları yapılmıştır. Bu konaklardan son kalan birkaçı Haliç sahil yolunda hâlâ durur."

1814-1815 tarihli Bostancıbaşı Defteri'nde (kaynak: "İstanbul Ansiklopedisi") iki bölüm, Fener ve çevresindeki hâne yoğunluğunu kanıtlaması açısından ilginçtir. Aynen alıntılamakta yarar var:

Yenikapı İskelesi - Fener İskelesi

BAB-I CEDİD İSKELESİ:
Şeyhülislam Dürrizâde Efendi Camii Şerifi
Saatçi Mardiros zimminin hânesi
Sarraf Avenes zimminin vereseleri hânesi
Yağcı Nikola zimmi oğlunun hânesi
Bezirgân Konstantin zimminin hânesi
Sarraf Lâmbek zimminin hânesi
Kürkçü Ligori zimminin hânesi
Tuğlacı karısının hânesi
Bezirgân Yorgi zimminin hânesi
Cerrah Todori vereselerinin hânesi
Aralık iskele
Havlucu Dimitraki zimminin hânesi
Kuyumcu Yordan vereselerinin hânesi
Kürkçü Yenako zimminin hânesi
Cevahirci Manol vereselerinin hânesi
Konstandi zimmi karısının hânesi
Kuyumcu Panayot zimminin hânesi
Bezirgân Lazaraki zimminin hânesi
Kürkçü Nikolaki zimminin hânesi
Ligoreşko zimminin hânesi
Oskoli zimminin hânesi
Hekim Arakil oğulları hânesi
Yazıcı Manolaki zimminin hânesi
Petraki zimmi kızının hânesi
Bezirgân Istrati zimminin hânesi
Mike zimmi oğullarının hânesi
Çulcu Kosti zimminin hânesi
Acı Aslan kızının hânesi
Sandalcı Anesti zimminin hânesi
Tuloğlu zimmi vereselerinin hânesi
Mesfurun diğer hânesi
Kayseriye Metropolidi zimminin hânesi
Kuyumcu Ostoraki zimminin hânesi
Kamburoğlu Dimitraki zimminin hânesi

FENER İSKELESİ:
Limoncu Mihal'in hanesi
Komyanos Kalfa'nın hanesi
Sarraf Kostandi vereselerinin hanesi
Anastas zimminin arsası
Moralı Dimitraki zimminin hanesi
Bezirgân Mihal zimminin hanesi
Dülger Nikolaki zimminin hanesi
Dülger Misenaz zimminin hanesi
Boyar taifesinden Elmas zimminin hanesi
Kürkçü Yorgaki zimminin hanesi
Kürkcü Tanaş zimminin hanesi
Tohari zimminin kızının hanesi
Moralı Bezirgân zimminin hanesi
Manolaki zimmi karısının yalısı
Bezirgân Dimitri zimminin hanesi
İskerlet zimminin arsası
Halen Eflak Voyvodası Yanni Bey'in hanesi
Sarraf Simanto Yahudi'nin hanesi
Sakızlı Mise Kosti zimminin hanesi
Gavrail Yahudi'nin arsası
Kolbaşı Çalık zimminin arsası
Boyar taifesinden Yorgaki zimminin hanesi
Plaşaki karısının arsası
Şerbetçi Kostaki zimminin hanesi
Samurkaşoğlu Yanko zimminin arsası
Kuyumcu Manol zimminin vereselerinin hanesi
Kürkçü Margarit zimminin arsası
Hekim Yakovo zimminin hanesi
Karaca Nikoli zimminin arsası
Patrikhâne'nin yasakçısı İbiş'in kahvesi
Terzi Yorgaki karısının hanesi
Bezirgân Kosti zimminin arsası

Sakızlı Yanni zimminin arsası
Margarit zimminin arsası
Tanaşaki zimminin arsası
Tur-u Sina tâbir olunan kilise
Kilise-i mezburun iradı üç çeşim kayıkhâne
Bedesten tellâlı Emin Ağa'nın iradı bir bab yahudhâne
İstanbullu tabir olunan hanımın iradı yahudhâne arsası
Hayim Yahudi'nin arsası
İsmail'in kahvesi
Balat nam iskele

Fatih Sultan Mehmet zamanında tesis edilen Şark Ortodoks Kilisesi, 1600 yıllarında (bugünkü merkezi olan) Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne geçti. Böylece Rum'lar (özellikle soylu ve varlıklı aileler) o tarihten itibaren Fener'e yerleşmeye başladılar. Fener (Bizans'ın "Fanarion"u ya da Rum'ların deyişiyle "Fanaraki") zengin yalıları ve şenlikli meyhaneleriyle renkli bir yöre haline geldi. Fener'in sınırları dışına taşarak bir yandan Cibali'ye, diğer yandan Balat'a kadar uzanan kıyıda yalılar ve konaklar yaptıran Rum'lara İstanbul'daki yabancılar "Fenerli" ("Fanariot") adını takmıştı. Fener'li "aristokrat"lar çocuklarını (devrin en güçlü yüksek öğretim kurumlarına sahip olan) İtalya'ya gönderirler, Rum gençleri İtalyanca ve Fransızca öğrenirler, kimi de eski Yunanca ve Latince tahsil ederdi. Osmanlı hükümeti de Divan-ı Hümayûn ve Donanma-yı Hümayûn tercümanlarıyla Eflâk ve Boğdan beylerini Fener Rumları'ndan seçerdi. M.Zeki Pakalın, "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri" adlı çalışmasında şu noktaya değinir: "Eflâk ve Boğdan'da Bey olan Fener'lilerin oğullarına Beyzâde, karılarına Domna, kızlarına Dominiça, Beyzade ve Dominiça'ların da oğullarına Çelebi, kızlarına Kokonaça denirdi:.."

Pierre Loti adı altında yazan Julien Marie Viaud, "Azi-

yadé" adlı romanında Fener'i şöyle anlatır: "Rumların Noel yortusuydu. Tüm Fener bir festival yeriydi sanki. Her boyda ve renkte lambalar ve kâğıttan değirmenler taşıyan çocuklar kapıları çalıyor, davul sesleri serenadlara karışıyordu. Bizans zamanından kalma eski kapılar açıldığında, Paris elbiseleri giymiş genç kızlar beliriyor ve müzisyenlere bakır paralar atıyorlardı."

19. yüzyıl sonlarına kadar Fener'deki yalıların çoğu duruyordu. Reşad Ekrem Koçu'nun "İstanbul Ansiklopedisi"ne "Fenerli, Fenerliler" maddesini yazan Vladimir Mirmiroğlu, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Cibali'yle Balat arasındaki kıyı şeridinde yüzden fazla kâgir Rum evinin varlığını anımsadığını bildiriyor. 1960'larda bu evlerden yalnızca Divan-ı Hümayûn tercümanı Fener'li Panayotaki Nikosios'un evi sağlam kalmıştı. 17. yüzyılda yapılan bu bina, 18. yüzyılın ortalarında onarılmıştı. Panayotaki Nikosios, Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa'nın tercümanı ve (Girit kuşatması sırasında) siyasi danışmanıydı. Fener'in ünlüleri arasında yine Divan-ı Hümayûn tercümanı Aleksandros Mavrokordatos ve Boğdan voyvodası Nikola Mavrokordatos sayılabilir. Mirmiroğlu'na göre, Eflak ve Boğdan Beyleri olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda "prenslik" payesini alan Fener'liler arasında ayrıca Gika, Kalimahi, Garagea, Sutzu, İpsilanti, Moruzi, Ralli, Hangerli ve Rosetti aileleri sayılabilir. Çok daha önce, Bizans devrinde (tarihçi Pachymeres'e göre) şu soylu aileler yaşardı Fener'de: Lascaris, Paleologos, Angelos, Vatatzes, Stratigopulo, Livadanios, Cantakuzenos, Kamateros, Philes. Prof.Dr. İlber Ortaylı, 1204 Haçlı istilâsından sonra Fener'e Rarul, Petraliphas, Morisini, Vogiridi, Assenes, Aristarchi, Baltazi, Kalimaki ailelerinin de yerleştiğini bildirir...

Kumkapı Aghia Kiryaki Kilisesi'nin ruhanîsi Meletios Sakkulidis, Şehir Dergisi'nin Ekim 1987 tarihli sayısında Ahmet Eken'le sohbet ederken Fener ve İstanbul Rum-

ları konusunda şu bilgileri veriyor:

"Rumlar çoğunlukla surların içerisindeki semtlerde oturuyorlar. Bunlar arasında Fener'in önemli bir yeri var. Cemaatin ileri gelenleri varlıklılar. Eflak ve Boğdan'daki bir kısım asilin aileleri burada oturuyor. 1602'den itibaren Patrikhane de burada. Fener seçkin bir semt. Haliç kıyısındaki çeşitli semtlerde ve Marmara kıyısında Yedikule, Samatya ve Kumkapı'da da Rumların oturduğunu görüyoruz. İç taraflarda pek Rum mahallesi yok. Bunun dışında Kadıköy'de, Boğaz'da ve Adalar'da Rumlar var. Galata'da Katolikler, Venedikliler, Cenovalılar oturuyor; Rumların orada oturmaya başlaması 19. yüzyılın başlarından itibarendir. Kurtuluş ayrı bir Rum mahallesi, burada tersanede çalışan Rumlar oturuyorlar. Rumlar, Müslüman olmayan cemaatler içerisinde nüfus olarak her zaman en kalabalık olanı olmuşlardır. Bu açıdan şehrin birçok yerinde Rum mahallelerine rastlamak mümkün. (...) Rumların varlıklı olanlarının Beyoğlu'na yerleşmeye başlamaları 19. yüzyılda oluyor. Beyoğlu'nda ilk kez 1804 yılında cemaat kuruluyor. Ve 19. yüzyıl sonlarına doğru Fener eski önemini kaybediyor..."

19. yüzyılın başlarında Fener'in soylu ve zengin aileleri Boğaziçi'nin Rumeli yakasında yaptırdıkları yalılara ve konaklara taşınmaya başladılar. Aynı yüzyılın ortalarında Kuruçeşme, Arnavutköy ve Tarabya bölgelerinde Rum "kolonileri" oluştu. Tarabya'daki Aleksandros İpsilanti yalısı sonradan Fransız Sefareti'nin yazlığı olarak kullanılmaya başlandı.

1934 İstanbul Belediye Şehir Rehberi'ne göre Fener nahiyesinin 17 mahallesi şunlardır: Abdi Subaşı, Atik Mustafa Paşa, Avcı Bey, Balat Karabaş, Hamamî Muhiddin, Haraççı Kara Mehmet, Hatip Muslihiddin, Haydar, Hızır Çavuş, Kasap Demirhan, Kasım Günani, Kâtip Muslihiddin, Küçük Mustafa Paşa, Molla Aşkî, Müftü Ali, Tahta Minare, Tevkii Cafer. Balat'ta olan Karabaş Mahal-

lesi'nin Fener nahiyesine dahil edilmesi ne kadar doğrudur, tartışılır. Bu mahallenin kimi sokaklarının Fener'de olması bir gerekçe sayılabilir belki de. Bu rehberin yazıldığı yıllarda Fener'in ünlü yalılarıyla konakları yok olmaya yüz tutmuştu. Yine 19. yüzyıl ortalarında Haliç Feneri'ndeki bazı binaları tarihe geçirmek gerek. Bu binaların sahiplerinin adlarıyla anıldığını da eklemek yerinde olur:

Kürkçü Ligor
Tuğlacı
Kuyumcu Kostandi
Yorgi
Cerrah Todori
Havlucu Dimitraki
Kuyumcu Yordan
Kürkçü Yanako
Cevahirci Manol
Kuyumcu Panayot
Bezirgân Lazaraki
Kürkçü Nikolaki
Hekim Arakiloğlu
Bezirgân İstrati
Çulcu Kosti
Sandalcı Anesti
Kuyumcu Ostoraki
Kamburoğlu Dimitraki
Limoncu Mihal
Sarraf Kostandi
Anastas
Bezirgân Mihal
Dülger Misenas
Kürkçü Yorgaki
Kürkçü Tanaş
Manolaki
Bezirgân Dimitri

Eflak Voyvodası Yanni Bey
Sarraf Simanto
Sakızlı Kosti
Yorgaki
Şerbetçi Kostaki

Edmondo de Amicis şairlerin, arkeologların, sefirlerin, tüccarların, prenslerin, gemicilerin İstanbul karşısında hayranlıklarını dile getirdiklerini söyler. Seyyahlar şehrin efsanevi panoraması karşısında düşler alemine adım attıklarını sanırlar. Gautier de bu seyyahlardan biridir.

Gezgin Theophile Gautier, 1854 yılında Leonidas adlı vapurla Galata limanına yanaştığında, kendisini muhteşem bir opera dekoru karşısında bulmuştu sanki: Haliç, Sarayburnu ve Tophane canlı ve renkli bir dünyanın kapısını aralıyordu Gautier için. Denizle gök arasında böylesine bir güzellik görmediğini yazan Theophile Gautier, özellikle "Corne d'Or" (Altın Boynuz) adı verilen Haliç karşısında büyülenmiş gibi kalır; Haliç şehrin içine doğru kıvrıntılarla ilerlerken, mavi yüzeyinde binlerce süslü kayık gidip gelmektedir.

Theophile Gautier, 19. yüzyılda İstanbul'da yaşayan Rum kadınları "pembe ya da mavi krepon hotozlu, diyadem biçiminde kalın örülmüş saçlı", erkekleri de "beyaz fistanlı, kırmızı takkeli, bol ve uzun kollu cepkenli" olarak tarif eder. Nurullah Berk'in dilimize çevirdiği "İstanbul" başlıklı kitabında şöyle anlatır Fener'i Gautier:

"Taş evler güzel bir mimari üslubundadır. Bu evlerin çoğunda, merdiven biçiminde kesilmiş konsollara ya da kıvrıntılı dirseklere dayalı güzel balkonlar vardır; daha eski olan başka evler yarı kale, yarı sivil yapı olan küçük Ortaçağ konaklarını hatırlatırlar. Bu evlerin duvarları bir muhasaraya karşı gelecek kalınlıktadır, demir kepenklerden kurşun geçmez, koca koca parmaklıklar daraltılmış pencereleri korur, kornişler kimi evlerde mazgal gibidir;

bütün bunlar, güçsüz dili bu taş mahalleyi sonuçsuz yalayan yangına karşı masum bir koruma lüksü..."

İstanbul'u kasıp kavuran büyük yangınlar arasında tam altı Fener yangını vardır. Reşad Ekrem Koçu, bu yangınlar konusunda şu bilgileri bırakmıştır günümüze:

1669 Yangını: Fener Kapısı'nın yanında başladı, birçok ev ve dükkân yandı...

1808 Yangını: Fener Kapısı dışında bir meyhanede başladı, hızla yayıldı. Dört meyhaneyle İskele Meydanı'ndaki kahvehaneler yandı. O kış gecesi kopan müthiş fırtınada Haliç'i kayıkla geçmeye çabalayan tulumbacılar suların derinliklerinde kayboldular...

1856 Yangını: Fener'de Abdi Subaşı ve Cafer Subaşı mahallelerinde 200 bina yandı...

1860 Yangını: Fener'de Kiremit Mahallesi'nde 100 bina yandı...

1876 Yangınları: İlk yangında Abdi Subaşı ve Cafer Subaşı mahallelerinde 35 bina yandı. Aynı yıl çıkan başka bir yangında da Kiremit Mahallesi'nde 67 bina yandı...

1885 Yangını: Fener Kapısı'nda 51 bina yandı...

"18. Asırda İstanbul" kitabının yazarı İncicyan, Fener yangınları konusunda ayrı tarihler ve bilgiler vermektedir:

1679'da Fener tarafında çıkan yangında 1500 ev yanmıştır.

1782 senesi içinde beş yangın olmuştur. Bunların üçüncüsü Samatya'da çıkmış, 11 saat devam etmiş ve birçok evle beraber iki Rum kilisesi de yanmıştır. Aynı sene içinde Fener ve Balat arasında bir yerden çıkan dördüncü yangın 24-25 saat sürmüştür.

1784: 5 Ağustos'ta, Kiremit Mahallesi'nde çıkan ve Topkapısı yanındaki Yenibahçe'ye kadar uzanan yangın 26 saat devam etmiştir. 5000 ev, iki Rum kilisesi ve hemen hemen bütün Fener Mahallesi yanmıştır...

Robert Mantran, "17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstan-

bul" çalışmasında, 1678 yılında Fener'de yangın çıktığını yazar. Büyük olasılıkla, İncicyan'ın sözünü ettiği 1679 yangınıdır bu...

Bu yangınların hiçbiri Fener İskelesi'ne dokunmamış, yakınındaki Fener İskele Caddesi'ni yalayıp geçmiştir. Fener Patrikhanesi'ni gören bu cadde, küçük bir meydanla Fener Kayık İskelesi'ne açılır. Haliç iskeleleri arasında (Eyüp Sultan, Kasımpaşa ve Balat'la birikte) önemli bir konuma sahip olan Fener İskelesi, vapurlar işletilmeden önce bir kayık yatağıydı. Şöyle ki, Fener'le Galata arasındaki ulaşım, hatta günlük trafik yalnızca bu kayıklarla gerçekleştirilirdi. 19. yüzyılın başlarında bu iskeleye kayıtlı 78 kayık ve 78 "kayıkçı neferi" olduğunu o zamanlarda düzenlenmiş bir "kayıkçı esnafı sicil ve kefalet defteri"nden anlıyoruz. Kayıkçıların çoğu (Fener sakinlerinin neredeyse tümü gibi) Rum'du. Vapur çalışmaya başladığında, Galata ve Kasımpaşa'ya kayıkla geçenler büyük oranda azaldı. Kayıklar bu kez Fener-Emünönü arasında gidip gelmeye, bir de Kâğıthane'ye yolcu taşımaya koyuldular. 1970'lere geldiğimizde kayıkların yerini "motorlu sandal"lar aldı, sonra Haliç'in iki yakası arasındaki deniz ulaşımı yerini (seyrek vapur seferleri dışında) kara taşıtlarına bıraktı...

Karayoluna gelince: Özellikle Fener-Balat arası "karoça"lar çalışırdı 20. yüzyılın başlarında. Atların çektiği, hasırlı binek arabalarıydı "karoça"lar, yani faytonun mütevazisi denilebilir. "Karoça" seyahatinin Rumca şarkısı bile vardı. Türkçe sözleri şöyledir:

Karoçacı çek Tatavla'ya
Götürüp getirme kaç paraya?

Daha sonra Eminönü-Eyüp Sultan arasında bir tramvay hattı döşemek üzere projeler yapılmıştı. Bu hat sayesinde Fener halkı ulaşım açısından çok rahatlayacaktı. Ol-

madı, hiçbir zaman gerçekleşmedi Eminönü- Eyüp Sultan tramvay hattı. Daha sonra Fener-Eminönü arası yolcu taşıyan dolmuşlar ve otobüsler geldi, ardından (önce damalı, sonra sarı) taksiler egemen oldu aynı yola. Neferli kayıklarla şarkılı "karoça"lar da anılarda bile kalmadı...

Yolları bırakıp binaları anlatmayı sürdürelim:

İskele Meydanı'ndan görülen en büyük bina Fener Rum Erkek Lisesi'dir. 1881 yılında mimar Dimadis tarafından yapılan bu görkemli okulu (genişliği ve yüksekliği, kırmızı tuğla renkli duvarları ve kalın kulesi nedeniyle) Patrikhane sananlar çok olmuştur. Reşad Ekrem Koçu, Fener Rum Erkek Lisesi için "Haliç boyunun her iki yakasındaki binaların en büyüğü" deyimini kullanır. Osmanlı devrinde "Rum Mekteb-i Kebir'i" olarak anılan bu lisenin öğrencileri (Rum'ların Fener'den taşınmasıyla) giderek azalmıştır. Duvarlarının rengi nedeniyle halk arasında "Kırmızı Mektep" olarak da anılan Fener Rum Erkek Lisesinin inşası için (zamanın parasıyla) 17.210 lira harcandığını yazar Recep Ülke. Bu rakamın 1500 lirası banker Yorgi Zarifis tarafından verilmiş, 3700 lirasını Aynaroz'daki manastırlar, 2000 lirasını da Zafiropulos ve Koronis adlı Rum zenginler bağışlamıştır. 1904 yılında yapılan "jimnastikhane" ve genel tadilat için banker Evgenidis 2500 lira, banker Zarifis 1500 lira vermiştir. Okula büyük yardımlarda bulunanlar arasında (fertleri Divan-ı Hümayûn'da tercümanlık ve Boğdan voyvodalığı görevlerinde bulunmuş olan) Mavrokordatos ailesi de bulunuyordu.

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin de tarihi oldukça ilginçtir. Roma İmparatoru Konstantinos 313 tarihinde Hristiyanlığı resmen tanımıştır. Teşkilatının temeli piskoposluk olan Hristiyanlık, bir süre sonra batıda Roma Piskoposu'nun yönetimi altına girip Papalık ünvanını oluşturmuştur. Doğu piskoposlarıysa İstanbul, Antakya, Kudüs, İskenderiye patriklikleri halinde bağımsız yönetimler olarak kalmışlardı. İstanbul Patrikliği daha önce

Marmara Ereğlisi Metropolitliği'ne bağlıydı. Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) kurulduğu zaman, İstanbul Başpiskoposu, Rumeli ve Anadolu piskoposlarını yönetimi altına alarak "Konstantıniyye-Yeni Roma Başpiskoposu ve Cihanşümul Patrik" ünvanını almıştır. Bu ünvanın Rumcası "Arhiepiskos Konstantinupoleos Neas Romis Ke İkumenikos Patriarhis" olarak tarihe geçer.

Rum Ortodoks Patrikhanesi, İstanbul'un fethinden önce günümüzde Fındıklı ve Kabataş adını verdiğimiz yerler arasındaki bir manastırda kurulmuş, sonra o zamanlar küçük bir ahşap kilise olan Ayasofya'ya taşınmıştı. Daha sonra (sırasıyla) Aghia İrini Kilisesi'ne, Aghion Apostoloi Kilisesi'ne, Pammakaristos Manastırı'na, Haliç Feneri'ndeki Panaghia Vlahsarai Kilisesi'ne, Balat'taki Aghios Dimitrios Kilisesi'ne, son olarak da yine Fener'deki Aghios Gheorgios Kilisesi'ne geçti. 17. yüzyılın başlarından beri bu mekânda bulunan Patrikhane, Fener'i kasıp kavuran yangınlardan büyük zarar gördü; kimi yangında yerle bir oldu ve yeniden inşa edildi, kiminden sonra da (ana binalar tahribat gördüğünden) ek binalar yapıldı. Yine 17. yüzyılda Patrikhane'nin hazine-i hassa'ya 100.000 akçe, dış hazineye 140.000 akçe, sadrazama 500 akçe, sadaret kethüdasına 250 akçe, çavuşbaşına 200 akçe ödemesi kararlaştırıldı. 20. yüzyılın ortalarındaki bir yangın sonucunda önemli oranda onarım gördü Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ve bugünkü halini aldı. Kalın duvarlarla çevrili, geniş bahçeli bir kâgir bina olan Patrikhane'nin içinde (idari daireler dışında) iki kilise bulunmaktadır: Aghios Gheorgios ve Aghios Andrea. Bu kiliselerin içinde Bizans devrinden kalma "ikon"lar görülebilir...

Willy Sperco, "Yüzyılın Başında İstanbul" adlı kitabında, Patrikhane konusunda şunları söyler:

"Bizans'ın fethinin ertesi günü 2. Mehmet Rum sorununu karşısında buldu. Bu sorunu nasıl çözümleyecekti? Yıkılan başkentte kalan Bizanslılar, tüccar, banker, ha-

kim, mimar, denizci, zanaatçıydılar. Oysa, Fatih'in beraberinde getirdiği Türkler, sadece askerdiler. Eline geçirdiği başkentin eski önemini kazanmasını isteyen 2. Mehmet, kendisini bunların koruyucusu ilân etti. Eski geleneklere göre ve Bizans hükümdarları zamanındaki kurallara uyularak, yeni bir patriğin seçilmesini istedi. Gennadios adıyla tanınan Gheorgios Scholarios birkaç piskoposla laiklerin oyunu aldı. Padişah onu hemen büyük bir ziyafete davet etti. Gennadios'un huzurundan çekileceği anda 2. Mehmet, kendisine bir asa vererek, 'Patrik olmanızı istiyorum. Tanrı sizi korusun, şartlar ne olursa olsun dostluğuma inanabilirsiniz. Halefleriniize tanınan tüm haklardan ve ayrıcalıklardan yararlanabilirsiniz,' dedi. Sonra etrafındaki yüksek rütbeli yetkililere başpapazı ruhanî meclise götürmelerini emretti.

Vezirlerden ve paşalardan oluşan bir kortej eşliğinde Padişah'ın en güzel atlarından birine bindirilen Patrik, Ayasofya camiye dönüştürüldüğünden, Patrikhane'nin makamı olarak belirlenen Havariler Kilisesi'ne götürüldü. Yeni metropolün kuzeyinde yer alan muhteşem saray, Patriğin makamı oldu. Padişah az sonra bir ferman çıkararak kişiliğinin dokunulmazlığını ilan etti. Bu ferman şöyle kaleme alınmıştı:

'Patriğe kimse baskıda bulunmasın. Kimse tarafından rahatsız edilmesin. Patriğin çevresindeki yüksek rütbeli papazlar ve kendisine oy verenler her türlü kamu görevinden muaf tutulsun.'

Ferman Rumlara sayısız ayrıcalıklar sağlıyordu. Kiliseleri camiye dönüştürülemezdi. Gelenekleri Yunan kilisesinin adet ve ilkelerine göre devam ettirilecekti."

Willy Sperco'ya göre, Helenizm'in ve Rum Ortodoks Kilisesi'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda varlığını sürdürebilmesi, Fatih Sultan Mehmet sayesinde olmuştur.

İstanbul'un fethinden günümüze kadar görev yapan patriklerin listesi (adları ve görev yılları), "The Oecumeni-

cal Patriarcate" (Atina 1989) başlıklı kitapta yer almaktadır. Özgün yazımı değiştirmeden alıntılıyoruz:

Gennadius II Scholarius	1453-1456
	1458
	1462-1463
Isidore II Xanthopoulos	1456-1457
Sophronius I Syropoulos	1463-1464
Mark II Xylokarabes	1465-1466
Symeon I	1466
	1471-1474
	1481-1486
Dionysus I	1466-1471
	1489-1491
Raphael I	1475-1476
Maximus III	1476-1481
Nephon II	1486-1488
	1497-1498
Maximus IV	1491-1497
Joachim I	1498-1502
	1504
Pachomius I	1503-1504
	1504-1513
Theoleptus I	1513-1522
Jeremias I	1522-1545
Joannicius I	1546
Dionysius II	1546-1555
Joasaph II	1555-1565
Metrophanes III	1565-1572
Jeremias II Tranos	1572-1579
	1580-1584
	1587-1595
Pachomius II	1584-1585
Theleptus II	1585-1586
Matthew II	1596

	1598-1602
	1603
Gabriel I	1596
Theophanes I Karykes	1597
Neophytus	1602-1603
	1607-1612
Raphael II	1603-1607
Timotheus	1612-1620
Cyril I Lucaris	1620-1623
	1623-1630
	1630-1633
	1633-1634
	1634-1635
	1637-1638
Anthimus II	1623
Cyril II Kontares	1633
	1635-1636
	1638-1639
Athanasius III Patelaros	1634
Neophytus III	1636-1637
PArthenius I	1639-1644
Parthenius II	1644-1646
	1648-1651
Joannicius II	1646-1648
	1651-1652
	1653-1654
	1655-1656
Cyril III	1652
	1654
Paisius I	1652-1653
	1654-1655
Parthenius III	1656-1657
Gabriel II	1657
Parthenius IV	1657-1662
	1665-1667

	1671
	1675-1676
	1684-1685
Dionysius III	1662-1665
Methodius III	1668-1671
Dionysius IV Muselimes	1671-1672
	1676-1679
	1682-1684
	1686-1687
	1693-1694
Gerasimus II	1673-1674
James	1679-1682
	1685-1686
	1687-1688
Calinicus II	1688
	1689-1693
	1694-1702
Neophytus IV	1688-1689
Gabriel III	1702-1707
Cyprianus I	1707-1709
	1713-1714
Athanasius V	1709-1711
Cyril IV	1711-1713
Cosmas III	1714-1716
Jeremias III	1716-1726
	1732-1733
Paisius II	1726-1732
	1740-1743
	1744-1748
Serapheim I	1733-1734
Neophytus VI	1734-1740
	1743-1744
Cyril V	1748-1751
	1752-1757
Callinicus III	1757

Serapheim II	1757-1761
Joannicius III	1761-1763
Samuel I Chatzeres	1763-1768
	1773-1774
Meletius II	1768-1769
Theodosius II	1769-1773
Sophronius II	1774-1780
Gabriel IV	1780-1785
Procopius I	1785-1789
Neophytus VII	1789-1794
	1798-1801
Gerasimus III	1794-1797
Gregory V	1797-1798
	1806-1808
	1812-1821
Calinicus IV	1801-1806
	1808-1809
Jeremias IV	1809-1813
Cyril VI	1813-1818
Eugenius II	1821-1822
Anthimos III	1822-1824
Chrysanthos I	1824-1826
Agathangelos I	1826-1830
Constantios I	1830-1834
Constantios II	1834-1835
Gregory VI	1835-1840
	1867-1871
Anthimos IV	1840-1841
	1848-1852
Anthimos V	1841-1842
Germanos IV	1842-1845
	1852-1853
Meletios III	1845
Anthimos VI	1845-1848
	1853-1855

	1871-1873
Cyril VII	1855-1860
Joachim II	1860-1863
	1873-1878
Sophronios III	1863-1866
Joachim III	1878-1884
	1901-1912
Joachim IV	1884-1887
Dionysios	1887-1891
Neophytos VIII	1891-1894
Anthimos VII	1895-1897
Constantine V	1897-1901
Germanos V	1913-1918
Meletios IV Metaxakis	1921-1923
Gregory VII	1923-1924
Constantine VI	1924-1925
Basil III	1925-1929
Photios II	1929-1935
Benjamin I	1936-1946
Maximos V	1946-1948
Athenagoras I	1948-1972
Demetrios I	1972-

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, İstanbul Rum'larının odak noktası sayılırdı. Bu nedenle Fener semti ve çevresi Rum soylularının ve zenginlerinin mekânı olmuştu. Dünyanın değişik ülkelerinden Ortodokslar, Patrikhane'yi ziyarete gelirlerdi...

22 Mayıs 1931 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan bir haber, Türk-Rum ilişkilerinin cumhuriyet devrinde de sıcak bakılan bir devreye (yani barışa) yöneldiğinin açık bir belgesidir: "Cenevre'den gelen telgraflara nazaran, Türkiye Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, Atina Ajansı müdürüne beyanatta bulunarak Türk-Yunan itilâ-

fından, bu itilâfın yalnız iki millet arasında muallâk olan meseleleri hal ve tanzim etmekle kalmayarak ticari ve iktisadi sahada ve beynelmilel büyük siyasi meseleler karşısında büyük ehemmiyet kazandığından ve temin ettiği iştiraki mesainin Cemiyet-i Akvam mehafilinde pek iyi ud tesirler husule getirdiğinden, bu vaziyetin her itibarla iki memleketin mevkiini yükselttiğinden bahsetmiştir. Tevfik Rüştü Bey vuku bulan sual üzerine, İstanbul'daki Rum ekalliyetinin mevkiinden bahisle, Türkiye'nin, dini mahiyeti dahilinde, yalnız Ortodoks Patrikhanesi'ni tanımakta olduğunu ve bu halin devletin laikliği ile bir tezat teşkil etmediğini, mübadele suretiyle Türkiye'den Yunanistan'a giden ve artık Yunan tabiiyetine girmiş bulunan Rumların kısa müddetler için Türkiye'ye gelmelerine müsaade edileceğini söylemiştir."

Tarihçi Recep Ülke, Haliç Feneri'nde iki önemli İslam eseri olduğundan da söz eder: Aliyazıcı Mescidi ve Mesnevîhane Mescidi. Ülke bu konuda şu bilgileri veriyor:

"Aliyazıcı Mescidi Haliç Feneri'nde, Tahta Minare Mahallesi'ndedir. Mescit yüksektedir. Altında birkaç dükkân ve mescit kapısı görülür. Mescit kapısı üzerindeki kitabeden, evvelce bugünkü binanın yerinde Fatih Sultan Mehmet tarafından inşa ettirilen bir mescidin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bina bir müddet sonra yangın ile harap olduğundan, Hacı Raşit adlı bir şahıs tarafından bugün görüldüğü şekilde yeniden yaptırılmıştır. (...) Mesnevîhane Mescidi Haliç Feneri'nde, Tevkii Cafer Mahallesi'ndedir. Şeyh Mehmet Murat Efendi, bu mescidi ve mescidin müştemilatından olan odaları, Hz. Mevlâna Celâleddin-i Rumî'nin Mesnevî'sini şerh ve tedris etmek gayesiyle inşa ettirmiştir. Mescidin avlusundaki şadırvanı da Şeyh Murad Efendi yaptırmıştır. Yine mescidin avlusunda bulunan büyük sarnıç 1852 yılında, Sultan II.Mahmud'un başkadınlarından Nevfidan Hatun tarafından

yaptırılmıştır..."

İncicyan'ın "18. Asırda İstanbul" (çeviri: Hrand D. Andreasyan) başlıklı kitabında, Sargis Tıbir Sarraf-Hovannesyan'a gönderme vardır. Sarraf-Hovannesyan'ın 1800 tarihli "İstanbul Topografyası" adlı çalışmasının 92. varakasında şu sözler yer alır: "Fener Kapısı'nın iç kısmında, 1797 senesinde yeniden yapılmış geniş bir bina olan muhteşem Rum Patrikhanesi, Aghios Yorgios Patrikhane Kilisesinin etrafında da metropolitlerin evleri vardır. Buradan Balat'a doğru uzanan yolun üzerinde, sur içinde, keza Aghios Yorgios adlı, güzel bahçeli ve geniş avlulu diğer bir kilise daha vardır ki bu Kudüs Rum patriklerine mahsustur."

İstanbul'un fethinden sonra Ege adalarına, Akdeniz ülkelerine, özellikle Yunanistan'a, İtalya'ya ve Fransa'ya göç eden Bizans'ın "aristokrat" aileleri, Fatih Sultan Mehmet'in Ortodoks mezhebini serbest bırakmasıyla Türkiye'ye geri döndüler. Avrupa'daki Katolik güce (Batı Roma Kilisesi, yani Papa'lık) bir "set" olarak görüyordu Ortodoks'luğu Fatih. Rum Ortodoks Patriğine de Bizans İmparatoru'nun sağladığı imtiyazları devam ettirdi: Bir altın asa, bir beyaz at ve 400 düka altını hediye etti, Patrik'in tüm Ortodoks dünyasının "ruhanî" lideri olduğunu bildirdi ve Patrikhane'de ihtişam içinde yaşamasına özen gösterdi. Patrikhane Fener'e yerleştiği zaman da (1602) burada yaşayan son Katolik'ler Ceneviz'lilerin tarihsel mekânı olan Galata'ya taşındılar. Bu göçte en önemli etkenlerden biri, Fener'deki Latin Katolik Kilisesi St. Marie de Constantinople'un padişah fermanıyla camiye tahvil edilmesiydi...

"İstanbul Touristique" (1951) başlıklı rehberinde şu görüşlere yer verir Ernest Mamboury: "Doğu Kilisesi'ne bağlı bir kısım Yunanlı, Avrupalı sefirlerin Pera'ya taşınmasıyla boşalan Fener'de oturmaktadır. Tersanenin karşısında olan ve Haliç kıyısında bulunan bu semtte oturan-

lar Fenerli adıyla anılır. Frenkler yalnızca Pera'da, Yunanlılar yalnızca Fener'de yaşarlar." Fener sakinlerinin çeşitli meslekler "icra" ettiğine de değinen Mamboury, bu meslekleri sıralamıyor. Bilindiği kadarıyla, yüzyıllar boyunca gemicilik ve balıkçılık, sanatkârlık ve zenaatkârlıkla uğraşmıştır Fener Rumları; küçük çapta ticaret yapmışlar, ayrıca Beyoğlu'nun ve Boğaziçi'nin taverna ve meyhanelerini işletmişlerdir...

Eski Fener meyhaneleri insanı olmadık hülyalara sürüklerdi. Ne demiş Üsküdarlı Aşık Râzi?

"Gayet ile süslüdür Fener'in kayıkları
Sarhoşlara mahsustur, taşımaz ayıkları."

Gedikli meyhaneleriyle meşhurdu Fener. Çaylak Tevfik üstadımız Fener'de Sukiyas, Gümüş Halkalı, Kamburoğlu, Tanaşaki, Sakızlı ve Kafesli adlı altı meyhaneyi anlatır. Bir de 19. yüzyıl sonlarında Haliç Feneri vapur iskelesinin yanında Fener İskele Gazinosu vardı. Kazıklar üstünde denize uzanmış iskelesi, bahçesi ve kapalı salonuyla İstanbul'un kalburüstü eğlence yerlerinden biri olduğu söylenirdi. Koçu'ya göre İstanbul'un "hovardameşrep" beyzadeleri bu gazinoya sık sık uğramadan edemezler, sonra da kayıklar kiralayarak oradan Kâğıthane'ye geçerlerdi. Hanende ve sazendeleriyle nam salmıştı. Ahmet Rasim, Fener İskele Gazinosu'nda Kemanî Serçe Tevfik adlı sanatçıyı dinlediğini yazar. Tası tarağı toplayıp Fener'den Kâğıthane'ye geçen Ahmet Rasim, kıranta beyzadelerle inceden inceye alay etmeden duramazdı:

"Şık, kıyak olursa bayılırım. Aman! O ne bıyık! O ne fes? O ne taranmış saç? O ne traşlı yüz? Hele şu gelen faytona bakın. O ne tatlı bakış? Aman! O gidiş? Dokuz numara kalıp ha! Gerçekten şık! Dikkat ediyor musunuz? Ne o? Gözünüz mü kamaştı? Bir şey değil. Aynası, bıyık süpürgesi, cep tarağı, fiss diye öten lavanta tulumbası, arka cepte gizli potin bezi, kapak altında süpürgesi, hele kravatı..."

Hemen ekleyelim, hanımefendiler de nasibini alıyor

Ahmet Rasim'den:

"Boyu bosu yerinde! Hatta araba minderi üstüne evden bir minder daha koymuş da yine başı tavana ermiyor. Belli! Yaşmaktan görülen ön taraf zülüfleri takma. Kendisinin saçı varmış ama o heriften aldığı boya dökmüş. Bir parça tepesi açılmış. Küçük iken hanımninesi iki dizinin arasına sıkıştırıp, tarar tarar omuzlarına serpermiş. Görenler maşallah dermiş. Oh! Ey bahar perestan-ı zaman! Bu kıvır kıvır titrek, iki yanından ilişik, pırlanta iğneli, havai renk hotoza ne dersiniz? Ne kadar şık bir baş! Ortası fulya, kenarı sünbül dolu buzlu bir fanusun tersine çevrilmişine benzemiyor mu?"

Üsküdarlı Aşık Râzi şöyle anlatır Fener İskele Gazinosu'nu:

İskele başında gazinosunun
Methini duydum da gittim Fener'e
Selsebil olmuş ülfet muhabbet
Çıkamaz içine giren bir kere.

Fener İskele Gazinosu'nun yerinde yeller esiyor bugün. Bırakın gazinoyu, yerini bile anımsayan kalmadı. Ama Haliç durdukça o günleri yazmaktan tarifsiz keyif alacak olan "müverrih"ler canlı tutuyor onu.

Lucy J. Garnett, "The Women of Turkey: Christian Women and Their Folklore" ("Türkiye'nin Kadınları: Hristiyan Kadınlar ve Folklorları") başlıklı kitabında, Rum kadınları konusunda ilginç saptamalarda bulunur. Özetleyerek alıntılayalım:

"İpek kültürünün yaygın olduğu yörelerde Rum kızları ipek dokuma tezgâhlarında çalışır. Rum kadınlarının ilginç bir özelliği de Frenk kültürüne olan aşırı bağlılıklarıdır. Evlerinde divan ve sandalyelerle yetinmezler, yaldızlı Avusturya mobilyaları bulundururlar; annelerinden gördükleri şalı ve başörtüsünü bir yana iterler, Fransız bone-

sini ve fırfırlı dantelli elbiseleri tercih ederler. Aslında sıcak ve sadık eşlerdir Rum kadınları. Oğullarını ve kızlarını kendilerine bağlamasını bilirler. Erkekler kadınların okula gitmesini istemezler pek ve öne sürdükleri nedenler oldukça gülünçtür: 'Bırakın da kadınlar ev işlerini öğrensinler, dikiş dikerek yemek pişirsinler. Okuma ve yazmaya sardırırlarsa kendilerini, gece gündüz aşk mektupları yazıp aşk romanları okuyacaklardır!'

Fener kadınları konusunda özel bir bölüm açmak gerek. Küçük bir aristokratik cemaattir Fener'liler; Bizans'ın soylu ailelerinden gelirler. Aralarında İpsilanti, Karatodori, Mavrokordatos ve Mavroyani gibi ünlü isimler de vardır. Bu ailelerin kızları şıklıkları ve kibarlıklarıyla nam salmıştır. Tümü de kültürlüdür; Fener'li hanımlar arasında Lord Byron'ın şiirlerini İngilizce'den Rumcaya çevirenler bulunmaktadır. Bazı hanımlar da günlerini okulları yönetmeye, hastaneler için bağış toplamaya ve hayır kurumlarına adamıştır.

Rum düğünleri çok eski ve ilginç geleneklere dayanır. Gelinin evinden damatın evine nikâh akdi gönderilir, damat da karşılık olarak gelinin evine kına, allık, sabun ve şarap yollar. Düğünden bir gece önce nedimeler gelinin saçını yıkayarak örerler ve parfümler sürerler. Bu arada damat arkadaşları tarafından berbere götürülmüştür. Geleneksel damat traşı sürerken, arkadaşlar şarkılar söylerler. Düğün günü damat evden çıkarken, annesi arkasından su döker. Sağdıçlarıyla birlikte gelinin evine yürüyerek gider ve orada başlık parasını alır. Hemen ardından damada bir kadeh şarap, halka şeklinde bir pasta ve bir kaşık sunulur. Damat şarabı içer, kadehin içine para atar, pastanın yarısını yer ve kaşığı sağdıçlarına verir. Sonra sağdıçlardan biri geline (damadın hediyesi olan) yeni ayakkabılarını giydirir. Bir somun ekmek ikiye bölünerek yarısı (kocasının evine götürmek üzere) geline verilir.

Gelin ve damat evden birlikte çıkarlarken, gelinin an-

nesi arkalarından su döker ve cemaat düğün marşını hep birlikte seslendirir. Kilisedeki ayinin ardından gelin ve damat şarkılarla yeni evlerine uğurlanır. Yeni evin kapısının üst eşiğine çaprazlamasına iki bıçak çivilenir; inanca göre, bu bıçaklar kötü ruhları evlerden uzak tutar. Düğünden sonraki Cuma günü gelin annesini ziyaret ederek (gelenek olduğu üzere) eski evine bir şişe rakı getirir."

İnsanlarından öte evleriyle, konaklarıyla, yalılarıyla ünlüydü Fener. Bu konutlar yalnız yangınlardan değil, yıkımlardan da paylarını almışlardır. Yüzyılımızın ortalarında başgösteren ve günümüzde de devam eden "hızlı sanayileşme" girişimleri sonucu (yol genişletmek amacıyla) bu yapıların büyük bölümü yerle bir edilmiş, Fener'in "anayolu" Mürsel Paşa Caddesi (parke taşlarının arasına katran dökülerek) "asfalt"lanmış, bu arada da yaklaşık 300 yıllık tarih yok edilmiştir. Bir çağların "tarih hazinesi", "tenezzüh ve mesire mekânı" Haliç, sanayi artıklarıyla giderek kirlenirken, bu yıkımların bir bölümünün "temizlik" adına yapılması da son derece düşündürücüdür. Fransız seyyah ve tarihçi Louis Enault, "Constantinople et la Turquie" (Paris 1855) adlı çalışmasında günümüzde izleri bile kalmayan Fener evleriyle ilgili şu gözlemlere yer verir:

"Bizans imparatorlarının kanını taşır Fener soyluları. İstanbul'un en güzel evleri Fener'dedir. İlginç ve önemli mimari üslûplarla inşa edilmiştir bu evler. Rodos'taki Chevalier Sokağındakileri andıran büyük ve kapalı balkonlar, duvara gömülmüş ayaklar ya da kesiti merdiven gibi olan taş konsollar tarafından taşınmaktadır. Bu evler dar cepheleri, kalın duvarları, kafesli yüksek pencereleriyle Ortaçağ'ın zırha benzer savaşçı evlerini andırır. Bazen sokağa narin bir beden eğilir bu cumbaların birinden; ince, uzun, beyaz bir el gri taştan yontulmuş korkuluğa dokunur yavaşça. Derin melankoli ve sessiz sitemle dolu siyah gözler gökyüzüne yönelir, dalgalı saçları örten başörtüsü şakaklardan kayar, profilin saf, zarif ve düz çizgisi antik

bir soyun kusursuzluğunu anımsatır..."

Peki, onca yoğun bir tarihsel birikimin ardından, bugün ne âlemdedir Haliç Feneri'ndeki yapılar?

Yüksek Mimar Gülen Yamaner, Turing Dergisi'nin 1984-1985 ilkbahar sayısında, Mürsel Paşa Caddesi'nde (Unkapanı-Balat arası) halen mevcut olan evlerin dökümünü vermektedir:

1) 1777 tarihli ev. no.168. Bir kereste deposunun yatakhanesi olarak kullanılıyor.

2) Aya Nikola Kilisesi Kütüphanesi. no.255.

3) Venedik Evi (Casa di Venezia). no.224. Metruk. Ekim 1984'de Belediye tarafından yıktırıldı.

4) Cumbalı ev. no.254.

5) Eskiden Halk Emniyet Sandığı adıyla anılan ve vaktiyle Aynaroz'daki İviron (Gürcüler) Manastırı'nın Patrikhane nezdindeki temsilcilerinin ikametgâhı olan Fener evi. no.301. Günümüzde altı tomruk atölyesi olarak kullanılıyor.

6) no.311. Günümüzde alt kat atölye, üst kat konut olarak kullanılıyor.

7) no.41. Alt kat dükkân, üst kat depo olarak kullanılıyor.

8) Eskiden Fener Karakolu olan bina, bugün bir ardiyenin büro kısmı olarak kullanılıyor. no.24-26.

9) no.44. Metruk. Sadece taş örgüsü. Tam daire kemerli. Haliç'e kadar arkası çöplük.

10) no.9'a bitişik. Metruk.

11) Sur kalıntısının karşısında, cumbasız iki ayrı yapıdan birinin içine girilemiyor.

12) Sur kalıntısının karşısında, cumbasız yapılardan içine girilebilir olanı işçi konutu olarak kullanılıyor. Sade ve gösterişsiz bir dekorasyonu var.

13) Eski Ermeni evi. no.52. Tersanenin büro ve depo kısmı olarak kullanılıyor. Sadece cephesi var.

14) no.128. Bir yağ fabrikasının büro kısmı olarak kullanılıyor. İyi durumda.

15) Tur-u Sina Manastırı Misafirhanesi. Bodrum katı demirci atölyesi, orta kat tahıl ambarı. Üst kat boş ve sabun fabrikasından geçiliyor.

16) Tur-u Sina Kütüphanesi. Konut olarak kullanılıyor.

Semtin içinde bulunan ve günümüze kadar ayakta kalan Fener evlerini de şöyle sıralıyor Gülen Yamaner:

1) Ahşap cumbalı konut. Vodina Caddesi, Valak (Eflâk) Sarayı yanı.

2) Konut. Gürcüçeşme Sokağı, no.13.

3) Konut. Molla Aşkî Mahallesi, Macarlar Yokuşu, no.13.

4) Konut. Düriye Sokağı, no.18/B.

5) Konut. Düriye Sokağı, no.15. (Ermeni Kilisesi Vakfı'na ait.)

Şöyle yazıyor İlber Ortaylı, "Fener'de Tarih: 1500 Yıllık Tarihin Sıkıştığı Bir Dünya Tiyatrosu" başlıklı incelemesinde:

"Orta Yunanca'daki Fanarion, yani bildiğimiz limana giren gemileri selamlayan fener kelimesinden geliyor semtin adı. İki imparatorluk döneminde de başkentin makbul bir semti değildi; ama uzun tarih, onu sadece İstanbul'un değil, bütün Akdeniz dünyasının en önemli ve anlamlı mahallelerinden biri yaptı. Bizans devrinde limanın kalabalık, gürültülü ve pis yaşamının aktığı bir alandı; ama aynı zamanda bütün dünyayla kurulan ilişkilerin düğüm noktasıydı. Venedikli, Cenevizli tüccarlar, uzak Avrupa'dan, Asya'dan gelenler buradaydı. Bugün artık mevcut olmayan elçi konakları, Cenova ve Venedik tüccarlarının oturduğu bütün Akdeniz dünyasının renk ve zevkini toplayan

şık evleri, bu derbeder semti süslerdi. 16. yüzyıla kadar, İstanbul'daki Venedik elçiliği burada bir konak yavrusundaydı, şu sıralarda yıkılıp gitti.

(...)

Fener kabadayı kahvehaneleri, ünlü meyhaneleri, yedi iklim dört bucaktaki ülkelerin gelenekleri, dil kalıntılarıyla rengârenk bir semtti. Fener hiçbir dine ve hiçbir dile kapalı değildi. Bugün İstanbul'un bir sefalet mahallesi görünümünde; oysa kentin canlı, neşeli bir merkezi olmaması için bir neden yok. En azından beton han ve apartmanların istilâ etmediği pitoresk bir mahalle görünümünü halen koruyabildiği için..."

Tuğla-taş almaşık duvarları, kemerli pencereleri, kirpi saçaklı çatıları, tonozlu tavanları, alçı konsolları ve kornişleri, bezemeli şömineleri, yivli sütunları, duvar "niş"leri, "hayat" adı verilen üstü örtülü açık galerileri ve "arabesk" motifleriyle bir "sentez"di Fener evleri. Bugün o evlerin binde biri ayakta duruyor...

1990 yılının sonlarında yaklaşık 8000 kişi yaşıyor Fener'in Tevkii Cafer Mahallesi'nde. Sakinleriyle görüştük, aralarında Mesnevîhane Mescidi'nin tarihçesini bilen yok gibi. Mahalleyi oluşturan 33 sokakta cumbalı Rum evleri çoklukla yıkılmış, kalanların pencerelerinden ve balkonlarından çamaşırlar sallanıyor. Sokaklar deprem görmüş gibi, eğri büğrü ve çamur içinde. Yaldızlı ve Kireçhane sokakları da havadaki çamaşırdan ve yerdeki çamurdan payını almış durumda. Tevkii Cafer ve İsmail Ağa camileri bu yörenin odak noktaları. Fatih Sultan Mehmet'in nişancısı Tevkii Cafer'i ve Şeyhülislam Ebu İshak Kara İsmail Efendi'yi kimler bilir bugün Haliç Feneri'nde? Kazasker Damatzade Mehmet Murad Efendi'nin yaptırdığı Murat Molla Kütüphanesi'nin önünden geçenler var mı bugün hâlâ? Günaydın gazetesinden Aylin Şengün yazdı, Tevkii Cafer'in "kıdemli"leri Dimitri ve Katina Frangoğlu eski günleri hasretle anarlar, diye... Yine Aylin Şengün der ki,

Kürkçüçeşme Caddesinden başlayıp Draman Caddesi'ne ve Paşa Hamamı'na kadar uzanan Kasım Günani Mahallesi'nde manzara aynıdır, varsa yoksa Haliç rüzgârında uçuşan çamaşırlar ve delik deşik yollarla dizboyu çamur! Gittik ve gördük, aynen doğru. Pastırmacı Yokuşu (ki 19. yüzyılın sonlarında tepesindeki meyhaneyle ünlüydü) bugün çıkılacak gibi değil. Mahallenin şahdamarı Ayan Caddesi bugün büyük bir sessizlik içinde. 30 sokaklı ve 9000 nüfuslu Kasım Günani Mahallesi'nin Hacı İsa ve Hamamî Muhittin camilerinden yükselen ezan sesleri Haliç'in sularına yansıyan günbatımına ayrı bir renk katıyor. Dik yokuşlu Abdi Subaşı Mahallesine giriyoruz. Bu mahallenin beş caddesi ve 22 sokağı var. 19. yüzyılın ortalarında tanık olduğu iki yangının izlerini hâlâ taşır gibi bu mahalle; evleri biraz kül rengi, içine kapanık ve küskün. 7000 nüfus (hayat gailesinden olsa gerek) büyük bir "telaş" içinde yaşıyor. Bir zamanlar tek bir atlı arabanın zorlukla geçebildiği Fener yolları artık geniş caddelerden oluşuyor. Debbağ Yunus Camii'nin öyküsünü yine Aylin Şengün'den dinleyelim:

"Dik bir yokuş halindeki Fodlacı sokak sona erince Tabak Yunus Camii çıkıyor karşımıza. Asıl adı Debbağ Yunus'muş ama zamanla değişmiş. Söylenenlere göre Debbağ Yunus hayvan postlarını işleyen ermiş bir şahısmış. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u kuşatacağı sırada ona gidip, 'Bizans İmparatoru'ndan bir postluk yer iste,' demiş. Onun tavsiyesini yerine getiren padişahın isteği kabul edilince, bir postu ince ince dilimleyerek Rumeli Hisarı'nın yüzölçümü kadar genişletmiş ve hisar böylece inşa edilmiş. Tabii bu bir rivayet sadece..."

İstanbul bugün bir rivayetler şehri değil midir? Büyük efsanelerin "kentleşme" adına yerle bir edildiği bu "Şehr-i Kebir"in Haliç Feneri nam mahallini tarifleyen bu sayfaları, kantocu Şamram'ın sesiyle noktalayalım; Fener beyzadelerinin İskele Gazinosu'nda hovardalık yaptığı

demlerin anısına bir hoş seda katmak niyetine:

Beyimin gelişi hoştur
Galiba cepleri boştur
İspir çal kamçıyı koştur
Bulaşıktır beyim benim
Sarmaşıktır beyim benim
Gözlerin kara karası
Hanımların maskarası
Aşıkının yüz karası.

BALAT'IN BİR UCU: AYVANSARAY

"Uskumruuuuuu..."

Artık tipiye çevrilen karda yankılanmaktadır balıkçının çağrısı. Haliç'ten Eğrikapı'ya, oradan da Ayvansaray'a doğru esen keski gibi ayaz taşır yarım yüzyıl geride kalmış bu sesi. Dar kıvrımlı sokakların taş taş denize döküldüğü köşe başlarına tezgâh kuran ve kömür ateşinde pişirdiği kahveyi yolculara sunan deri önlüklü, kaba sakallı ihtiyar, elinde pirinç terazisiyle kışın baharat, yazın hurma satan "balmumu bıyıklı" külhanbeyi ortalıktan çekilmiştir. Eğrikapı önünde Hazreti Hafız, az ötesinde Abdullah el-Kadarî, Ayvansaray yolunda Mehmet Ensarî, Atik Mustafa Paşa Camii önünde Hazreti bin Abdullah Cabir ve nihayet Ayvansaray'da Ebuzeri Gaffar'ın türbelerini örtmektedir kar. Tümü de 7. yüzyılda İstanbul'u fethetmeye çalışan Emevî donanmasının askerleridir...

Çocukluğumdan bir anı, bir gezi görüntüsü. Ne zaman seyyar balıkçıların çağrılarını duysam, hele akşam vaktiyse, sokak lambaları yanmışsa ve bembeyaz kar üstüne düşüyorsa sesler ve gölgeler, babamla artık çok uzaklarda kalan bir demlerde yaptığım o Haliç gezintisi gelir gözlerimin önüne. Ve biliyorum, ne balıkçı kaldı ne de baharatçı ama o eski Emevî türbeleri bugün ne âlemdedir acaba diye sormaktanda alamam kendimi; İstanbul'a çok yaklaşmış ama girememiş o insanların anısını yaşatıyorlar mı hâlâ, yoksa (neredeyse tüm İstanbul'u esir alan) kültür erozyonundan ve yıkım furyasından paylarını mı aldılar?

Bugünü bırakıp eskilere dönelim ve Haliç'in (sazıyla ve sözüyle) "Haliç" olduğu demlere keyifli bir göz atalım:

Meyhaneye serdik postu
Bir daha ver, bir daha ver aman Kosti
Aman Kosti, kuzum Kosti
Gücendirme kuzum dostu, dostu
Bir daha ver...

Şevki Bey'in bu dizeleri Lonca meyhaneleri için mi söylenmiştir bilinmez ama Ayvansaray deyince akla ilk gelen yörenin Lonca olduğu da kuşku götürmez. O Lonca ki romanlara konu olmuştur, meyhaneleri Galata harabathaneleriyle aşık atar... Hemen söyleyelim, Lonca meygedeleri Çıtkırıldım Tarçın Bey'lere ve Nanemolla Zencefil Bey'lere göre değildi, bugün Boğazkesen tabir edilen mahallenin balozlarını andırırdı, şarabıyla olduğu kadar da kabadayısı ve kavgasıyla meşhurdu. Sazendesi hünerli parmaklarını lavtasının telleri üzerinde gezdirirken, külhanîsi Bursa işi bıçağının işlemeli sapını okşardı usul usul. Kısacası, her akşam yazılıp bir sonraki dem vaktinde bozulan, sonra (barbasıyla, müdavimiyle, kabadayısı ve çalgıcısıyla) yeniden yapılan senaryolarıyla binbir filme mekân olabilirdi Lonca meyhaneleri. Çatladıkapı'yla Sulumanastır meygedeleri ve Akıntıburnu şaraphaneleri onların yanında sönük kalırdı...

İstanbul'un eski gedikli meyhanelerinin en ünlülerinden ikisi Lonca'da bulunurdu: Ayvalı ve Yavaşko. Patronları (keza barbaları) Yahudi'ydi. Çaylak Tevfik üstadımızın risalesinde yer aldıklarına bakılırsa, yüz yıl önce bile şarap sunuyorlardı. Ayvalı'nın yerinde daha önce (19.yüzyıl başları, hatta 18.yüzyıl sonları olmalı) bir atlı araba ahırı vardı, fayton değil de karoça dedikleri tipten. Sonraları Yavaşko'nun Ayvalı'yı da aldığı söylenir, yani iki meyhanenin sahibi de tek kişi olmuştur. Reşad Ekrem Koçu, bir vakitler Lonca meyhanelerinin 1934 Belediye Şehir Rehberi'nde Esnaf Loncası Caddesi adıyla anılan yol boyunca olduğunu, 1947 yılının Nisan ayında gerçekleştiri-

len bir gezideyse burada kayda değer bir meyhaneye rastlanmadığını yazar...

Çok içki içildiği, sofraların günbatımından gündoğumuna dek kurulu kaldığı söylenir Lonca'da. Mahalle sakinlerinden kimileri (tonton teyzelerle posbıyık amcalar) yırtınıyor, meyhaneci denilen (Evliya Çelebi'nin deyimiyle) "melûnan ve menhûsan" tayfasına verip veriştiriyor ama yel kayadan ne alır? Her vakt-i kerahatte âlem berdevam! Geçmiş zaman, Refik Halid üstadın "İçkiye Vesile" başlıklı makalesine bir göz atalım. Maksat "renk" olsun:

"Denebilir ki; içki için sıcak ve soğuk, yağmur ve güneş, kar ve rutubet gibi ne kadar meteorolojik değişiklikler varsa, iyi bir vesile hazırlar:

-Monşer, şu buram buram yağan kara bak, seyrede ede içilmez mi? Keyiftir vallahi!

-Olur nemli, puslu hava değil; tam içilecek gün bugündür; rutubet iliklerimize işledi, uyuşukluğu biraz atmış oluruz.

-Yağmur içime kasvet çöktürdü, durmamacasına yağıyor. Cam ardındaki temaşada nasıl bir zevk vardır, bilir misin?

-Havada fazla tazyik oldu mu birkaç kadeh atmazsam, rahat uyuyamam!

(...)

İçki seven için, içkiye vesile teşkil etmeyen hiçbir halet ve hâdise hemen hemen yoktur diyebiliriz:

-Öyle yorgunum ki, eler tutar yerim kalmamış, bir kadeh yuvarlayıp dinlenmeli!

-Öyle tembelliğim var ki, canım kımıldanmak istemiyor, bir kadeh içsem, canlanırım!

-Öyle neşeliyim ki, zıp zıp sıçrayacağım geliyor, bu her zaman rastgelmez, cilâlamalı!

-Öyle canım sıkılıyor ki, oturup ağlayacak gibiyim, bunu üzerimden atmalı, bir kadeh parlatmalı!"

Bu noktada Lonca meyhanelerini bir kenara bırakıp

yöreye geniş "perspektif"ten bakalım. Lonca (Karabaş gibi) Balat'ın Ayvansaray'la paylaştığı büyük bir mahalledir. Kendine özgü kültürel yapısıyla ne tam Balat'lı olmuştur ne de Ayvansaray'lı. Ama İstanbul'un "has" dokusu içindeki yerini yüzyıllar önce almıştır, kent mozayiğinin renkli bir taşıdır. Moise Franco, "Essaie sur l'Histoire des Israélites de l'Empire Ottoman" (Kökenlerinden Günümüze Osmanlı İmparatorluğu Yahudileri Tarihi Üstüne Bir Deneme) başlıklı çalışmasında 17 Mayıs 1874 tarihinde Balat'ın Lonca yakasında bir sinagogun yandığını bildirir. Lonca Sinagogu (ve Yahudileri) konusunda fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu sinagogun bir zamanlar Ayvansaray Caddesi'yle Hisar Sokağı'nın kesiştiği noktada bulunması muhtemeldir. Yine Franco'ya göre aynı yangında 7 ev, 22 dükkân ve 37 bina kül olmuştur.

Marie-Christine Varol, "Balat" adlı kitabında, Lonca'nın yalnızca birkaç sokağında mukim olan Yahudi'lerin Arabacılar Hamamı'na "El Banyo de la Lonca" (Lonca Banyosu) dediğini yazmaktadır...

1940'ların Lonca'sının 19. yüzyılın hareketli Osmanlı semtiyle uzak yakın ilgisi kalmamıştı. Atikmustafapaşa ve Molalaşkî mahallelerini çeperleyen Lonca'da şu caddeler ve sokaklar vardı 40'lı yılların sonlarında: Lonca Caddesi, Yatağan Caddesi, Ebekadın Sokağı, Bekârodası Sokağı, Yatağankülhanı Sokağı, Şamdancıbaşı Sokağı, Demirci Hasan Sokağı, Hacı Arif Bey Sokağı, Kunduracı Sokağı, Aktarma Sokağı, Vezir Sokağı, Şehbender Mümtaz Sokağı, Eğrikapı Sokağı, Eğrikale Çıkmazı...

Bir demlerin ünlü Arabacılar Hamamı kapandığından, sakinleri Hançerli, Balat, Tahtaminare ve Sultan hamamlarına giderler. Reşad Ekrem Koçu, Lonca için "son yıllarını yaşar gibi görünen daimi bir panayır" tanımını kullanır. Kemanî Ali Tetik ve Hanende İsmet (yine 1940' larda) bu panayırın son "figüran"larından yalnızca ikisidir. 19. yüzyıla geri döndüğümüzde, Lonca'lı ünlü sanatçı-

lar arasında Kemanî Memduh Bey, Kemanî İhsan Efendi, Kemanî Aşkî Efendi, Kemanî Bülbül Salih Efendi, Kemanî Ağa, Kemanî Tahsin Efendi, Kemanî Kâni, Klarinet İbrahim Efendi ve Hanende Ahmet Bey'in adlarına rastlarız. Adlarına rastlayamadıklarımız çoğunluktadır kuşkusuz çünkü o devrin Lonca'sı İstanbul'un yedi bucağına ses ve saz sanatkârı yetiştirmişti. 1940'lı yılların sonlarında şu isimlere rastlamak mümkündü: Klarinet Şerif, Kanunî İsmail, Kanunî Ahmet, Kanunî Ali Tetik, Cümbüş Fehmi, Cümbüş Rahmi, Cümbüş Enver, Hanende İsmet. Günümüzde hiçbiri yoktur. Birçok İstanbul tarihçisinin yazdığı gibi, bir geleneğin sonudur bu; bir demlerde kahvehane, meyhane, mesire yeri eğlencelerinin vazgeçilmez unsurları olan Lonca hanende ve sazendelerine eski kitaplarda rastlanıyor bugün. Balıkpazarı (Eminönü ve Beyoğlu), Kumkapı, Kalyoncukolluk meyhaneleri, Taksim ve yine Bayoğlu'nun çalgılı gazinoları, hatta (daha da gerilere gidersek) Göksu ve Kâğıthane mesireleri Lonca'lıların anılarıyla doludur...

Lonca çingeneleriyle de ünlü bir semtti. Sulukule kadar yoğun bir çingene "koloni"si vardı. Anlatıldığına göre son derece renkli bir yaşantıları olan ve "bohem" alemin en zengin "saz ve söz" takımlarını çıkaran bu çingeneler kendi gelenek ve görenekleri içinde yoğrulurlar, aralarına yabancıları hiç almazlardı. Mekânları kahvehane ve meyhaneydi. Lonca'nın anlı şanlı, allı pullu çingeneleri yaylı sazları ve darbukalarıyla biraz daha "lüks" olan kıraathanelere de giderler ama pek yüz görmezlerdi. Yeşiltulumba'daki Giritli Necati Efendi ve Dilhûşa kıraathaneleri, Koska'daki Azmi Bey Kıraathanesi, Aksaray'daki İhsan Bey ve Kuşçu Arif kıraathaneleri Lonca çingenelerinin uğrayamadığı yerler arasındaydı. Ama kahvehanede ve meyhanede, orta halli düğünlerde ve sünnet şenliklerinde pek sevilirlerdi...

Yıllarboyu Tarih dergisinin Mayıs 1981 sayısında yer

alan ve İhsan Birinci imzasını taşıyan "Eski İstanbul Batakhaneleri" başlıklı yazıda, Lonca çingeneleri ağalarından Topuklu İspir'in kızı Çakır Esma'dan söz edilir. 19. yüzyılın ilk demlerinde yaşayan ve "muhabbet tellâlı" olduğu söylenen Çakır Esma'nın yaşantısı Edirnekapı'da noktalanmıştı. Yaşlılığında falcılık yaptığı yazılıdır.

Refik Ahmet Sevengil, "İstanbul Nasıl Eğleniyordu" adlı kitabında, Lonca çingenelerini şöyle anlatır: "Özel eğlenceler, düğünler düzenleyen kimseler, kadın toplantılarında çengiler bulundurmak istedikleri zaman, keselerine göre Lonca kolbaşlarından en ünlüsünün veya bir diğerinin evine gidip pazarlığa girişir, ücrette uyuşma olunca kolbaşı çengi heyetini alır, düğün evine giderdi. Kolbaşı kadın çengi ile yardımcısı çengi başlarına yaşmak, ayaklarına sarı çizme giyerler, ellerinde bir yelpaze bulundururlardı. Çengiler ince yaşmaklar tutunurlar, allı morlu, sarılı, rengârenk feraceler giyerlerdi. Bir çengi kolunun sokaktan geçişi hayli eğlenceli olurdu."

Sermed Muhtar Alus'un "Eski İstanbul'da Çingeneler" adlı makalesi konuya derinlemesine ışık tutar:

"Kadınlarından ekserisinin hoş, zarif, ortalıkta nadir isimleri vardı. Gonca, Gül, Gülizar, Fulya, Kumru, Ceylan, Şirin gibi. Lâkap taşıyanları çoktu: Kara Naile, Çakır Züleyha, Fındık Hatice, Fidan Esma. Şimdiki tazeler gibi adlarını kısaltarak kullananları da bulunurdu. Fatma'dan Fatoş, Naciye'den Naco, Ayşe'den Ayyuş...

Karşıdan rastlar rastlamaz hepsi tanınır, kim oldukları bilinirdi. Sima, kıyafet, sesin tonu, tavır, edâ birbirine örnek: Başta gelişigüzel yanlara sarkmış, kirden alaca bulaca, delik deşik başörtüsü. Arınma, taranma görmediğinden zifirî kara kâküller, perçemler alaz taraz; arkada iki örgü saç, güneşten yanık, tunç renginde yüz, eller, kaşlar simsiyah, gözler fıldır fıldır, dişler inci. Sırtta kanarya sarısı, kavunî, pembe, havai mavi, filizî basmadan gömlek, altında bombol şalvar, ayaklar çıplak.

Erkeklerinin şekil ve şemaili, kılığı birbirine eşitti; kafalarında ibiği püskülsüz, kalıplanmamaktan bumburuşuk, soluk, kenarı yağlı fes. Surat şişe yakın, çiçekbozuğundan bıyıklar, tıraş kel kül; yine bembeyaz, taş gibi sağlam 32 diş. Tahta bezinden farksız mintan giyerler, göğüsten kasıklara kadar kulaçlar boyunca yün kuşak sararlar. Belden aşağısında giyile giyile muşambaya dönmüş pantolon veya potur; yalınayak gezerlerdi.

İki çeşittiler: Yerliler, göçebeler.

Yerliler sur diplerinde, Sulukule, Ayvansaray'da, Lonca'da, Kasımpaşa'nın Karaman mahallesinde, Beyoğlu Yenişehir'inin Sazlıdere semtinde, Üsküdar'da Selamsız'da, Büyükdere Çayırboyu'nda otururlar. Çatısı yanpiri, kaplama tahtaları kağşamış, delik deşikli yassı tenekeler, hasırlarla kapatılmış hak kuran kafeslerinde, kulübelerde barınırlardı.

Göçebe kısmına nerede akşam, orada sabah. Baharda takım takım İstanbul'a çıkagelirler. Her kafilede bir sürü kişi, başıboş at, kısrak, eşek, tay, sıpa. Bu hayvanlar yürümeye takatsız ihtiyarları, gebe kadınları, çergelerin sırıklarını, pılı pırtıyı taşırlar. En gerideki anaç eşeğin üstüne kafilenin çeribaşısı biner. Etrafında tabana kuvvet giden cemaatin sırtlarında çuvallar, torbalar...

Kimi Edirne, Babaeski, Çorlu taraflarından gelirdi. Çırpıcı, Veliefendi çayırlarına, Topkapı dışlarına çergeleri atar, hayvanları kırlara salar salmaz tencere kaynatacak ocaklar yaparlar. Erkekler zenaat sahibi, ızgara, maşa, ateş küreği yapanlar tezgâhlarını ve körüklerini kurar, sepet örenler takım taklavatlarını ortaya yayar.

(...)

Bacak kadar kızdan yetmişinde acuzeye kadar heyhey, türkü bilirler; çiftetelli, Kâğıthane havası, Kıpti sirtosuyla göbek kıvırırlar. Eski İstanbul'da namlıları çoktu: Hanende Gülistan, Safinaz, Çengi Mahbub, Kursaklı, Ceylan, Zurnacı Yakomi, Arap Mehmet, Kemanî Memduh,

Tahsin, Kantocu Peruz'un son aşığı İhsan, Şişman Ahmet, Naracı Bidik Ömer, Akbıyık İdris."

Ahmet Haşim de şöyle söylüyor: "Çingene insanın tabiata en yakın kalan güzel bir cinsidir. Zannedilir ki bu tunç yüzlü ve fağfur dişli kır sakinleri, beşerî şekle istihale etmiş bir takım yeşil ağaçlardır. Çingene bizzat baharlardır. Çocukluğumda gördüğüm baharlardan bugün hatırımda kalan hayal, yeşil, kırmızı, sarı şalvarlar giymiş, şarkı söyleyen ve el çırpan bir alay genç ki, için de tahta zurna çalıp bu musikînin vahşi kahkahaları ardından müşabih akisleriyle vadileri inim inim inleten gene bir çingenedir."

Halide Edip Adıvar, Eski İstanbul sokaklarının uyanışından söz açarken, şu noktaya değinir: "Birden tefli, zilli, maşalı seyyar çingene saz takımı duyulur: Vallahi güzel gözlerin, billahi güzel!" Alexandros Georgios Paspates (1814-1891), İstanbul çingenelerini anlatan bir kitap yazmıştır: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneler ya da Bohem'ler Üstüne Araştırmalar" (1870). Fransızca yazılan kitabın özgün adı şöyle: "Etudes Sur Les Tchinghianes ou Bohémiens de l'Empire Ottoman." Joseph von Hammer, "Geschichte das Osmanischen Reichs" ("Osmanlı Devleti Tarihi") adıl kapsamlı çalışmasında, 17. yüzyılda İstanbul'da yaşayan çingenelerden söz açar. Yine 17. yüzyıl İstanbul'unu anlatan Jean Thevenot, çingenelerin "ziller ve diğer çalgılar çalarak" dans ettiklerini söyler. Henry J. Van Lennep, Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Osman Nuri Ergin de yazmışlardır çingeneleri. Hele Neyzen Tevfik'in bir anısı vardır ki, bir demlerin ayıcı çingenesini gözler önüne serer: "Çingenenin acemiliğinden ayı belli ki hoşnut değildi. Herife on kuruş toka kıldım. Ver pusatlarını dedim, giyindim. Tefi aldım elime, ayıyı daha davet etmiyorum, gönül rızası başka şeydir. Başladım çalmaya, usul dü yektir, hava hüzzam... 'Taraklıdan İstanbul'a kaz gelir / bu şarkılar o hanıma az gelir.' Hayvan ustasını bulmuş-

tu. Yavaş yavaş ayağa kalktı. Şöyle iki felekzede göz göze bakıştık. Başladık çalıp oynamaya... Ahenk bittikten sonra, Allah sizi inandırsın, ikimiz de ağladık... Bir de baktım, ne göreyim, tramvaylar durmuş, halk iki keçeli olmuş, polisler intizamı temin ediyor. Ahmet Rasim merhum, gözlüğünü çıkarmış, bize katılmış, ağlıyordu..."

İngiliz araştırmacı Charles White'ın 1840'larda "About the Gypsies of the Golden Horn in General and of Aivan-Serai in Particular" ("Genelde Haliç'in ve Özelde Ayvansaray'ın Çingeneleri Hakkında") adlı kırk sayfalık bir inceleme yazdığı bilinirse de, bugün izine kitaplıklarda rastlanmamaktadır.

Gökhan Akçura da, "Çingene Bizzat Bahardır" başlıklı denemesinin yer aldığı "Ivır Zıvır Tarihi" kitabında, çingenenin kökenlerini irdeliyor: "Çingenelerin kökeni hakkındaki genel yargı, onların Hindistan'dan dünyaya yayılmış bir millet oldukları. Dillerinin yapısı da bunu doğruluyor. Bu konudaki ilk çalışmaları 18. yüzyılda Grellmann gerçekleştirmiş. Onun aktardığı bilgilere göre, çingeneler tahminen 14. yüzyılda Anadolu üstünden Avrupa'ya geçmişler. Çeşitli belgelerden, 1417 yılında Almanya'da çingene yaşamının var olduğu öğreniliyor."

"Oyuncu Kollarından Sulukule Evlerine" adlı incelemesinde şu saptamada bulunuyor Akçura: "Çingenelerin tarihi olmaz. Bu bilinen bir gerçektir. Onlar uygarlaşmaya karşı cephe alırlar, toplum da onları kendi dışında bırakır. Bu nedenle çingenelerin tarihini de kimse yazmamıştır."

Araştırmacı ve yazar Eremya Çelebi Kömürciyan'ın Osmanlı dönemindeki İstanbul çingenelerine ilişkin görüşlerinden alıntılar yapmakta yarar var: "Bu çingenelerin kadınları hanende olup, evlere girerler ve sokak ortasında şarkı söylerler. Bunlar meyhanelere giderek başı sevdalılar için çalgı çalarlar, raks ederler, öğrendikleri yeni şarkıları ve masalları okurlar.

(...)

Eskiden burada (Kumkapı) Samatya 'dakilerden daha çok ve daha şen meyhaneler vardı. İbrahim Han Ocağı denilen büyük konak buradadır. İleride de şehzadelerin oturdukları saray bulunmaktadır. Karşıda saraya ait katırların beslendiği Katır Hanı mevcuttur. Burada eskiden Kadırga Limanı olan meydan vardır. Meydan, tahta kulübelerde oturan çingene çilingirlerle meskûndu."

Hüseyin Çağın, Sabah gazetesinde yayımlanan "Çingeneler Zamanı" adlı dizisinde, Lady Dorina Lockhart Neave'in konuya ilişkin gözlemlerini yansıtır. 1881-1907 yılları arasındaki İstanbul'u "Twenty-Six Years on the Bosphorus" ("Boğaziçi'nde 26 Yıl") başlıklı seyahatnamesinde ayrıntılarıyla anlatan Neave, arkadaşı Mollie Mason'la birlikte yaşlı bir falcıya gider: "Geç vakit Beyoğlu'nun dış mahallelerindeki pis kulübeye gittik. Korkunç görünüşü olan büyücü, bize hiç aldırmadan, hatta başını dahi kaldırmadan, eski bir sedirde oturmuş halde, kirli kumaş parçalarını birbirine dikmeye devam etti. Diğer yaşlı bir kadın, odanın köşesinden çıktı ve falımıza bakılmasını istediğimizi öğrenince, yaşlı üfürükçüyü omuzlarından tutup sertçe sarstı ve paralı müşteriler olduğumuzu, eğer falımıza bakarsa iyi para vereceğimizi bağıra çağıra kulağına söyledi. Siyah, delici gözleriyle, hiddetle bizi süzdü.

Ve hiçbir şey yapmaya niyetli gözükmezken, birden fikir değiştirdi ve mangalın getirilmesini istedi. Mangal da kulübedeki her şey gibi son derece pislik içindeydi. Mollie ile benim oturmamda ısrar etti. İhtiyatla yakınındaki kirli bir sedire oturduktan sonra, vaftiz isimlerimizi sordu ve yanan mangal kömürüne, entarisinin yakasından çıkardığı ve yine hemen sakladığı teneke bir kutudan bir tutam kül renkli toz serpti. Mangaldan incecik bir duman tavana doğru yükselirken, yaşlı büyücü dumanın arasından çok uzaklara bakarak, kendinden geçmişçesine ismimi tekrarlamaya başladı: 'Dorina, Dorina.' Ansızın, çabuk çabuk an-

laşılmaz şeyler söylemekteydi.

Sonra giderek sakinleşti. Bizi hayretler içinde bırakarak, o gün kulübesine girene kadar yaptıklarımızı tek tek saydı.

Sade giyinmiş, ama çoğunlukla üniforma giyen uzun boylu bir adamın hızla bizden uzaklara gittiğini, mühim bir görevde bulunan bu kişiyi ikimizin de bir daha göremeyeceğimizi, daha sonra evde üç piyango biletimiz olduğunu, çekiliş hiçbir zaman olamayacağından onları yakmamızı ve garip bir şekilde doğru çıkan daha bir sürü şey söyledi ki sıra geleceğimizi anlatmasına geldiğinde, artık ağzından çıkan her kelimeye inanacak duruma gelmiştik.

Birdenbire duman yok oldu. Yaşlı kadın karga sesiyle konuşurken, bu ses birden değişti ve hiddetle bize dönerek, ücretini verip gitmemizi istedi.

Zamanla, önceden haber verdiği her şey doğru çıktı. Hatta piyangonun çekilmemesi iddiasına önceleri çok güldüğümüz halde, resmî idarenin piyangosu iptal edilince, sonunda yine büyücü kadın haklı çıktı. Zira hükümet değişmiş ve piyango geçersiz sayılmıştı. Bahsettiği subaya gelince, onu gerçekten bir daha göremedim."

Hüseyin Çağın'ın aktardığı bu bölümü noktalarken, bir demlerde çingene şarkılarının İstanbul'da "moda" olduğunu da eklemek gerek. Sözleri ve müziği Asso ve Janna adlı çingenelerin olan "O Çingeneler/Oh Les Bohémes" (armonizasyon: Dimitroff, prodüksiyon: D'Andria) adlı taş plak, 19. yüzyılın 20. yüzyıla köprülendiği zamanlarda İstanbul'da "best-seller" olmuştu. Kuşaktan kuşağa geçen iki dize de çingenelerin (yalnız İstanbul'un değil, yerkürenin tekmil çingenelerinin) "ehl-i safa"lıklarına ilk elden tanıktır:

Çingene ölür gider,
Gözü güzelde kalır.

Çingeneleri konu alan öykülerimiz azımsayacak derecede yoğundur: "Mürüvvet" (Sait Faik Abasıyanık), "Değir-

men" ve "Arap Hayri" (Sabahattin Ali), "Kancay" (Halikarnas Balıkçısı), "Çingene Karmen" (Kemal Bilbaşar), "Elmas" (Kerim Korcan), "Çingeneler" (Selahattin Enis), "Pembe" (Hakkı Özkan), "Çingene Piliçi" (Erdoğan Tokmakçıoğlu), "Küçük Dost Kemancı" (Necati Zekeriya) ve Osman Cemal Kaygılı'nın yazdığı "Çingene Kavgası", "Çingene Ninnisi", "Ormanda Yolculuk", "Gâvur Ethem", "Çerge Hayatı..."

Yeri gelmişken, Osman Cemal Kaygılı'nın "Çingeneler" başlıklı romanından uzunca bir alıntı yaparak hem bu insanların ilginç yaşantılarına, hem de bir zamanların Lonca'sına derinlemesine göz atalım:

"Çingenelerin asıl görülecek hayatı harman yerlerinde, çergelerde, sepetlerde, sepetler, maşalar, sacayaklar, ayılar, maymunlar, heybeler, fal çıkınları, sıpalar, kısraklar arasında değilmiş... Asıl görülecek ve hoşlanılacak Çigan hayatı, Reha Bey'in, beni yeni alıştırmaya başladığı yerlerde imiş...

Bizim Yenikapı'ya göçettiğimizin haftasında Reha Bey, kendi evinde bazı arkadaşları ile birlikte bana bir çalgılı ziyafet verdi. Fakat hani, alaturka ziyafet de bu kadar olur. Sofra içkinin, mezenin binbir türlüsü ile dolu idi. Sonra sekiz kişilik bir incesazla kadınlardan beş kişilik bir hanende ve çengi takımı vardı. Saz takımı, başta Edirne'den İstanbul'a yeni gelmiş olan kemancı Bülbülî Selim olmak üzere Ayvansaray'ın en gözde çalgıcılarından mürekkepti. Hanende kadınların üçü Ayvansaray'dan ve köçeklik eden iki kadın da Sulukule'dendi. Fakat 'efendim nerede, ben nerede' dedikleri gibi, öteki çergiciler, harmancılar nerede, bunlar nerede? Hele bunların erkekleri pek kibar insanlardı. Misafirlerle hiç 'bendeniz'siz, 'zatıaliniz'siz konuşmuyorlar. Hepsinin de elbiseleri, ayakkabıları yepyeni ve son moda. Hepsinin de yeleklerinin cebinde altın ve gümüş birer saat. Parmaklarında pırıl pırıl ya-

nan elmas yüzükler. İçtikleri cıgaralar hep birinci sınıf cıgaralar. Çalgılarının kutu ve kılıfları hani, diyebilirim ki benim çok kıymetli kemanımın kutusundan daha şık. Bunlardan Kemanî Raif isminde birinin kemanına baktım, sokağa atsanız elli lira eder su içinde. Kadınlardan da Ayvansaray'lılar pek kalantor şeyler. Kılıfları biraz alaca bulaca olmakla beraber, parmakları pırlanta, zümrüt yüzükler, kulakları aynı çeşitten küpeler ve gerdanları sapsarı beşibiryerdeler ve ziynet altınları ile dolu. Yalnız Sulukule'den getirilmiş olan çok genç ve çok güzel iki çengi kız, bu cihetlerden bunların yanında pek sönük, pek sâde suya kalıyorlar...

Zavallıların allı pullu, morlu sarılı ve yepyeni entarilerinden, ayaklarındaki pembe püsküllü yepyeni terliklerden başka üstlerinde göze çarpar bir şeycikleri yok. Vakıâ ikisinin kollarında altın suyuna batırılmış incerek birkaç bilezik var ama belki de onlar yetmiş, seksen kuruşluk şeyler...

Reha Bey, benim, Ayvansaray'lı kadınların altınlarına, elmaslarına, pırlantalarına pek dikkatli baktığımı görünce:

-Daha, dedi, bunlar hiç! Sen bunları eskiden bir Cuma günü Kâğıthane'ye, Çağlayan Köşkü'nün arkasına, kapalı kupa arabaları ile gezmeye gittikleri zaman bir görmeli idin, şaşar kalırdın! Şimdi ara sıra, hâlâ da giderler ama eskiden, daha bundan onbeş yıl önce o canım feraceler, yaşmaklarla mükellef kupa arabalarına kurulup gerdanları beşibiryerdelerle dolu olarak Kâğıthane'ye gittikleri vakit herkes bunları orada Ayvansaray'lı değil, gerçekten birer saraylı sanırlardı...

(...)

Geçen yazı nasıl çergeler, çadırlar, harmanlar, köpekler, ayılar arasında hoş geçirdikse, bu kışı da meyhaneler, sazlar, zurnalar, klârnetler, çifte nâralar arasında daha hoş geçirdik. Geçen yaz, Nazlı'lar, tirşe gözlü kızlar, To-

pal Güllü'ler, falcılar gönlümü yelpazeliyordu; bu kış ise, hânende Ziynet'ler, çengi Seher'ler, Benli Küheylân'lar yanık yüreğimizi tazeliyorlar. Oooh, işte kış da geçti; yakında bahara giriyoruz. İki, üç gün sonra üçüncü cemre düşeceği için, Reha Bey'in evinde o gece bir kıştan çıkış âlemi yapılacak. Ve bu âleme Ayvansaray'ın en maruf sazcı ve okuyucuları iştirâk edecekmiş. Gel keyfim gel!"

Osman Cemal Kaygılı, Balat'taki bir kilisenin dibindeki büyük meyhanenin bahçesinde oturduktan sonra Lonca'da şişman Rum sütçüden süt aldığını, sonra da tepedeki Hançerli Bostan Kahvesi'nde kahve ve nargile içtiğini söyler. Kaygılı, Hançerli Bostan'ın yüksek duvarının dibinde yer alan "candan, yürekten, samimi, lirik ve baştan başa heyecan dolu" bir çingene kavgası seyrettiğini de anlatır. Sürtüşme Kâğıthane'ye giden kadınlarla Çağlayan Köşkü'nün arkasındaki mesireyi tercih edenler arasında doğar. Kimin mutfağında daha güzel ve bol yemeğin kaynadığı tartışma konusu edilir. Kavga dili şarkılar, şiirler ve tekerlemelerle örülüdür. Atışmalar şiddetlendikçe ortaya tefler, ziller, darbukalar, kemanlar dökülür. Ağız dalaşı çalgı eşliğinde sürer. Göbekler çalkalanır, eller çırpılır, gerdanlar kırılır, gözler süzülür; argonun bini bir paradır. Bu curcunalı âhenk sırasında kimsenin eli karşısındakine kalkmaz; sazlı sözlü bir panayırdır sanki bu kavga:

"O gün sabahleyin erkenden başlıyan o pek şatafatlı ve dört başı mamur kavga, öğle vakti biraz yemek paydosu verilip öğleden sonra aynı tertiple tekrar başlayarak akşam erkekler evlerine dönünceye kadar sürdüğü ve akşam geç vakit, gerek kendi erkeklerinin, gerek mahalle imam, muhtar, bekçisi ile polislerin müdahalesi üzerine güç yatıştırıldığı halde her iki taraftan da hiçbir kimse, değil bir hafif tokat, bir minicik fiske bile yemedi. Kavga, akşam ezanı ile birlikte yine çalgı, âhenk arasında, tıpkı bir düğün, dernek, eğlence biter gibi tatlı tatlı mayna oldu."

Gündüzlerini ve gecelerini Lonca kahvehanelerinde

geçiren ve gözlemlerini romanına aktaran Kaygılı, mahallede yapılan bir düğün şenliğini de ayrıntılı olarak anlatır: Yaşlı bir lavtacının oğlu olan genç bir kemancıyla eski bir zurnacının kızı evlenecektir ama düğün hazırlıklarına tanık olanlar Hindistan hükümdarının oğluyla peri padişahının kızının evleneceğini sanabilirler rahatlıkla. Lonca boyunca tüm evlerde hallaçlar pamuk atar, yeni yataklar, yorganlar, yastıklar, çamaşırlar dikilir, tahtalar silinir, duvarlar badanalanır, bakırlar kalaylanır, gelin alayı için fenerler, meşaleler, buketler hazırlanır. Gelin alayının Eğrikapı'daki Hançerli Hamamı'na gidişini şöyle anlatıyor Osman Cemal Kaygılı:

"İşte hamam alayının önünde çalacak çalgı takımı da kadınlı, erkekli, tam onbir kişi olarak Sulukule'den geldiler. Loncalı'lardan hiçbir çalgıcı bu alayın önünde çalmayacak, onlar hamamda, kendi aralarında çalıp söyleyeceklermiş.

Alay toplandı, Sulukule'den para ile getirilmiş olan onbir kişilik çalgı, hânende ve çengi takımı bu yüz, yüzelli kişilik alayın önüne geçti. Çalgıcıların arkasında, önde iki tarafın kaynanaları, arkada çok süslü gelin ve gelinin yanında görümceler, baldızlar, teyzeler, halalar, yengeler, daha arkada da bütün davetliler olduğu halde, alay çalgı ile hareket etti. Artık hayhaylar, hoyhoylar, maşallahlar, ala alaheylerden, Lonca sokakları gümbür gümbür ötüyor. Lonca'dan Yatağan Mahallesi'ne ve oradan Eğrikapı'ya doğru bükülen daracık sokaklar binlerce seyirci ile dolu. Arabacılar Hamamının önünden geçen caddenin iki tarafındaki evlerin pencerelerinden alayın üzerine çiçekler, lavantalar, kolonyalar serpiliyor, eller çırpılıyor."

İhtiyar zurnacı Şişko Ahmet Ağa ve Reha Bey'le birlikte semtin en kibar kahvehanesinin peykesinden düğün alayını izleyen yazar, en az onbeş altın liraya mal olan gelin hamamından sonra damat traşına da değiniyor:

"Akşam Balat'taki selâtin meyhanelerden birinde ka-

falan bir hayli çektikten sonra yine Reha Bey'le birikte aynı kahveye geldik. Bu gece yatsıdan sonra buradaki berber masasının önünde güvey ile arkadaşları tıraş olacaklar. Onun için kahvenin bir kenarındaki berber masası ile aynası ve takımları pırıl pırıl yanıyor. Yanan sade onlar mı? Kahvenin önünde yüzelli mumluk koskoca bir lüks lambası. İçinde ayrıca büyük çapta dört beş petrol lambası. Her masanın üstünde rengârenk fanuslu başka lambalar ve rengârenk mumlar...

Kahvenin bir köşesinde sekiz kişilik bir incesaz takımı durmadan çalıyor. Bu gibi büyük düğünlerde güveyi tıraş eden Balat'ın, Fener'in en meşhur berberlerinden berber Tayyar ile kalfaları hep tertemiz, bembeyaz giyinmişler, boyuna ellerindeki yepyeni usturaları kılağlıyorlar. Bir tarafta bahşiş, hediye tepsileri. Sapları bile gümüşten olan bu tepsilerin etrafına çevrilen rengârenk kordeleden süsler, sanki onları küçük çapta birer gelin odasından daha süslü gösteriyor. Güvey traş sandalyesine oturunca, berber Tayyar berberlerin pîri Salman Pâk'ın ruhuna bir fatiha okuyup, başlıyor güveyin saçlarında makası şakırdatmaya. Kalfalar da güveyin arkadaşlarını traşa koyuluyorlar. Ötede saz, durmadan en hoş havaları çalıyor..."

Lonca'da damat traşı da onbeş altın liraya geliyor. Kaygılı, Lonca çingenelerinin parayı "vükelâ ve vüzerâ konaklarından, ekâbir yalılarından ve saraylardan" aldığını yazıyor. Sekiz kişilik saz takımı ya da altı kol çengi takımı Boğaziçi'ndeki kibar yalılara on ya da onbeş lira pazarlıkla gider, ayrıca otuz ya da kırk lira bahşiş toplarmış. Her takım yılda en az on düğüne, kına gecesine ve sünnete gider, böylece yüklü para toplarmış. Lonca çingeneleri eğlenmesini herşeyden çok sevdiğinden de paraların büyük bölümü kendi aralarında düzenledikleri şenliklerde harcanırmış. Lonca düğünlerinde her kahvehanede ayrı saz çalar, düğün evinde âhenk hiç dinmez, mahallenin geniş meydanında kurulan uzun sofralardan çorba, kızartma, pilav,

zerde eksik olmazmış. Geleneğe göre yalnız davetliler değil, çevre esnafı, yolcular ve fakir fukara da şölene çağrılır, yemek bittikten sonra kahve ve şerbet ikram edilirdi. Erkeklerin dört başı mamur içki sofraları ayrıydı ve gün ortalarında başlayıp geceyarılarına kadar sürerdi. Bu eğlencelere Ayvansaray'ın, Sulukule'nin, Kasımpaşa'nın, Üsküdar'ın en ünlü kemancıları, udîleri, kanunîleri, hanendeleri de davet edilirdi. Sözlerini şöyle noktalar Osman Cemal Kaygılı: "Sonra yine dâvetliler arasında İstanbul'un bazı maruf ve kibar zatları da göze çarpıyordu..."

Yine Kaygılı'nın kitabında yer alan şarkı, kanto, mani ve tekerlemelerden alıntılar yaparak örnekler verelim:

Todilerde çengi çıkar
Nazik, dilber, hem şivekâr
Nerede duysa düğün dernek
Koşar, gider, göbek atar, oynar
Kızlar sarılar giyince
Papatyalara dönünce
Zurna davul çalınınca
Gönüllerde cümbüş oynar.
Haydin kızlar bahar geldi,
Giyinelim hep beyazlar.

Maşacıyım maşacı,
Ah kokozluk pek acı!
Kocam değirmen yapar,
Kaynatam da sıpacı!
Maşa yapar satarım,
Çayırlarda yatarım,
Öğer alan olursa,
Bir de göbek atarım!

Ablanı alacağım
Enişten olacağım
Sana para vereceğim ben...

Ördek mancasına
Tarhana çorbasına
Misafir geleceğim ben...

Hani benim elli dirhem konyağım
İçer içer, artar benim merağım.

Dere başında saz var
Topçular'da bir kaz var
Kazı yolan yolana
Yazık günah oğlana
Kaz Çakır'a tutulmuş
Paraları yutulmuş
Topçular'da harmanlar
Pisi pisi sarmanlar
Çakır'ımın peşinde
Geziyor toramanlar!

Çıkmış yokuş başına,
Rastık çekmiş kaşına!
İrfan'cığım gel de bak,
Gözlerimin yaşına!

Isırdım armudunu,
Akordladım udumu,
Bu sevda kırdı benim
Kollarımı budumu!

Oğlan pantolon ister,
Yaram kantaron ister!
Sevda gözlemesine
Kantar kantar un ister!

Gelincik al al açmış,
Kirazlar dal dal açmış,
O şalvarlı Gülizar
Sana kötü fal açmış!

Yemenimin oyası,
Zerde yedim doyası!
İşte senin de çıktı
Yüreğinin foyası!

Mavi salkım duvarda,
Bakracım yok, su var da!
Kesem fakirdir ama
Yüreğim pek hovarda!

İzmarit pul pul olur,
Bana herkes kul olur!
Sana da layık ancak
O şalvarlı dul olur!

Bahçede kayısı var,
Nazlı'nın dayısı var!
Ondan daha sevimli
Etem'in ayısı var!

1912 tarihli "Annuaire Oriental: Commerce, Industrie, Administration, Magistrature de l'Empire Ottoman" (Doğu Yıllığı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Ticaret, Sanayi, Yönetim, Yargı) başlıklı kapsamlı çalışmada, Eminönü'nde bulunan Lonca Sokağındaki haneler ve sahipleri sıralanır. Hemen bir parantez açalım: Balıkpazarı'ndaki Meyhane Sokağı'yla kesişen Lonca Sokağı'nın Ayvansaray'ın Lonca Mahallesiyle ilgisi yoktur. Bu noktada amaç, aynı adı taşıyan ve Haliç'in aynı yakasını paylaşan iki yöre arasındaki farkı (adlar ve meslekler aracılığıyla) belgelemektir:

Avram Vassiliadis: Tohumcu-çiçekçi.
Alexandre Litcholaridis: Kunduracı.
Mimiko Miliadis: Fesçi.
Flokos: Mastika ve şarap tüccarı.
Minas Bakkalian: Tohumcu-çiçekçi.

Avram Mavridis: Tohumcu-çiçekçi.
Niko Kirtopoulos: Saatçi.
Mihal Samaropoulos: Lokantacı.
Konstantin Kolakis: Kunduracı.
Hristo Kolatzo: Mastika ve şarap tüccarı.
Vangel Popoff: Mastika ve şarap tüccarı.
Athanasios Valleras: Mastika ve şarap tüccarı.
Eftimiou Aghniadis: Tohumcu-çiçekçi.
Barbaleou-Magou Kardeşler: Mastika ve şarap tüccarları.
Spiropoulos: Lokantacı.
Pavlo Spatharis: Lokantacı.
Yorgo Ghelberis: Lokantacı.

Ayvansaray'ın tarihine geçmeden önce, semtteki tüm konutları ve yerleri sahiplerinin adlarıyla belgeleyen Bostancıbaşı Defteri'ne bakmakta yarar var (1814-1815):

Balat İskelesi - Ayvansaray İskelesi
BALAT NAM İSKELESİ:
Meydana nazır Hüseyin'in kahvesi
Yahudilere mahsus sığır salhanesi nam mahaldir
Serâpâ keresteciler dükkânları arsası
İsmetlu Esma Sultan Hazretleri'nin bir bab iradı han ve kayıkhane arsası
Kayıkhâne ve sığır salhânesi
Bu mahalde Taşcılar İskelesi
Bezirgân Avram Yahudi'nin hâne arsası
Ocak bezirgânı vereselerinin arsası
Çuhacı Menteş Yahudi'nin hânesi
Hayim Yahudi'nin arsası
Dişçioğlu Nesim Yahudi'nin hânesi
Şerbetçi İsak Yahudi'nin hânesi
İbrahim Çavuş'un iradı Yahudhâne arsası
Şerbetçi Yakovaçi Yahudi'nin hâne arsası
Deli Çelebon oğlu, Aslan Yahudi'nin arsası

Kehhal Kemal Yahudi'nin arsası
Sarraf Simanto Yahudi'nin hânesi
Çuhacı İsak Yahudi'nin arsası
İzmirli Moşe Yahudi'nin arsası
Dellal Menahem Yahudi'nin arsası
Çuhacı Yuda Yahudi'nin arsası
Karagümrük Simsarı Yasef Yahudi'nin arsası
Attar Avram Yahudi'nin arsası
Arslan İskelesi
Şapçı Bohoraçi Yahudi'nin arsası
Efrenç Dellâlı Yuda Yahudi'nin arsası
Şişeci Menahem Yahudi'nin hânesi
Attarlar Dellâlı yasef Yahudi'nin hânesi
Hekim Menahem Yahudi'nin hânesi
Züamadan İbrahim Ağa'nın hânesi ve dükkânı
Kumbaracı Mehmet'in hânesi
Kalafatçı Uzun Ali'nin hânesi
Kuruçeşmeli Hüseyin'in hânesi ve kayıkhânesi
Merkum Hüseyin'in kalafat meydanı
Portakaloğlu İbrahim'in kayık yapıcı dükkânı
Arap Hoca Hüseyin Efendi'nin hânesi
Züamadan Nuri Ağa'nın iradı beş göz kayıkhânesi
Hatice Hatun'un iradı kayık yapıcı dükkânı
Elvansaray İskelesi

Ayvansaray İskelesi - Defterdar İskelesi
ELVANSARAY İSKELESİ
Köse Mustafa'nın kahvesi
Elhaç Kaptan'ın hânesi
Sabık Tersane Emini Vahid Efendi'nin yalısı
Saray Hamamı ve ittisalinde arsası
Karaağaç Ustasızâde Ahmet'in hânesi
Sabık Bosna Mollası efendinin yalısı
Bezcibaşı Salih Efendi'nin yalı ve kayıkhânesi
Kasap Mustafa'nın yalısı

Yâvedud nam iskele
Sadık Ağa'nın yalısı
Baltacızâde kayıkhânesi
Kasap Ali'nin yalısı
Sabık Arabacıbaşı Ali Ağa'nın yalısı
Kasap Ömer'in yalısı
Diğer Ömer'in yalısı
Memi Çavuş'un yalısı
Çamur İskelesi
Said Ağa'nın yalısı
Safaizâde'nin yalısı
Hamide Usta kadının yalısı
Ahmet Haseki'nin yalısı
Hasan Efendi'nin yalısı, müsteciri mühendis Ali Bey
Teberdarandan Ali Efendi'nin yalısı
Teberdarandan Abdullah Ağa'nın yalısı
Teberdarandan Hüseyin Ağa'nın yalısı
Eyyüp mollası sabık Uryânizâde Efendi'nin yalısı
Mumaileyhin iradı onaltı göz kayıkhânesi
Defterdar İskelesi

Yaklaşık beş kilometre uzunluğundaki Haliç surları Ayvansaray'da başlar ve Sarayburnu'nda sona erer. Bu surlardaki 15 kapının önemli merkezlere açılmadığını, Bizans devrinden beri halkın sahile inmesi için kullanıldığını biliyoruz. Haliç'in ilk kapısıdır Ayvansaray. Bazı kayıtlarda bu kapının adı Ayvan Hisarı, Saray Kapısı, Tahta Kapı, Gümüş Kapı, Blakerna (vlaherna) Kapısı olarak geçer. Bostancıbaşı Defteri'nin kimi bölümlerindeki adı Elvansaray'dır. Bunun aslında Eyvansaray olması gerekir. Bir teze göre Ayvansaray semtinin adı Farsça Eyvan sözcüğüyle başlamaktadır. Eyvan, büyük kemerli yüksek bina anlamına gelir. Bizans imparatorlarının görkemli Blakherna Sarayı burada bulunduğundan, semte Eyvansaray adı konulmuş, zamanla bu deyiş Ayvansaray'a dönüşmüş-

tür. Blakherna Sarayı yok artık. Aghia Blakherna Kilisesi de yok; aynı adı taşıyan ayazmanın suyunun şifa taşıdığına, binbir derde deva olduğuna inanılır...

Bostancıbaşı Defteri'nin yazılışından yaklaşık 130 yıl sonra, yani 1940'ların ortalarında, Atikmustafapaşa Camii'nin çevresinde kümelenmiş kiremitli çatılar yığınıydı Ayvansaray. Kalafat yeri, iskelesi, kahvehaneleri, meyhaneleri ve "bolkepçe" tabir edilen aşçı dükkânlarıyla ünlüydü. Meyhane müdavimlerinin büyük bölümünü gelgeç gemici tayfası oluşturuyordu. 1950'lerde ve 1960'larda lastik, dokuma, konserve ve kurşunkalem fabrikaları yükseldi Ayvansaray'da. Eyüp'e kadar uzanan Ayvansaray Caddesi (ki semtin anacaddesidir) bir zamanlar iki otomobilin yanyana zor geçebileceği, paket taşı döşeli bir yoldu. Ara sokaklarındaysa işlemeli cumbalı evlerin alınları birbirlerine değerdi, bu sokaklardan (eski bir Ayvansaraylı'nın deyişiyle) tek bir laternalı fayton geçebilirdi ancak; iki fayton karşı karşıya gelecek olsa, hangisinin geri basacağı arabacıların bilek gücüne kalmıştı! Ayvansaray Caddesi'nden vapur iskelesine inen yolda (adı da Vapur İskelesi Sokağı'dır) iki ya da üç katlı ahşap evler sıralanmıştı. Evlerin altı manav, tütüncü, aşçı, helvacı, kahveci dükkânıydı. Aşevleriyle kahvehaneler Pazar günleri denizciler ve gemi kalafat yerinde çalışanlarla dolup taşardı...

Reşad Ekrem Koçu, Ayvansaray kalafat yerinde 1940'ların sonlarında çalışan ustaları sıralarken, tümünün de aynı zamanda bu yerin sahipleri olduklarını bildirir: Şaban Usta, Koyunoğlu İbrahim Efendi, Kara Mustafa Usta, Yahya Efendi, Hafız Mehmet Usta, Şerif Kaptan. Aynı yıllarda 150-200 tonluk bir gemiyi karaya çekmenin ve tekrar denize indirmenin ücreti yaklaşık 300 liraydı. Kalafat (geminin kaplama tahtaları arasını üstüpüyle doldurup ziftleyerek su geçirmez hale getirmek) ücreti günde 100 lira kadardı. Bu ücrete kalafat ustasının ve işçilerin yevmiyeleri dahildi. Geminin kalafat yerinde kaldığı her

gün için ayrıca 30 lira "toprak kirası" alınırdı. Ayvansaray'ın kalafat yerlerinde bulunan gemi tezgâhlarında tekne de inşa edilirdi. Koçu'nun anımsadığı ve "kıymetli şöhretler" olarak nitelendirdiği tekne yapımcıları arasında Fazlı Usta, Hürrem Usta, Kemal Usta, Pamuk Ahmet Usta, Karakaş İlyas Usta, Hacı Mehmet Usta, Şevki Usta, Mehmet Bayrak Usta bulunuyor. Ayvansaray tezgâhlarında gemi, tenezzüh teknesi, balıkçı motoru ve sandal inşa edilirdi. Osmanlı devrinde bütün saltanat kayıkları Ayvansaray tezgâhlarından çıkardı. Sandalcı Halil Usta için, "Keserini kullanacak bir el daha yetişemez!" diyor Reşad Ekrem Koçu...

Ayvansaray da (İstanbul'un birçok semti gibi) kenti kasıp kavuran yangınlardan payını aldı. 1633 yılında Cibâli'de çıkan yangın, Aya Kapı'dan Ayvansaray'a kadar uzanmıştı. 1729'da Balat'ta çıkan yangın Ayvansaray'a kadar yayılarak Aghios Dimitrios Kilisesi'ni tümüyle kül etmiştir, alevler öte yandan Fener semtine kadar yayılmıştır. 1755 yılında çıkan yangın şiddetli poyraz tarafından körüklenerek neredeyse tüm Ayvansaray'ı küle tahvil etti. Lonca'yı harap eden ateş afetlerindeyse 1861'de 219, 1863'de 79, 1878'de 67 ev yandı...

Yine 1940'lara, Ayvansaray'ın hareketli ve canlı bir İstanbul semti olduğu yıllara dönüyoruz. Ayvansaray Külhanı Sokağı ahşap ve kâgir binalarla bezelidir, tek arabalık bir toprak yoldur, boyunca dört adet feneri vardır. Bir meydana açılır Ayvansaray Külhanı; meydandaki (biri iki, diğeri üç katlı) bahçeli iki evin arasından geçildiğinde Damataşı Sokağına ulaşılır. Hisarönü Sokağıysa tam üç araba genişliğinde bir yoldur ve alımlı yapılara sahiptir. Derviş Alizade ve Mustafapaşa Bostanı sokaklarıyla bir üçyol ağzı oluşturur Kuyu Sokağı; geniş ve meyillidir, giderek dikleşir.

Halk arasında Korucu Mehmet Ağa Mescidi olarak bilinen Ayvansaray Mescidi, Kuyu Sokağı'ndadır. İskender

Bey Çeşmesi de bu mescidin altındadır. Bostancıbaşı, Kapıcıbaşı, Yeniçeri Ağası, Mısır, Budin ve Anadolu Valisi, İstanbul Kaymakamı İskender Bey'in 16. yüzyılda yaşadığı bilinir. Ayvansaray'daki diğer tarihi yapılar şöyle sıralanabilir:

Kocamustafapaşa Camii (Bizans çağında Petros ve Markos Kilisesi adını taşırdı, halk arasında Atikmustafapaşa Camii ve Câbir Camii olarak da anılır), Şatır Hasan Ağa Çeşmesi (Atikmustafapaşa Camii karşısındadır), Vezir Süleyman Paşa Çeşmesi (Şam, Trablusşam, Trabzon, Bosna Valisi Süleyman Paşa tarafından 17. yüzyılda yaptırılmıştır), İdris Ağa Çeşmesi (Karahasanzâde Mustafa Paşa'nın kızı Fatma Hanım'ın yaptırdığı Arabacılar Hamamı'nın aşağılarında, Yatağan ve Hoca Ali camileri arasındadır), Sinan Ağa Çeşmesi (Ayvansaray'la Balat arasında, Esnaf Loncası Sokağındadır), Çinili Çeşme (Eğrikapı'ya yakın olup kesmetaştan yapılmıştır, kitabesi çinilerle kaplıdır, ayna taşıysa som mermerdir), Anema Zindanları (İvaz Efendi Camii'nin avlusu altındadır), Blakerna Kilisesi (Atikmustafapaşa Mahallesi'ndedir ve ayazmasıyla ünlüdür), Aghios Dimitrios Kilisesi (Balat sınırında, Karabaş Mahallesi'nde olup 1728 yılında çıkan bir yangınla yerle bir olmuş, sonra onarılmıştır), Hançerli Hamam (Blakerna Ayazması'nın güneyinde olup Şeyh İbrahim Nuri Efendi Vakfı'ndadır). Aylin Şengün, Ayvansaray'la ilgili yaptığı araştırma kapsamında Tokmaklı İbrahim Dede, Ahmet El-Ensarî, Hamidullah El-Ensarî ve Ebuşeybet El-Hudnî'nin türbelerinin de bu semtte olduğunu yazar (Günaydın gazetesi, 16 Aralık 1989)...

Ayvansaray semti üzerine günümüze değin bir monografi yazılmıştır: "Ayvansaray Tarihi" (İstanbul 1973). Dr.Mehmet Remzi Sakarya tarafından yazılan kitap, "Niçin Ayvansaray Denmektedir", "Camileri ve Mescitleri", "Çeşmeleri", "Hamamları", "Kiliseleri", "Ayazmaları", "Surları", "Kuleleri", "Kale Kapıları", "Anemas Zindanı",

"Haliç", "Lonca", "Kalafat Yeri", "Muhtarları", "Sağlık Müesseseleri", "Fabrika ve İşyerleri", "Ayvansaray'ın Sokakları" gibi bölümlerden oluşmaktadır.

Semti en ince ayrıntısına kadar anlatan Dr.Sakarya, İvaz Efendi Camii, Cabir Camii, Korucu Mehmet Ağa Mescidi, Çınarlı Çeşme Mescidi, Yavedud-Abdülvedud Camii, Yavedud Sultan Türbesi, Emir Buhari Tekkesi (Mescidi ve Semahanesi), İskender Bey Çeşmesi, Vezir Süleyman Paşa Çeşmesi, Hatice Sultan Sebili, Pertevniyal Kadın Efendi Çeşmesi, Savaklar Çeşmesi, Şatır Hasan Ağa Çeşmesi, Huriye Nazife Çeşmesi konusunda ayrıntılı bilgiler vermektedir. Savaklar Çeşmesi üzerine şunları söyler Mehmet Remzi Sakarya:

"Eğrikapı'dan girip, sola Edirnekapı cihetine sapılan caddenin hemen başında ve sol tarafındadır. Karşısında Tokmaktepe'nin etekleri ile Hirami Ahmet Paşa Camii bulunmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman tarafından su hayrı olarak yaptırılmıştır. Mimarı Mimar Sinan'dır. Suyu yeraltı kanalları ve kemerleri vasıtası ile Belgrad Ormanları'ndan ve Kâğıthane Deresi vadilerinden getirilmekte idi. Evvelleri suları o kadar gürül gürül akardı ki, Eğrikapı'dan Yavedud'a inen yolun her iki kaldırımlarını ve yolu istila edercesine kış aylarında taşardı adeta (1937). Kırkçeşme sularıydı. Şehrin bu bölümlerine yakın bölgelerine buradan dağıtılırmış. Şimdi o büyük su yalağının bakışı bile hazin.

(...)

Bu çeşmenin içinde beş kitabe mevcuttur. İkisi I.Sultan Abdülhamid'e aittir; biri II.Sultan Mahmud, biri III.-Sultan Selim, biri de su nazırı Hamid Ağa adında birine aittir. Son zamanlarda yalağından akan sulardan sadece atlar istifade ederdi. Kimi sakinleri de kilim ve palalarını yıkayabilirlerdi. Hatta eski otoların durup da temizleyenlere rastlardık. Şimdi ise (Ekim 1972) önünden geçenlere maziyi ve mazideki haşmetini seyrettirir bir çağrışımı

var."

Panaghia Kilisesi (Meryem Ana Kilisesi), Aghia Blakerna Kilisesi ve Ayazması, Aghia Tekla Kilisesi, Aghios Vasilios Ayazması, Aghia Zoni Ayazması, Anemas Zindanı da Dr.Sakarya'nın sıraladığı tarihi yapıtlar arasındadır. Aghios Vasilios Ayazması'nı şöyle anlatıyor yazar: "Toklu Dede semtindedir. Leondion Suru ile Heraklios Suru arasındaki küçük dar sahada bulunmaktadır. Bu sahaya Vlaherna Kapısı'ndan girilir. Sağdaki iki sahabe makamlarından geçildikten sonra solda Leondion Suru bitişiğinde ve üstü açıktır. Çocukluğumuzda dibi görülecek kadar berraktı. Halen bu ayazma tıkanmış bir haldedir."

Ayvansaray'da doğan ve orada "icra-ı tababet" eden Dr.Sakarya, semtin caddelerini ve sokaklarını da sıralıyor:

Ayvansaray Caddesi, Kuyu Sokağı, Mustafa Paşa Bostanı Sokağı, Yatağan Hamamı Sokağı, Eğrikapı Caddesi, Eğrikapı Maslağı Sokağı, Eğrikapı Mumhanesi Sokağı, Ayvansaray Külhanı Sokağı, Damataşı Sokağı, Vapur İskelesi Sokağı, Kandilli Türbe Sokağı, Avcıbaşı Sokağı, Kale Çıkmazı Sokağı, Arabacılar Hamamı Sokağı, Sakalar Yokuşu, Vezir Kâhya, Pastırmacı Çıkmazı, Kahveci Çıkmazı, Ebe Aylıklı Sokağı, Eğrikapı Fırın Sokağı, Pazarcık Sokağı, Aktarma Sokağı, Cami İçi Sokağı, Tandır Sokağı, Kavata Çıkmazı, Çedik Pabuçlu Sokağı, Mahkeme Külhanı Sokağı, Ahmet Rifai Sokağı, Ağaçlı Çeşme Sokağı, Esnaf Loncası Sokağı, Bekâr Odası Sokağı, Ebe Sokağı, Kundakçı Sokağı, Şehit Mümtaz Sokağı, Kafesçi Yumnu Sokağı, Toklu Dede Sokağı, Marul Sokağı, Dervişzade Sokağı.

Yazar, Dervişzade Sokağı konusunda ayrıntılara girer: "Ayvansaray'ın ana caddesinden başlayıp Eğrikapı'ya kadar uzanan yolun adıdır. Kaba taş döşelidir, iki taşıt aracı geçebilecek genişliktedir. Her iki tarafından dar kaldırımı mevcuttur. Bizim evin hizasından İvaz Efendi Camii'ne kadar oldukça dik yokuş halini alır. O kadar yokuş-

tur ki, kış şiddetli olur da kar tutarsa iki üç gün rahatlıkla kızak kayılabilir."

Peki, bugün?

Yine Dr.Mehmet Remzi Sakarya'nın kaleminden bakalım bugüne; ama yalnız Ayvansaray'a değil, Haliç'in tümüne:

"Belki bir gün bu güzel, içli koy, böyle bakımsızlık içinde hâlâ unutulmakta devam edegiderse, doldurulmuş yollar üzerinde yürüyenler, işte bakın, dillere destan Haliç'in üzerinde yürüyoruz, diyeceklerdir. Ama elbette ki bu şehrin içinden bu şehri seven gelecek, yine o eski Haliç'i yine o eski ihtişamı ile ihya edecektir. Bir zamanlar sandallarla üzerinde sefa sürenler, Haliç'in sularına baktıklarında, içinde ayrı bir güzellik veren balıklarını görürlerdi. Kışları bile kendi halince şiddetli olurdu. Sene 1942. Orta mektep talebesiydik. Semtimiz olan Eyüp Ortaokulu'na giderdik. Şimdi bu mektep Eyüp Lisesi'dir. İşte o senenin soğuk bir kış günüydü. Haliç öyle bir coşmuştu ki, 17 numaralı Haliç vapuru bile iskeleye çok zor yanaşmıştı. Şimdi öyle mi? Sene 1972. Haliç'in üstünde sandal bile rahatlıkla gidemiyor, kürekleri suların kara ziftli dibini kazıyor. Nice iskeleleri siliniverdi."

Haliç'te sandal sefasının, Kâğıthane'deki Hıdrellez eğlencelerinin tarihe karıştığını, Haliç sularının sanayi artıklarıyla zehirlendiğini, Haliç kıyılarındaki Kâğıthane, Defterdar, Halıcıoğlu, Ayvansaray, Hasköy, Cibali ve Hal iskelelerine artık uğranılmadığını da ekliyor sözlerine Dr.Sakarya.

Dönelim günümüz Ayvansaray'ına:

Gecekondular kaplamış Ayvansaray tepelerini. Ahşap evlerin pencerelerinden çamaşırlar sarkıyor. At arabalarıyla dolaşan ve bağıran eskicilerin sesleri, çamur içinde koşuşan çocukların haykırışları, dökülmeye yedi koldan yüz tutmuş konak harabeleri bir zamanların Ayvansaray'ını hiç andırmıyor. Çatısı çökmüş bir semt Ayvansaray.

"Geçmiş zaman olur ki.." diye başlarsak söze, tüm Haliç'in (ve o dillere destan eski İstanbul'un) çatısının tümden çökmüş olduğunu, bir Amadeo Preziosi tablosunu andıran renkli ve nezih demlerin kapandığını gözlerimizle görür, gönlümüzle duyumsarız ....

HALİÇ YANGINLARINDAN İSTANBUL SULARINA

Prof.Dr. Süheyl Ünver, "İstanbul Yangınları" başlıklı makalesinde, şehrin binalarının ahşap ve sık oluşunun, ayrıca sokakların aşırı darlığının yangınların kolaylıkla çıkmasına ve hızla yayılmasına neden olduğunu yazar. Süheyl Ünver'e göre "beş asır zarfında her semt ve mahalle her yüz senede bir muntazaman yanmıştır."

Yangın asırlar boyunca kavurmuştur Haliç'i; Balat, Hasköy, Fener ve Ayvansaray bu ateş fırtınalarından payını almış, çoğu kez de külliyen kül olmuştur. İstanbul İtfaiye Müdürü Tarık Özavcı, "İstanbul Yangınları 1923-1965" ve "Yangın Sebepleri ve Söndürme Tekniği" başlıklı kitaplarında şehri kavuran tüm yangınların ayrıntılı dökümünü verir.

Özavcı'ya göre Haliç, yangının sık sık yokladığı bir bölge olmuştur tarih boyunca: 21 Eylül 1941 tarihinde Fener Rum Patrikhanesi'nde (Fener'de 99 ev yanmıştır), 14 Ekim 1947'de Ayvansaray semtinin Yavedud Caddesindeki bir boyahanede, 9 Temmuz 1956 tarihinde Hasköy Caddesi'nde (7 atölye yanmıştır), 3 Eylül 1958'de yine Ayvansaray'ın Yavedud Caddesi'ndeki küspe ardiyesinde (2 depo kısmen yanmıştır), 20 Temmuz 1959'da Hasköy'ün Aynalıkavak Caddesi'nde bulunan Belediye Film Deposu'nda, 9 Ağustos 1959 tarihinde Fener semtinin Abdülezel Paşa Caddesi'ndeki hurda demir deposunda, 22 Ekim 1963'de Hasköy'ün Aynalıkavak Caddesi'nde bulunan ve Toprak Mahsulleri Ofisi'yle Gümrük İdaresi'ne ait olan depoda, 13 Mayıs 1965 tarihinde Ayvansaray'ın Lonca Mahallesi'ndeki Ebe Sokak'ta (6 ev yanmıştır), 16 Eylül

1967'de Balat'ın Vodina Caddesi'nde, 4 Haziran 1968 tarihinde yine Balat'ın Hızır Çavuş Mahallesinde yangın çıkmış ve bu yangınların tümü adı geçen semtlere büyük hasar vermiştir.

Tarık Özavcı, cumhuriyet öncesi Haliç yangınlarının bir bölümünü şöyle sıralar: 1673 Fener, 1743 Balat, 1750 Ayvansaray, 1780 Balat, 1856 Haliç (200 bina yanmıştır), 1860 Hasköy (80 bina yanmıştır), 1861 Fener (100 bina yanmıştır), 1862 Ayvansaray (219 bina yanmıştır), 1864 Ayvansaray (76 bina yanmıştır), 1866 Balat (500 bina yanmıştır), 1868 Balat (118 bina yanmıştır), 1877 Balat (121 bina yanmıştır), 1877 Fener (67 bina yanmıştır), 1885 Hasköy (297 bina yanmıştır), 1885 Fener (51 bina yanmıştır), 1892 Balat (60 bina yanmıştır), 1904 Hasköy (92 bina yanmıştır), 1911 Balat (334 bina yanmıştır), 1916 Hasköy (267 bina yanmıştır).

Eremya Çelebi Kömürciyan (1637-1695) İstanbul yangınlarını anlatan bir metin kaleme almıştır. Çevirmen ve araştırmacı Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi'nin Mart 1973 sayısında, bu metnin orijinalinin Venedik Mıkhitarist Manastırı'nda bulunduğunu belirtir. Kömürciyan'ın araştırdığı yangınların bir bölümünü kendi kaleminden aktarmakta yarar var:

"1569 senesinde, Demirkapı'da çıkan bir yangın, Bahçekapı ve Balıkpazarı'ndan Zindankapı'ya kadar yayılarak Yahudi'lerle meskûn olan bu semti kâmilen kül etmiştir. Bu yangını yazan, şehrin yedi gün gece gündüz yandığını ve bütün şehir halkının dehşet içinde kıvrandığını söyler. Hükümet adamları, hepsi de yangını söndürmek için büyük gayret sarfetmişlerse de, birşey yapamamışlardır.

(...)

1618'de, Sultan Osman'ın cülûsundan 27 gün sonra, 13 Mart sabahı zelzele oldu. Aynı gün gece saat 2'de, Parmakkapı'da çıkan bir büyük yangın, Büyükçarşı'yı ve

Mahmutpaşa'nın baş tarafında bulunan Kavaflar Çarşısı'nı yaktıktan sonra, kuzeye doğru Bitpazarı'na ve Kazancılar'a doğru yayılmış ve Eski Saray'ın duvarlarına dayanmıştır. Güney istikametine doğru ilerleyen ateş, Gedikpaşa sınırlarına kadar yayılarak Takkeci Odaları ve Kalkancılar'ı kül etmiştir. Yukarıda anlatılan büyük yangından sonra, İstanbul'da tekrar yangın çıktı. 15 Mart'tan sonra zelzele oldu. 28 Nisanda ise, Taht el-Kale'de çıkan bir yangın kuzeye doğru yayılarak Kavaflar'ı, Bıçkıcılar'ı, Mehterhane'yi, Mumhane'yi ve Zindankapı'da Kebabcılar'ı yakarak Odunkapısı'na kadar ilerledi.

(...)

1633. 26 Ağustos Çarşamba günü, saat 4'te, Cibali iskelesinde bir kalafatçının yaktığı ateşten, Cibalikapısı ve Ayakapısı arasında, sur haricinde çıkan yangın, iki yandaki konakları ve Aya Nikola Rum Kilisesi'ni yaktı. Ateş poyrazın şiddetinden surları aştı, kıvılcımlar ziftlenmiş gemilerin üzerinden şehrin içine şimşek gibi sıçradılar.

(...)

1653. 1 Mayıs Pazar sabahı, şehir dışında, Zindankapı'dan Odunkapısı'na, Keresteciler'e ve Ayazmakapısı yakınına kadar yayılan bir ateş, deniz kıyısında ve sura bitişik olup Yahudi'lere ait iki sıradaki ev ve dükkânlar ve diğer milletlere ait meyve ve inşaat malzemesiyle dolu dükkânlar korkunç bir surette yükselen alevlerin içinde yanmaya başladı. Yangın sur dışında olduğundan ve gündüzün zuhur ettiğinden, zabıta kuvvetleri civardaki ev ve dükkânları yıkmak suretiyle ateşin daha çok yayılmasına mani oldular.

(...)

1665. Hasır ve Yemiş denilen iskelede bir gemi kendi kendine tutuşup tek bir tahta bile kalmadan tamamiyle yandı. Geminin denize atlayan tayfası sandallarla gemilerinin etrafını almış, varlıklarının yok olmasına bakakalmışlardı. Bazı kimseler yangının mutfaktan, bazıları da tü-

tünden çıkan kıvılcımlardan meydana geldiğini söylüyorlardı.

(...)

1689. Sultan Mehmet'in validesi tarafından, Valide Camii'nin avlusuna bitişik olup kâmilen kâgir ve demir kapılı olarak yapılmış Mısır Çarşısı'nda yangın çıktı. Taş kemerlerin içinde yapılmış ahşap dükkânlar, içindeki Mısır ve Frenk baharatı ve aletleriyle yandı. Oysa bu çarşı, bedestenlerden daha mühkem bilindiği için, pek çok adam nakit parasını oraya emanet ediyordu. Yanıp mahvolan malların kıymeti 10 Mısır hazinesi kadar tahmin ediliyordu."

Bu yangınların çıkmasında binbir neden olabilir ama sıra söndürmeye gelince su azlığı (ya da yokluğu) başrol oynamıştır. Su sorunu İstanbul'un başına çağlar boyunca dert olmuştur. Söz Haliç'ten ve yangınlarından açılmışken, İstanbul sularına tarihsel "perspektif"ten bakmakta yarar var:

"Güneşin sıcaklığı arttıkça arttı. Hararet vücudumuzu sarstı. Bol bol ter dökmeyen kalmadı. Kanımızın suyu azaldıkça azalıyor. Zayıflığımız artıyor! Bedenimizin kilosu, okkası eksiliyor. Benzimiz soluyor, kuvvetimiz kesiliyor, iştahımız azalıyor! Acaba bunlara sebep nedir, bilir misiniz?

Vücut ağırlığımızın yarısından fazlası sudur. Terledikçe bedenimizin muhtelif yerlerinde bulunan sular ter ile dışarı çıkıyor, ter arttıkça halsizlik, kuvvetsizlik ve zayıflık çoğalıyor! Bu cihet ile vücudumuzdan çıkan terlerden daha fazlaca su içmeliyiz ki, bedenimizin kuvvetini muhafaza edelim! Sıhhat muvazenesini, sağlık kudretini, sağlamlık ayarını gözetelim!

Çok sıcak saatlerde bol bol su içmek doğru değildir. Böyle yaparsak, bardak bardak içtiğimiz suların tesiri ile derimizdeki ter bezleri (ter döken fabrika) arasında bir sifon usulü kurmuş oluruz!

Bu cihet ile çok sıcak olan saatlerde soğuk sudan yudum yudum ağıza alarak biraz ılıklaştırdıktan sonra içmek gerekir. Serin saatlerde de vücudumuzdan kaybolan suların yerlerini doldurmak için bolca su içilmelidir.

Yazın sıcaklarında sulardan hakkıyla faydalanmak isterseniz, pınar başlarına, kaynak membalarına giderek yavaş yavaş su içiniz ve bedeninize çok fayda veren radyoaktivite hassalarından kazanınız!"

Yüzyılın ortalarına kadar Edirne'de ve Bursa'da hekimlik yapan dedem Dr.Avram Garti'nin kitaplığında rastgeldiğim "Afiyet/ Halk Doktoru" gazetesi böyle yazıyor. Yıl 1949, tarih 15 Haziran.

Bir zamanlar İstanbul'un yalnızca "gökten yağan" suları değil, "yeraltından fışkıran" kaynakları da meşhurdu. İstanbul'un ünlü kaynak suları şehrin yedi yöresine uzanır: Kırkçeşme, Keçe, Kumbarahane, Galatasaray, Hamidiye, Kâğıthane, Dertli Pınar, Kanlı Kavak, İshak Ağa, Sarıyer Çırçır, Eyüp Çırçır, Kestane, Hünkâr, Fındık, Fıstık, Gürcü, Sultan, Zeynep Hanım, Kocataş, Büyükdere, Kefeli Köy, Çamlıca, Tiryal Hanım, Tomruk, Kısıklı, Ömer Efendi, Şeker Kaya, Kayışdağı, Alemdağ, Taşdelen, Defneli, Saray, Elmalı, Çubuklu, Göztepe, Kanlıca, Karakulak, Sırmakeş, Şifa Çeşmesi, Acıçeşme, Ayazma, Çoban Çeşmesi, Turunçlu, Şadırvan, Mihrimah, Laleli, Hekimoğlu, Florya suları bunlardan yalnızca bir bölümüdür. Konuya eğilen tarihçiler ve bilimadamları, yüzyıllar boyunca İstanbul'da görülen kaynak sularının tümünü saptamanın ve kayda geçirmenin olanaksız olduğunu savunurlar...

Tarihten birkaç renkli yaprak çevirerek bu sulara ilişkin ilginç ayrıntılara göz atalım:

Kırkçeşme Suyu, Belgrad Ormanları'ndan kaynaklanıyordu ve Osmanlı'nın tüm hükümranlığı boyunca İstan-

bul'un en önemli kaynak sularından biri olmuştu. Taksim Suları da Belgrad Ormanları'ndan geliyordu ve Yeniköy-Kasımpaşa arasında olan yöre bir zamanlar bu sulardan yararlanıyordu. Topuzlu, Valide ve İkinci Mahmut Bentleri'nden gelen sulara verilen isimdi Taksim Suları. Kumbarahane Suyu Kemerburgaz yolu üzerinde, Osmaniye Telsizi karşısındaydı. Kasımpaşa'ya kadar uzanıyordu. Galatasaray Suları'nın kaynağıysa (sanıldığı gibi Galatasaray'da değil) Levent Çiftliği yakınındaydı. Yine Levent'teki Hasanağa Kemeri'nin altından geçen bu su ikiye ayrılır, bir bölümü Cihangir tarafına, diğer bölümü de Galatasaray'a kadar giderdi.

Hamidiye Suyu'nun en az 60 kaynağı vardı; Kâğıthane'den Kemerburgaz'a, Kemerburgaz'dan da Haliç'e uzanır, borularla Tophane, Dolmabahçe, Taksim, Harbiye, Teşvikiye, Nişantaşı ve Şişli'ye dağıtılırdı. Kanlı Kavak Suyu Baltalimanı tepelerindeydi ve soğukluğuyla ünlüydü. Kaynak sularının arasında Sarıyer Çırçır Suyu'nun ünü apayrıydı. Söylentilere göre birçok derde dermandı bu su; özellikle böbreklerin sağaltımında eşsiz bir işlev gördüğü söylenirdi. Konu Sarıyer Çırçır Suyu olduğunda, sözü Hakkı Talas ve Sıtkı Dinç'in yazdığı "İstanbul" (Suhulet Basımevi, 1948) başlıklı kılavuz kitaba bırakmak doğru olur:

"Mermer bir musluktan akan çeşmesinin etrafı demir parmaklıklı bir kapıyla kapalıdır. 24 saatte iki ton su verir. Doktorlar ufak taş ve kumları olan hastalara bu suyu ilaçlarla birlikte tavsiye ederler. Zaman zaman içmek lâzımdır. Çırçır Suyu yaz kış değişmez bir halde akar. Üstü bir kır kahvesi halindedir. Rengi berrak, taze lezzette ve serincedir..."

Sarıyer Çırçır'ın yakınlarındaki Kestane Suyu, Talas-Dinç ikilisi tarafından "billurî" olarak tarif edilir. Fındık ve Fıstık suları da bu yöredeydi.

Boğaziçi'nin Karadeniz'e yakın noktalarındaki Hün-

kâr Suyu, Sultan Suyu ve Büyükdere Suyu lezzetleri ve hafiflikleriyle ün salmıştı. Çamlıca Suları'nın şifalı olduğu söylenirdi. Kadıköy yakasındaki Yusuf İzzettin Köşkü'nün bahçesinde bulunan Tiryal Hanım Suyu, bir devrin sakaları için iyi bir geçim kaynağı olmuştu. Kısıklı Suyu'nun kaynağı ve Ömer Efendi Suyu Çamlıca yakınlarındaydı. Denizden yaklaşık 500 metre yükseklikte olan Kayışdağı'nın sularının yüzyıllardır birkaç kaynaktan aktığı yazılır. Alemdağ sularını içmek isteyenlerse uzun bir serüveni göze almalıydı: Bu sular Karadeniz'in Şile kıyılarına 40 kilometre uzaklıktaki Alemdağ Ormanları'ndan kaynaklanıyordu.

En çok bilinen sulardandır Sırmakeş ve Taşdelen; az bilinen bir gerçekse, Taşdelen'le Sırmakeş'in de Alemdağ Suları'ndan olduğudur. Defneli Suyu da Alemdağ Ormanları'ndan kaynaklanırdı.

Eyüp Çırçır Suyu (Sarıyer Çırçır Suyu gibi) böbrek rahatsızlıklarının temel ilaçlarından biri olarak bilinir. Osmaniye Köyü'nün kuzeyindeki Çoban Çeşmesi de bir zamanların en berrak sularındandı. Florya Suları'ysa iki kaynaktan doğardı: Tren istasyonunun arkasındaki ağaçların altı ve bir zamanlar Florya'yı oluşturan geniş kırlıklar. Bu sular istasyonun yakınındaki gazinoda bulunan havuza dolardı...

Saymakla tükenmeyecek bu suların çoğu tükendi uzun zaman önce. Kaynakları kurudu, çevre kirlenmesinden payını aldı, tümden unutuldu ya da üstlerine beton bloklar dikildi. Bugün değil yerlerini, adlarını bile anımsayan yok gibidir. Bir zamanlar "su başı"na gezintiye gidildiği, yine "su başı"nda piknik yapıldığı da hatırlanmaz. Bunun için en az 40 yaşında olmak gerekir. Çok değil, birkaç yıl öncesine kadar Belgrad Ormanları'ndaki "Bentler" İstanbul'un başlıca "mesire" yerlerinden biriydi. Kırkçeşme Bentleri (Kirazlı, Büyük, Topuz, Ayvat) ve Taksim Bentle-

ri (Yeni, Valide, Topuzlu) sularıyla ünlüydü. Bugün ormanın içinde işaret levhaları var ama suları yerinde mi bilemiyorum! Günümüz "pet su" günü: Plastik şişelerden içmeye alıştık. Artık kimse tertemiz cam kaplarıyla kaynak sularının başına gitmiyor. Bunun iki nedeni olsa gerek: Yaşam böyle keyiflere yer bırakmayacak kadar hızlandı ve "kaynak suyu" diye bir olgu yalnızca tarih kitaplarında kaldı!

İstanbul şehrinin her tarafına borularla verilen "musluk suyu"nun da tarih olmasıysa an meselesi gibi görünüyor 20. yüzyıl bu demlerinde...

Bir zamanlar öyle yağmurlar yağmış ki İstanbul'da, Haliç şelâle şiddetinde akmış, yağmur kimi zaman kan renginde, kimi zaman da deniz suyu tadında yağmış, ağaçlar köklerinden sökülmüş, su çatılara kadar çıkmış, sularla seller evleri topyekûn götürmüş! Ne zaman ve nasıl olduğunu merak ediyorsanız, buyurun zaman tüneline:

Miladî 407 yılında, şimdi İstanbul adıyla anılan bu muazzam metropol eşi benzeri görülmemiş bir boranın pençesine düşmüş, tekmil çatıları ve büyük çarşının tunç levhaları uçmuştu...

1 Nisan 618 tarihinde İstanbul'u tarumar eden korkunç yağış sonucu 30 metre derinliğinde göller oluştuğu, ağaçların köklerinden söküldüğü, güneşin renginin solduğu ve şehirde kıtlık başladığı yazılır. 857 yılında gökten yağan kan renginde bir toza tanık olmuştu İstanbul şehri. Haziran ayıydı. 887 yılının Ekim ayının 20. günündeyse ay tutulması ve yıldırım yağmuru yaşanmıştı...

Yazılır ki, 14 Nisan 1034 Pazar günü saatler boyunca yağan dolu, damları delmiş ve toprağı çökertmiştir. Aynı günün gecesi, sabah saat 03:00'de inanılmaz boyutlarda ve parlaklıktaki bir yıldız tüm gökyüzünü kaplamış, ahali güneşin erken doğduğunu sanarak evlerinden dışarı uğramıştır. Halkı dehşete düşüren ve tüm İstanbul'u kırmızıya boyayan kan rengi yağmurun yılı 1283'tür. Aylardan

Mayıs'tır...

1297 yılındaki bir fırtına aralıksız 24 saat sürmüş, Boğaz'ın ve Haliç'in sularını yükseltecek kadar etkilemiştir İstanbul'u. Sellerden yollar hendek haline gelmiş, tek katlı konutlar sökülüp Marmara'ya sürüklenmiş, koca şehir bir dere yatağı görünümü almış, Boğaz'ın rengi kireç gibi olmuştur. 1309'da İstanbul'u sarsan zelzelenin ardından gelen tufan, şehri günler boyunca rüzgâra ve suya boğmuştur...

İstanbul'un İstanbul olduğu 1453 yılından sonra yaşanan yağmur felaketleri sayılıdır. Aralarında en önemlisi 20 Eylül 1563 tarihinde meydana gelmiştir. İstanbul'u muhasara altına alan bora ve yağmurun ilk 24 saati süresince 74 binaya yıldırım düşmüştür. Çekmece gölü inanılmaz bir şekilde yükselerek taşmış ve çevreyi sular basmıştır. Bu sel afeti o aralar Halkalı vadisinde avlanan Kanunî Sultan Süleyman'ın sığındığı İskender Çelebi Sarayı'na kadar yürümüştü. Büyük bir hız ve basınçla sarayın alt katlarını kibrit çöpü gibi dağıtan sulardan padişah ancak dama çıkarak kurtulabilmişti. Bu fırtına sonucunda İstanbul'un tüm köprüleri yıkılmış, bağları, bahçeleri ve bostanları boğulmuş, meskûn sokakları yangın yerine dönmüştü. Eyüp Camisinin de sellerden büyük hasar gördüğü yazılır...

3. Ahmet zamanında lâle bahçelerinin üzerine boşanan dolu sağanağı binlerce lâle soğanını yakmış, İbrahim Paşa'nın kurdurduğu kasırları yerle bir etmiş, Boğaziçi köylerinin sokak ve çarşılarında büyük hasara neden olmuştur. Yalıların kara tarafındaki duvarları yıkılmış, bahçeleri ve bostanları sökülüp onarılmaz oranda bozulmuştur. Halûk Şehsuvaroğlu, bu olayları ayrıntılıca anlattığı "Asırlar Boyunca İstanbul" başlıklı kitabında, dolu tanelerinin her birinin 80 dirhem geldiğini yazar...

1750 ve 1789 yıllarında İstanbul'u yine sellerin götürdüğü ve özellikle Beyoğlu ve Galata'da birçok binanın ha-

sar gördüğü söylenir. 1820 yılının Ekim ayındaysa binaların kiremitlerini parçalayan, camlarını kıran, kubbelerin kurşunlarını uçuran büyük bir yağmur fırtınası koptu İstanbul'un üzerinde. Yağmur ve rüzgâr dindiğinde hemen ardından gelen dolu, fındık büyüklüğünde taneleriyle bağ ve bahçeleri baştan sona yaktı. Camilerin kurşunları, minarelerin külâhları uçtu. Koca çınarlar köklerinden sökülerek caddelerde sürüklendiler. Selvilikler külliyen yerle bir oldular. Haliç'te gemiler demirlerini koparıp sulara gömüldüler. Salıpazarı-Ortaköy arası tüm binalar (özellikle denizin ağzında olanlar, yani yalılar) onarımı olanaksız hasar gördüler. Ne tuhaftır ki tüm İstanbul'u kasıp kavuran bu inanılmaz fırtına Emirgân'ın kuzeyinde kendisini hiç duyurmadı; Emirgân'la Karadeniz arası yaşam bir güz yumuşaklığında sürdü, oralardaki insanların bu afetten haberleri bile olmadı...

Ve daha ne azizlikler yapmadı hava İstanbul'a: 1657 kışında Haliç dondu, Defterdar İskelesi'yle Sütlüce arasında halk denizi yürüyerek geçti. Kayıklar mermere nakışlanmış resim gibi buzun içinde kilitli kaldı, hem de tam bir ay. Tuna'dan kopan buzlar Boğaz'ı 1928 yılında istila etti; aynı olay 1954'de tekrarlandı, Rumeli ve Anadolu Kavakları arasında Boğaz'ın ağzı duvarla örülmüş gibi kapandı. Haydarpaşa açıklarında buza saplanan Sakarya istimbotuna yardıma gelenler Boğaz'ın üstünde rahatlıkla yürüdüler...

Sözü Evliya Çelebi'yle sürdürelim:

Evliya Çelebi, "Seyahatnâme"de İstanbul'un 16.yüzyılda büyük bir kuraklık yaşadığını, halkın kuyu suyu içmek zorunda kaldığını yazar. Yine Çelebi'ye göre, İstanbul esnafının önemli bir ünitesi olan "saka"lar üçe ayrılırdı. Bu noktada Evliya Çelebi'nin sesine (Reşad Ekrem Koçu'nun günümüz diline aktarımıyla) kulak verelim:

"Esnaf-ı Sakayan-ı Yeniçeriyan: Cümle 162 adet yeniçeri odalarının 700 sakaları vardır. Herbiri misali kühey-

lân atlarının üzerlerine telâtin kovaları yükletip atlarının yeleleri, kuyrukları kınalı ve gûnagûn zil ve çıngıraklar ve başlarında beyaz ablak sorguçlarla müzeyyen, sakalar siyah çizme ve siyah meşin dolmalar ve başlarında turna çıgaları ile geçerler. Etrafta bulunan halka, matralar, somaklar ile su dağıtarak, 'Sebilullâh... Kerbelâ şehidlerinin ruhları için Sebilullâh...' diye feryad ederler. Bu tayfanın zabitleri yeniçeri ocağında bölükbaşılardan bir çorbacı sakabaşıdır ki gedik sahibidir...

Esnaf-ı Sakayan-ı Şehir: Bunlar şehir sakalarıdır, askerî değildirler. İstanbul'da 9999 çeşmeden âyan ve eşrafa su taşıyıp kâr ederler. Kârhaneleri Ayasofya'dadır. Bu at sakaları 1400 kadardır. Bunların da atları gûnagûn yeşil dallarla ve çiçeklerle süslü olarak, iki taraflarına saf sular dağıtarak geçerler...

Esnaf-ı Arka Sakası: Neferat 8000. Ağaları Hünkâr Sakabaşısı'dır. Bu esnaf hep piyade olarak, arkalarında telâtin kırbaları ile elbiseleri siyah meşin dolmalardan ibaret olup, başlarında cığcığa teller ve gûnagûn çiçekler, ellerinde cam, billûr, necef tas ve kâseler ile gezerler. Ve o taslar içre su doldurup, 'Sebil! Sebil! İçene rahmet! Sebil!' diyerek hayat verirler. (...) Bunlar caddeden geçerken seyircilere rahmet gibi su dağıtırlar. Ardları sıra Yeniçeri Ocağı Sakabaşısı ve Hünkâr Sakabaşısı atbaşı beraber ve maiyetleri ile pürsilâh geçerler..."

1836 yılında İstanbul izlenimlerini kaleme alan Julia Pardoe, "The City of the Sultan" (Sultan'ın Şehri) başlıklı kitabında (Londra, 1837) şöyle yazar:

"Sakaların işi mükemmeldi. Kalabalığın içinde gidip geliyorlar, herkese su yetiştiriyorlardı. Bardakları aslında som kristal kupalardı. Omuzlarında güzel toprak küpler vardı. Bu küpler özel yapılmıştı ve suyu serin tutuyordu. İki para karşılığında içilen suyun pırıl pırıl görünümü bile izleyeni susatmaya yetiyordu. Bardak niyetine kullanılan kristal kupalar ışıl ışıl ve tertemizdi. Sanki sakaların pîri

sakaları sürekli gözlüyordu. Ve sakalar da çıraklarına iyi örnek olmak istiyorlardı..."

1844 yılında İstanbul'a gelen Charles White, "İstanbul'da Üç Yıl" (Londra, 1846) adlı anılarında sakalara ayrıntılı yer verir:

"Pazar yerleri ve sokaklar sakalarla ve sucularla doludur. Sakalar su taşır, sucular su satar. Sakalar yaya ve atlı olmak üzere ikiye ayrılır; mutlaka kırba taşırlar. Kimi sucular arasında suyu sebil olarak dağıtanlar da vardır, yani bu kişiler para almazlar. Omuzunda deri kırba, elinde bakır tas, birçok derviş öylece suculuk yapar İstanbul'da. Aslında bir kırbanın taşıdığı suyun tümü en fazla sekiz para değerindedir. Benim bulunduğum tarihte İstanbul'da toplam 5000 saka ve sucu bulunduğu söylenirdi.

İstanbul'un çeşmelerinden akan günlük su yedi bentte toplanır, başhavuzlara kanalize edilir ve oradan rezervuarlara gönderilir. Karmaşık gibi görülen bu sistem sonucunda İstanbul hiç susuz kalmaz. En büyük bentler Belgrad Vadisi'ndedir. Pyrgos Bendi, Büyük Bent, Eski Bent, Paşa Deresi Bendi, Yeni Bent, Mahmut Bendi, Valide Bendi şehre sürekli su sağlar. Suyun dağıtım merkezi Bahçeköy'dür. Bentlerin kimilerinin yapımında mermer kullanıldığını gördüm. Kimilerinin duvarlarında da Sultan'ın altın yaldızla işlenmiş imzası vardır. Suların bu mimari şaheserler karşısında boyun eğmesine şaşmamak gerek.

Bu bentlerin bakımı ve tamiratı suyolcu adı verilen ustalar tarafından yapılır. 500 kadar suyolcu vardır ve tümü de su kanalı, kemer ve bent yapımında maharetlidir. Meslek babadan oğula geçer. Bentler onca yıl bu suyolcular sayesinde sağlam kalmıştır. Ücretleri yüksektir. Sebilhanelerin bakımı da onların sorumluluğundadır. En ünlü sebilhaneler arasında Tophane ve Eyüp sayılabilir. Bu sebilhanelerin süslemeleri son derece zengindir. Kupaları bronz olup kupa zincirleri altın nakışlıdır.

Haliç'in batı yakasının suları bu bentlerden gelir. Hasköy'den Fındıklı'ya, Dolmabahçe'den Beşiktaş'a, Çırağan'dan Ortaköy'e verilen suyun kaynağıdır bentler. Hatta Kuruçeşme'den Bebek'e, Yeniköy'den Büyükdere'ye uzanan kıyılar bile bu sulardan nasibini alır. Topkapı Sarayı, Aya Sofya ve Yerebatan Sarayı'ysa sularını Bizans zamanından kalma Jüstinyen Kemeri aracılığıyla alır. Hangi yörenin ne miktarda su alacağını Su Nazırı tayin eder. İstanbul'un suyu önce su terazilerinden geçer, sonra dağıtılır.

İstanbul'lular suya büyük önem verirler. Bir Paris'li için şarap ne demekse, bir İstanbul'lu için de su odur..."

Cevat Bozkurt, "Hayat Tarih Mecmuası"ndaki makalesinde (1 Mart 1970) İstanbul'un su sorunlarının ve bu sorunlara çözüm arayışlarının Roma devrine kadar uzandığını yazar. Hadrianus ve Septimius Severus zamanlarında ilk su tesisleri yapılmıştır. Roma'lılar suları dev çukurlarda biriktirerek şehre dağıtıyorlardı. Bizans devrindeyse su kemerleri, havuzlar, sarnıçlar ve çeşmeler görülüyor. Valens Su Kemeri (bugünkü adıyla Bozdoğan Kemeri) 4.yüzyıldan kalmadır. Bizans'lılar suyu Belgrad Ormanları'ndaki derelerden elde ediyorlardı; sular havuzlarda biriktirilerek (kemerler aracılığıyla) şehre dağıtılıyordu. Bu havuzların en büyüğü bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin merkez bahçesinin olduğu yerdeydi. Bir başka havuz da Galata'da, bugünkü Saint Benoit Kilisesi'nin yanındaydı. Bu iki dev havuzdan bugün iz yoktur. Sarnıçların en ünlüleriyse 336 mermer sütunlu Yerebatan ve 224 sütunlu Binbirdirek'dir...

Su konusuna büyük önem vermiştir Osmanlı'lar. Osmanlı'nın hiçbir devrinde şadırvansız cami ya da çeşmesiz sokak olmamıştır. İstanbul'u ağ gibi ören su yolları yapılmış ve kaynak suları toplu halde şehre akıtılmıştır. Ayrıca, yağmur sularıyla beslenen bentler inşa edilmiştir. Yine Evliya Çelebi'ye göre, Kanunî Sultan Süleyman zama-

nında İstanbul büyük bir kuraklık yaşamış, Mimar Sinan Belgrad Ormanlarının sularını kemerler aracılığıyla şehre ulaştırabilmiş, Sinan'ın bu uğraşı tam 7 yıl sürmüştür!

Son yıllara kadar İstanbul'un en önemli su kaynağı olan Terkos Gölü'yse Fatih Sultan Mehmet zamanında avlanma alanıydı. İstanbul'un su ihtiyacının bu gölden sağlanması düşüncesi, ilk kez 19.yüzyılın ortalarında doğmuştur. Bunun nedeni de o demlerde Beyoğlu'nda kendini şiddetle duyumsatan susuzluktu. Istranca dağlarının eteğinde ve İstanbul'un kuzeybatısında bulunan Terkos Gölü, Kanlıdere, Soğuksu ve Kartallı adlı üç akarsuyla besleniyordu. Yine de suyunun büyük bölümünü yağmurlar oluşturuyordu. 1874 yılında Hariciye Teşrifatçısı Kâmil Bey ve Mühendis Ternau Bey, Terkos suyunun Galata'ya, Haliç'in batı yakasına ve Boğaziçi'nin Rumeli tarafına akıtılması işini üstlenmişlerdi. Suyun halka parayla satılması kararlaştırılmıştı. "Compagnie des Eaux de Constantinople" (İstanbul Suları Şirketi) adı altında oluşturulan kuruluşun ortakları arasında şu kişi ve kurumlar yer alıyordu: Osmanlı Bankası, Kamondo Şirketi, İstanbul Bankası, Oppenheim-Albert Şirketi, Paris Bankası, Ephrussi Şirketi, Stern ve Oğulları Şirketi, MacSwiney ve Oğulları Şirketi, Laurent-Descours, Roth, Pestel, Roussel, Finaly, Landau, Rozenraad, Thors...

Basında bu arada Terkos'la ilgili iki önemli haber de yayımlanmıştır. 14 Eylül 1884 tarihinde yayımlanan haberde Terkos suyunun iyi olduğu, söylentilere kulak asılmaması gerektiği yazılmış, suyun değerinin "heyet-i tıbbiye" raporuyla saptandığı da bildirilmiştir. 22 Temmuz 1885 tarihli gazetelerin verdiği haber oldukça ilginçtir: Terkos Gölü'nde su sıkıntısı olmamasına karşın İstanbul'da çoğu çeşme kurumuş, su yolları bozulmuş, kimi mahalleleri su basmıştır. Bunun nedeninin "teknik bir arıza" olması ihtimali kuvvetle muhtemeldir...

Terkos'un imtiyazı 20. yüzyılın başlarında Terkos Su

Kumpanyası'na devredilmişti. O zamanlardan başlayarak İstanbul'un Avrupa yakasının suyu çoğunlukla Terkos Gölü'nden verildi...

Nüfusu günümüzün büyük bir kasabasından fazla olmayan bir zamanların İstanbul'unda yağmur tüm su sorunlarını çözüyordu belki ama şehir büyüdükçe daha "teknolojik" önlemler alınması gerektiği ortaya çıkıyordu. Çünkü İstanbul giderek yayılıyor, su gereksinimi nüfus ve konut sayısıyla doğru orantılı olarak artıyor, susuzluğun getirdiği sorunlar da aynı oranda büyüyor, ciddi boyutlara ulaşıyordu...

İstanbul'da ilk ciddi su sıkıntısı Cumhuriyet'in ilk yıllarında başgöstermişti: Kolayca söndürülebilecek yangınlar susuzluk yüzünden bir felâket halini alıyor, koca mahalleler yerle bir oluyordu. Yükseklerdeki konutların su gereksinimlerini karşılamak mümkün değildi. 1923 yılında İstanbul yakasıyla Beyoğlu'nun suyunu Terkos Su Kumpanyası ve Vakıf Suları karşılıyor, Anadolu kıyısında da Elmalı bendini kurmuş olan Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'yle yine Vakıf Suları devreye giriyordu. Yine de bu kuruluşlar İstanbul'un su gereksinimini karşılamaktan çok uzaktı...

Cumhuriyet hükümetinin başlıca icraatlarından biri, 1887 yılında kurulmuş olan Terkos Su Kumpanyası'nı ele alarak eskimiş tesisatını ve yıpranmış şebekesini değiştirmek oldu. Yeni tesisat ve şebekenin devreye girdiği 1933 yılına kadar Terkos Su Kumpanyası'nın durumu şöyleydi:

Terkos Gölü kenarındaki sekiz buhar makinası hurda durumdaydı. Bu buhar makinaları aracılığıyla toplama havuzuna su basılıyordu; daha doğrusu basılamıyordu çünkü tümü de neredeyse çalışmaz haldeydi. Kâğıthane çevresindeki süzme istasyonunda yine yalnızca sekiz filtre vardı ve bunlar (doğal olarak) yetersiz kalıyordu. İstatistiklere göre Terkos Su Kumpanyası 1933 yılında İstan-

bul'a günde ortalama 28.825 metreküp su veriyordu. İşin acı yanı, bu suyun yaklaşık 16.370 metreküp'ü neredeyse hurdahaş olmuş ve kevgire dönmüş borulardan sızdığından, musluklara ulaşan su 12.455 metreküp'ü geçmiyordu...

1933 Terkos için bir dönüm noktası sayılmalı: Buhar makinaları baştan sona onarılmış ve iki yeni makina alınmıştı. Süzme havuzları iki katına çıkarılmış, modern filtreler monte edilmişti. Hiç su alamayan ya da düşük tazyikli su alan bölgelere daha büyük borular döşenmiş, İstanbul'un yüksek yerlerinin de su alabilmesi için "terfi istasyonları" kurulmuştu. Şirket şebekesi %25 oranında çoğaltılmış, Beyoğlu ve Boğaziçi haznelerinin kapasiteleri yaklaşık 2 kat artmış, İstanbul'da günde kişi başına düşen su miktarı 48 litreden 64 litreye çıkmıştı. Yine istatistiklere göre, 1933-1938 yılları arasında gerçekleştirilen bu onarım ve yapılanma için 1.852.733 lira harcanmıştı...

1939 yılında dünya "Büyük Savaş"la sarsıldı. Türkiye bu savaşa "sıcak" boyutlarda katılmadıysa da "şok" dalgalarının etkisinde kalmaktan kurtulamadı. Su söz konusu olduğunda, yurtdışından malzeme getirterek tesisatı yenileştirmek olanaksızlaşmıştı. Yine de yoğun bakım ve onarım çalışmaları sonucunda "filtrasyon" ve "tazyik" konularında aşama kaydedilmişti...

1939-1945 yılları arasında "Terkos Terfi İstasyonu"na bir buharlı makina daha eklenmiş, boruların çapı genişletilmiş, tasfiye tesislerine dört adet "prefiltre havuzu" ilave edilerek suyun kumdan ve tortudan tümüyle arındırılması sağlanmıştı. En önemli gelişme, bu altı yıl içinde şehir su şebekesine 33.347 metre boru daha döşenmiş olmasıydı...

1945 yılına varıldığında, şehre verilen suyun günde 59.000 metreküp'e ulaştığını görüyoruz. "Fire" oranı çıkarıldıktan sonra bu rakamın 33.000 metreküp'e düştüğü belirlenmiştir. Kişi başına su miktarı 84 litredir...

1945 yılında yapılan bir "proje"ye göre, İstanbul'un su gereksinimini 40 yıllık bir süre için karşılayacak önlemler alınacaktı: Terkos'un su basma kapasitesi arttırılacak, benzinle çalışan motorlar dizel ve eletrikle çalıştırılacak, yeni tesisler ve şebekeler oluşturulacak, borular baştan sona onarılacak ya da değiştirilecek, şehrin altyapısına yeni hatlar eklenecekti...

Oldukça kapsamlı tesisat isteyen bu projeyi desteklemek için ilk elde Çırpıcı'da artezyen kuyusu açılması kararlaştırıldı; projenin tamamlanması en az dört yıl alacaktı. Çırpıcı-Edirnekapı arasında hat döşendi ve yine Çırpıcı'da yedi kuyu açıldı. Aynı yerde oluşturulan bir dağıtım merkezi kanalıyla bu kuyulardan şehre yaklaşık 7.000 metreküp su verilmeye başlandı. 1948 yılının sonlarına kadar Beyoğlu sifonlarına ek borular döşenerek yöreye verilen suyun miktarı günde 3.000 metreküp arttırıldı. İstanbul'un "Avrupa yakası"na yine ek olarak 3.000 metre uzunluğunda boru döşendi, tüm sifonlar bakım ve onarımdan geçirildi, Kâğıthane'deki süzme havuzlarındaki filtrelere su basan dört tulumbaya beşincisi eklendi. Taksim-Edirnekapı üzerindeki tesise 90 beygirlik "motorlu pompalar" ilave edildi...

1948 yılının başlarında şehre verilen su, günde ortalama 70.000 metreküp olarak belirlenmişti. Bunun yaklaşık yarısı "fire ve zaiyat"la kaybedildiğinden, halka ulaşan su 35.000 metreküp'tü...

1950 yılının başlarında İstanbul'un suyu büyük bir "proje" olarak ele alınmış, baştan sona onarımın ve şehri tümüyle saracak su borusu ağının giderinin yaklaşık 12 milyon lira tutacağı saptanmıştı. Aynı yılın sonlarındaysa bu rakamın 19 milyona çıktığını görüyoruz. Devrin parasıyla inanılmaz bir rakam bu: İstatistiklere göre, 1933-1948 yılları arasında İstanbul'un suyu için harcanan paranın tümü 11 milyonu geçmiyordu! İstanbul'un suyuna ayrılan bütçe, hükümetleri ve belediyeleri 1950'lerden

itibaren zorlamaya başlamıştı...

Nedeni açık:

İstanbul'un 1950'lerden sonra tanık olduğu "çarpık kentleşme" ve inanılmaz bir hızla çoğalan nüfusu, hükümetlerin ve belediyelerin su konusunda bulunduğu girişimleri yetersiz kılmıştır. Şehrin altyapısı bu gereksinimi karşılayamamakta, İstanbul'lu (özellikle "Avrupa yakası"nda oturan İstanbul'lu) suyunu artık "depo" ve "kuyu" yöntemleriyle karşılamaya çalışmaktadır. Terkos'un ve barajların (yağmur bombası gibi sistemler aracılığıyla) yeniden "silme" dolması mümkün varsayılsa bile, çığ gibi büyüyen nüfus ve şehrin her metrekaresini kaplayan irili ufaklı konutlar insanlara (yine özellikle 1990'lara kadar böylesine geniş boyutlarda bir su sıkıntısı yaşamamış olan "eski" İstanbul'lulara) şu soruyu sordurmaktadır:

Nereye kadar?

KAYNAKÇA

Kitaplar:

A. Cabir Vada, "Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihçesi", Yedigün Neşriyat, İstanbul 1944.

A. Sühcyl Ünver, "Fatih Devri Hamlelerine Umumî Nazar", İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı, 1953.

Adnan Özyalçıner, "Cambazlar Savaşı Yitirdi", Can Yayınları, İstanbul 1991.

Ahmet Hamdi, "İstanbul Limanı", İstanbul 1929.

Alexander van Millingen, "Constantinople", Londra 1906.

Alexandros Georgios Paspates, "Etudes Sur Les Tchinghianes ou Bohemiens de l'Empire Ottoman", İstanbul 1870.

Avram Galante, "Histoire des Juifs d'İstanbul", İstanbul 1941.

Avram Galante, "Turcs et Juifs", İstanbul 1932.

Avram Galante, "Documents Officiels Turcs Concernant les Juifs de Turquie", İstanbul 1931.

Avram Galante, "Nouveaux Documents Inédits Concernant l'Histoire des Juifs de Turquie", İstanbul 1949.

Avram Galante, "Fatih Sultan Mehmet Zamanında İstanbul Yahudileri", İstanbul 1953.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, "Bir Zamanlar İstanbul", Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

Celâl Esat Arseven, "Eski İstanbul (Abidât ve Mebânîsi)", Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1989.

Çelik Gülersoy, "Çağlar Boyunca İstanbul Görünümleri", İstanbul 1973.

Dorina Lockhart Neave, "Twenty-Six Years on the Bosphorus", Londra 1933.

Dukas, "Bizans Tarihi" (çev.Vladimir Mirmiroğlu), İstanbul 1956.

Dunash Ha-Levi Ben Labrat, "Şiirler" (çev.Haydar Ergülen), Şiir Atı, Kitap 3, İstanbul 1987.

Edmondo de Amicis, "İstanbul" (çev.Beynun Akyavaş), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

Ekrem Hakkı Ayverdi, "Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri", İstanbul 1974.

Erdoğan Tokmakçıoğlu, "Çingene Piliçi", İstanbul 1955.

Eremya Çelebi Kömürciyan, "17. Asırda İstanbul", Eren Yayınları, İstanbul 1988.

Evliya Çelebi, "Seyahatname" (Cilt 1), hazırlayan: Reşad Ekrem Koçu, Semih Lütfi Kitapevi, İstanbul.

Evliya Çelebi, "Seyahatname" (Cilt 1-2), sadeleştiren: Tevfik Temelkıran - Necati Aktaş, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985.

Feridun Dirimtekin, "Fetihten Önce Haliç Surları", İstanbul 1956.

Feridun Dirimtekin, "İstanbul'un Fethi", İstanbul 1976.

Feridun Fazıl Tülbentçi, "İstanbul'un Fethi", İstanbul 1959.

Fuad Gücüyener, "Fatih ve Onun Azametli Saltanat Devri", İstanbul 1950.

Gökhan Akçura, "Ivır Zıvır Tarihi", Cep Kitapları, İstanbul 1991.

Gustave Schlumberger, "Siége et Prise de Constantinople Par

les Turcs en 1453", Paris 1954.

H.J. Van Lennep, "Doğu Albümü" (çev. Pars Tuğlacı), İstanbul 1985.

Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Asırlar Boyunca İstanbul", (Cumhuriyet Gazetesi Eki).

Hrand D. Andreasyan, "Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (16081619)", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1964.

İbrahim Hilmi Tanışık, "İstanbul Çeşmeleri", İstanbul 1945.

İlber Ortaylı, "İstanbul'dan Sayfalar", Hil Yayın, İstanbul.

İncicyan, "18. Asırda İstanbul" (çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1976.

İsmet İlter, "Boğaz ve Haliç Geçişlerinin Tarihçesi", Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası, İstanbul 1973.

Julia Pardoe, "Beauties of the Bosphorus", Londra 1839.

Julia Pardoe, "The City of the Sultan", Londra 1837.

Kâmuran Abacıoğlu, "Haliç", Tercüman Gazetesi Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, İstanbul 1986.

Lucy M. J. Garnett, "The Women of Turkey and Their Folklore", Londra 1891.

Marie - Christine Varol, "Balat: Faubourg Juif d'İstanbul", Edition İsis, İstanbul 1989.

Dr.Mehmet Remzi Sakarya, "Ayvansaray Tarihi", İstanbul 1973.

Midhat Sertoğlu, "Fetih ve Fatih", İstanbul 1986.

Moise Franco, "Essai sur l'Histoire des Israélites de l'Empire Ottoman Depuis les Origines Jusqu'a Nos Jours", Paris 1897.

Musahipzade Celal, "Eski İstanbul Yaşayışı", Türkiye Yayınevi,

İstanbul 1946.

Mustafa Şekip, "Ruhiyat", İstanbul 1929.

Muzaffer Gökman, "Fatih İstanbul Kapılarında", İstanbul 1976.

Osman Cemal Kaygılı, "Çingeneler", Bilgi Yayınevi, Ankara 1972.

Pierre Loti, "Aziyadé" (çev.Marjorie Laurie), Kegan Paul International, Londra 1989.

Recep Ülke, "İstanbul Anıtları", Yeni Matbaa, İstanbul 1957.

Refik Halid Karay, "Makiyajlı Kadın", Semih Lütfi Kitapevi, İstanbul 1943.

Reşad Ekrem Koçu, "İstanbul Tulumbacıları", Ana Yayınevi, İstanbul 1981.

Reşad Ekrem Koçu, "Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü", Ankara, 1967.

Reşad Ekrem Koçu, "İstanbul Ansiklopedisi", İstanbul 1958.

Reşad Ekrem Koçu, "Fatih Sultan Mehmet", İstanbul 1953.

Robert Mantran, "17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul", (çev. Mehmet Ali Kılıçbay - Enver Özcan), V Yayınları, Ankara 1986.

Salâh Birsel, "Kahveler Kitabı", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1983.

"Sefarad Yemekleri" (derleyenler: Viki Koronyo - Sima Ovadya), İstanbul 1990.

Semavi Eyice, "Son Devir Bizans Mimarisi", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 1980.

Semavi Eyice, "Tarihte Haliç", İstanbul.

"Sephardi Jews in the Ottoman Empire" (ed. Esther Juhasz), Israel Museum, Kudüs 1990.

Steven Runciman, "Konstantıniyye Düştü" (çev. Derin Türkömer), Milliyet Yayınları, İstanbul 1972.

Tarık Özavcı, "İstanbul Yangınları 1923-1965", İstanbul 1965.

Tarık Özavcı, "Yangın Sebepleri ve Söndürme Tekniği", İstanbul 1971.

"The Oecumenical Patriarcate", Atina 1989.

Theophile Gautier, "Constantinople: İstanbul en 1852", Editions İsis, İstanbul 1990.

Vladimir Mirmiroğlu, "Fatih'in Donanması ve Deniz Savaşları", İstanbul Belediye Matbaası, 1946.

William Alexander, "Eski Türk Kıyafetleri ve Güzel Giyim Tarzları" (çev. Muharrem Feyzi), Zaman Kitaphanesi, İstanbul 1932.

Willy Sperco, "Yüzyılın Başında İstanbul" (çev.Remime Köymen), Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1989.

Dergiler:

Ahmet Eken, "Cemaat Çoğunlukla Ticaret Yapıyordu", Şehir Dergisi, İstanbul, Ekim 1987.

Ali Canman, "Fatih Bütün İmparatorların En Büyüğüdür", Yıllarboyu Tarih Dergisi, İstanbul, Mayıs 1980.

Ayten Dirier, "İstanbul'u Gelen Kuşatmış, Giden Kuşatmış", Yıllarboyu Tarih Dergisi, İstanbul, Mayıs 1980.

Boğaziçi (Aylık Mecmua), sayı 1-17, İstanbul 1937-1938.

Erhan Demirutku, "Son Bizans İmparatorunun Sıkıntılı Günleri", Yıllarboyu Tarih Dergisi, İstanbul, Mayıs 1982.

Erhan Demirutku, "Fatih'in Sıkıntılı Günleri", Yıllarboyu Tarih Dergisi, İstanbul, Mayıs 1982.

Erhan Demirutku, "Fatih Bizans'lıları Denizde de Yendi", Yıllarboyu Tarih Dergisi, İstanbul, Mayıs 1984.

Gülen Yamaner, "Fener Evleri", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Dergisi, İlkbahar Sayısı, İstanbul 1984-1985.

Hrand D. Andreasyan, "Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Mart 1973.

İbrahim M. Karakaş, "İstanbul Kapıları", Focus on Turkey, Sonbahar Sayısı, İstanbul 1990.

İhsan Birinci, "Eski İstanbul Batakhaneleri", Yıllarboyu Tarih Dergisi, İstanbul, Mayıs 1981.

Osman Ergin, "İstanbul'u İstanbul Yapan Fatih'tir", Yıllarboyu Tarih Dergisi, İstanbul, Mayıs 1980.

Reşad Ekrem Koçu, "Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri", İstanbul Ansiklopedisi Bürosu Notları-1.

R. Oğuz Türkkan, "Fatih'in Donanmayı Karada Yüzdürdüğü Gün", Yıllarboyu Tarih Dergisi, İstanbul, Mayıs 1980.

Rehberler:

"Annuaire Oriental: Commerce, Industrie, Administration, Magistrature de l'Empire Ottoman", İstanbul 1912.

Demetrius Coufopoulos, "A Guide to Constantinople", Londra 1910.

Ernest Mamboury, "İstanbul Touristique", İstanbul 1951.

Fuad Samih, "İstanbul et ses Monuments" (1934).

Hakkı Talas ve Sıtkı Dinç, "İstanbul", Suhulet Basımevi, İstanbul 1948.

Haritalı Şehir Rehberi: İstanbul (1955).

Hilary Sumner-Boyd ve John Freely, "Strolling Through İstan-

bul", KPI Paperbacks, Londra 1987.

İstanbul Şehir Rehberi (1934).

Turistik İstanbul Rehberi (1950).

Ansiklopediler:

Recep Ekicigil, İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul 1982.

Reşad Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1960.

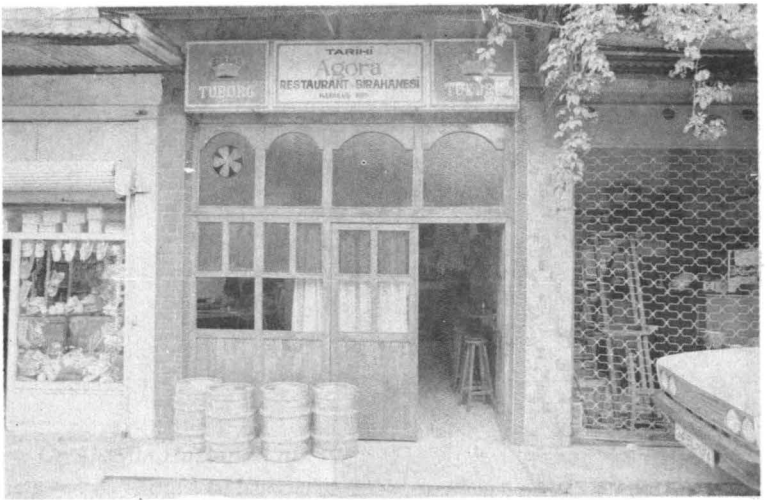
Gazeteler:

Hüseyin Çağın, "Çingeneler Zamanı", Sabah Gazetesi (3-7 Ağustos, 1991)
Cumhuriyet Gazetesi ve Pazar Dergisi (arşiv).

Günaydın Gazetesi ve İstanbul Eki (arşiv).

Şalom Gazetesi ve Yaşam Eki (arşiv).

FOTOĞRAFLAR
ve
KARTPOSTALLAR

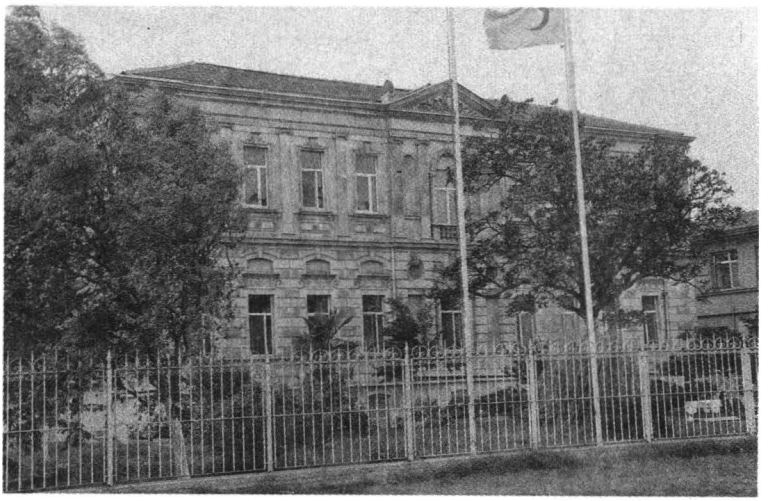
Balat'ın Agora Meyhanesi'nin girişi

Agora Meyhanesi'nde bir köşe

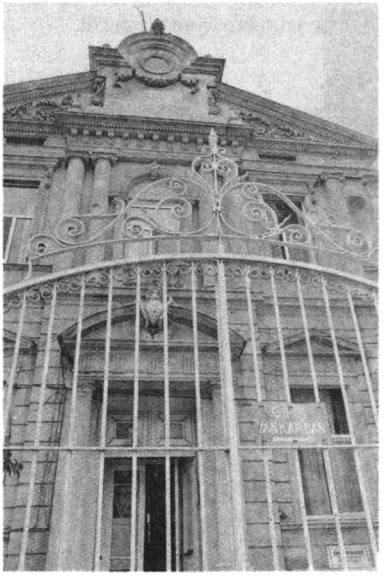
Balat'ta Söğütlü Bakkal Sokak

Balat Or-Ahayim Hastanesi'nin denizden görünüşü

Or-Ahayim Hastanesi'nin kapısı ve levhası

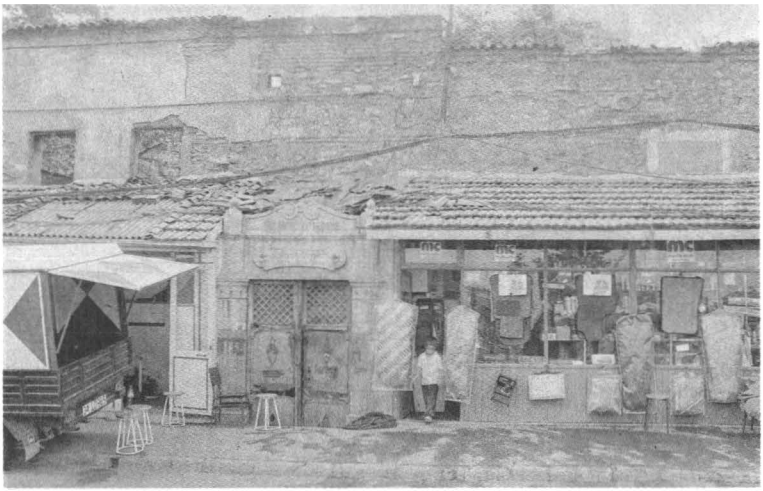
Hastanenin kapısı ve parmaklıklar

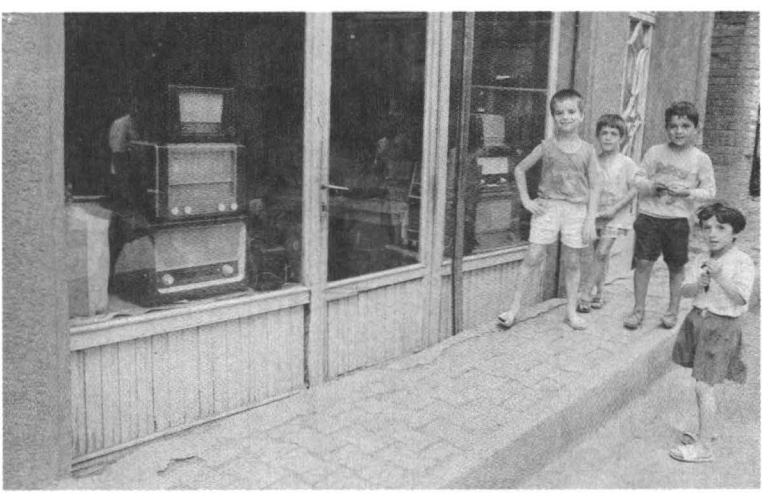
Hızır Çavuş Mahallesi tepeden Haliç'e bakıyor

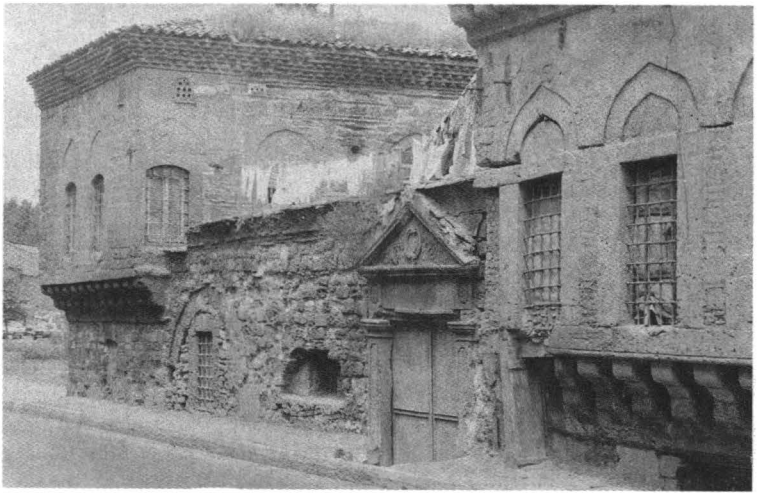
Bir zamanların
Selânik Sinagogu

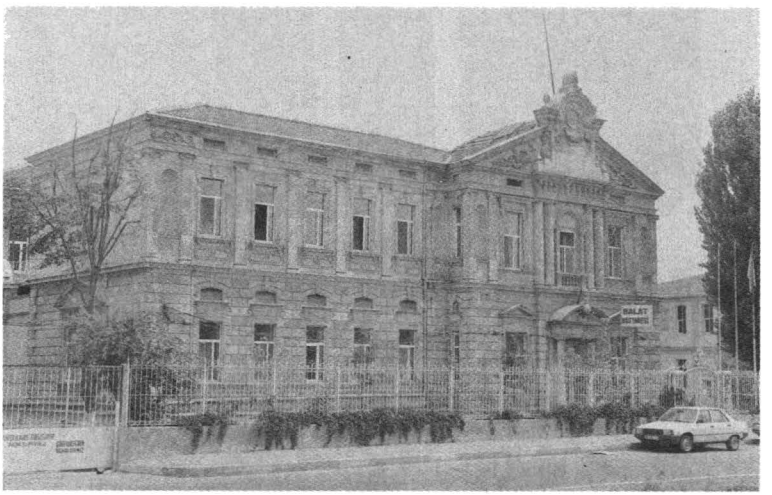
Sinagog ve yedekparçacı içiçe: "Arabesk" bir tablo!

Draman Çeşmesi Sokak'da eski radyolar ve çocuklar

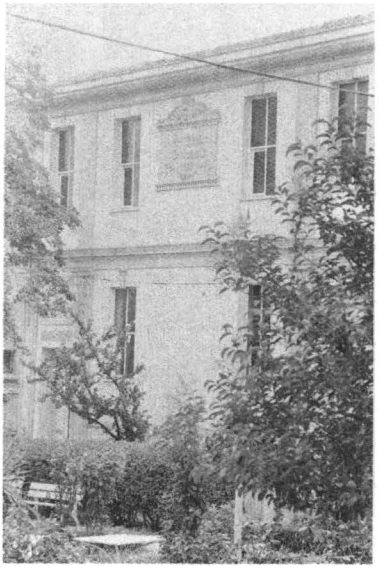
500 yıllık binanın tepesinde "çağdaş" çamaşırlar!

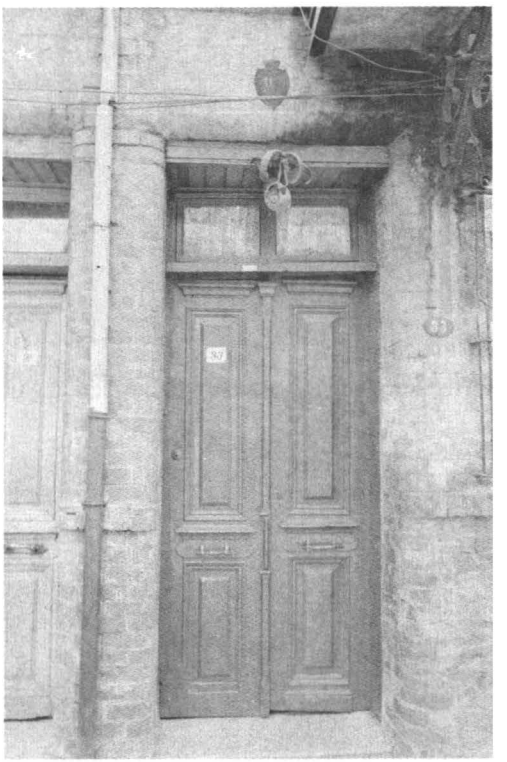
Or-Ahayim Hastanesi'nin Balat içlerinden görünüşü

Hastanenin
işlemeli kapısı

Balat Or-Ahayim
Hastanesi'nin ek yapısı
ve 100 yıllık plaket

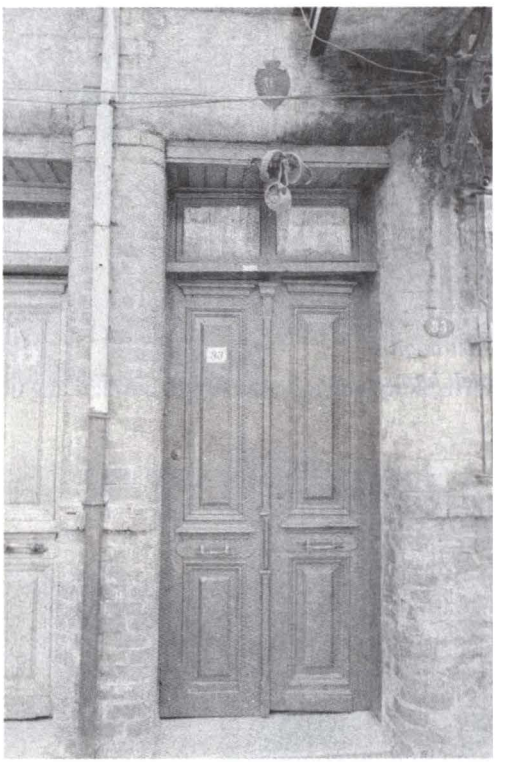
Bir Balat evinin kapısı: Ardında yatan eski zaman öykülerini kimse bilmiyor bugün...

Fener'de Bulgar Kilisesi'nin
ve tüm semtin denizden görünüşü

19. yüzyılda Fener; yalıları,
konakları ve ünlü lisesiyle

Bir Balat evinin kapısı: Ardında yatan eski zaman öykülerini kimse bilmiyor bugün...

Fener'de Bulgar Kilisesi'nin
ve tüm semtin denizden görünüşü

19. yüzyılda Fener; yalıları,
konakları ve ünlü lisesiyle

Fener Bulgar Kilisesi. 19. yüzyıl sonlarından bir görüntü

Karşı kıyıdan (Balat'tan) Hasköy (19. yüzyıl)

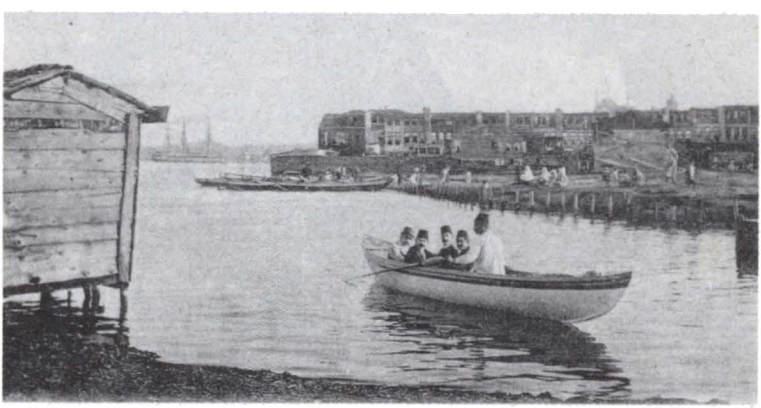
Lonca çingeneleri eğlenirken

Ayvansaray çingeneleri kalay başında

Haliç kıyılarına çadır kuran
Ayvansaray çingeneleri ve Hilâl-ı Ahmer

Ayvansaray açıklarında kayık safası (19. yüzyıl)

100 yıl önce Ayvansaray evleri:
Günümüz Haliç'iyle ilgisi olmayan sakin bir İstanbul semti...

Jak Deleon

BALAT ve ÇEVRESİ

BİR SEMT MONOGRAFİSİ

Günümüze kadar Haliç semtleri çoğunlukla çevre kirliliği ve yeniden yapılanma nedeniyle ele alınmış, ama yörenin monografisi yazılmamıştır. Yalnızca Eyüp semti bu gerçeğin dışında kalmıştır. Yabancı dilde çalışmalar da bir elin parmaklarını geçmemektedir. Doç. Dr. *Jak Deleon*, Haliç'in bir zamanlar renkli ve hareketli semtleri olan *Balat*, *Hasköy*, *Fener* ve *Ayvansaray* üzerine monografik bir çalışma yaparak, yapısal değişimle birlikte geçmişten günümüze sosyal topografyayı ve 'insan' ögesini inceliyor. Yerli ve yabancı yayınlardan oluşan geniş bir kaynakçanın yanı sıra, 'yaşayan' Haliç'deki mekânsal değişim ve 'insan coğrafyası' bu kapsamlı araştırmanın temelini oluşturuyor...

Kapaktaki fotoğraf: 19'uncu yüzyılda Fener

ISBN 975.510.348-1

KDV içindedir

19000 lira